

№16

ԻՈՒՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ
ԱՏՐԻԱՐՔՈՒԹԵՄՆ
ՀԱՅՈՓ
ՆՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

ԾԶ ՏԱՐԻ

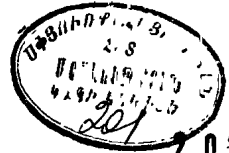

Թ-ԺԲ

1982

7-10.
w-9-12.

07

ԻՈՒՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ
ԱՏՐԻԱՐԶՈՒԹԵՄՆ
ՀԱՅՈՐ
ՆՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

ԾԶ ՏԵՐԻ

Թ - ԺԲ

1982

ՀԻՄԻ

ՄԻՈՒՆ

ԱՄՆԱԲԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ

ԾԶ. ՏԱՐԻ - ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1982

Սեպտեմբեր - Դեկտեմբեր

Թիւ 9 - 12

1982

September - December

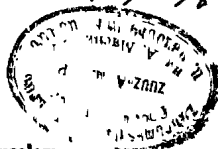
No. 9 - 12

SION

VOL. 56

A MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY
OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

Proprietor: His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

19389աԿ

St. James Press, Jerusalem

ՓՈԽԱՆ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆԻ

Ամենապատիւ Ս. Պատրիարք Հօր Ճառը

Գերաշնորհ, Հոգեշնորհ և Բարեշնորհ

Միաբանակից իմ, եղբարք և Սիրելիք ի Գրիստոս

Երեք ամիսներէ ի վեր ձեր մէջ եմ արդէն, ստանձնած՝ պարտականութեանց լուծը, զոր Պատ. Միաբանութիւնդ աւելի քան ութ ամիսներ կանուխ առաջարկած էր ինձ իր բարեհաճ ընտրութեամբը, յետ վախճանի ամէնուէր և իմ անմոռանալի և ամէնարժան Հօր, որոյ և իր բոլոր երանաշնորհ նախորդաց յիշատակն օրհնեալ յաւիտեան:

Թոյլ տրուի ինձ, այս առթիւ, երբ առաջին անգամ կը նախագահեմ զիս ընտրող ժողովոյդ գումարմանը, անգամ մը ևս յայտնել զգածուած սրտիս շնորհակալութիւնը, իմ մասիս յայտնուած վստահութեան համար:

Բարութեանց Տէրը շնորհէ՝ ամէնուէր և ինձ կեանք և հոգի բարի, կարենալու համար կատարել մեր պարտականութիւնքը և արդարացնել Ազգին ակնկալութիւնները:

Դիպուածաւ չէ որ Տուն կը սիրեմ կոչել այս դարաւոր յարկը. իմ համոզումս է արդարեւ թէ այդ է անոր ամենէն բնորոշիչ նկարագիրը. զործի կամ շահու հաղորդութեամբ հաւաքուած անդամներու ընկերակցութիւն չենք հոս, այլ նուիրումի ուխտով զոյաւորուած եղբայրութիւն մը, որ եկած է հոս ապրիլ և իրազործել հաւատքի և սիրոյ կեանքը:

Աստուծոյ փառքը և Ազգին սէրը. այս զոյգ զգացումներուն մէջ է որ կը կայանայ այս Տան. ողին կամ նպատակը: Աստուածպաշտութիւն և ազգասիրութիւն, ասո՛նք պիտի լինին յետ այսու եւս, ինչպէս եղած է ցարդ, այն կրկին միջոցները, որոնցմով պարտինք ամէնքս ջանալ ընդ միշտ իրականացնել այդ նպատակը:

Աստուածպաշտութեան մասեր են. կրօնական կեանքը, եկեղեցական կենցալը, հոգեւորական նուիրումը: Դարերու երկար ընթացքին մէջ կանգուն մնացած է այս Տունը, որովհետև անխափան պաշտուած է Աստուած հոգւով և ճշմարտութեամբ այս նուիրական բարձունքին վրայ՝ զմեզ կանխող սերունդներու կեանքին, կենցաղին և բարոյական նուիրումին մէջ: Պէտք է շարունակուի, պէտք է շարունակենք այդ կարգն ու կանոնը: Անոնք որ յանուն որեւէ ձկտումի կամ մտածութեան կը փորձուին այլայլել դարուց ի դարս շարունակուած այս ուղիութիւնը, այս Հաստատութեան բարեկամներ չեն երբեք:

Այս Տան մէջ, որ ամէն բանէ առաջ Տունն է Աստուծոյ, ամէն բանէ աւելի պէտք է թաղաւորէ Աստուծոյ խորհուրդը:

Իսկ ազգասիրութիւնը, զոր պարտինք ապրիլ այստեղ, ամբողջովին կը բովանդակուի այն շահագրութեան մէջ, զոր մենէ իւրաքանչիւրը առանձնաբար և ամէնքս միասնաբար պէտք է ունենանք Գրիստոնէութեան ոստանին մէջ բարձր պահելու համար Հայ Ազգին պատիւը և Հայաստանեայց եկեղեցւոյ դիրքը, կարենալ մեր ժողովրդեան համար հոգեւոր մխիթարութեան մը տական ալրիւր մը և մտաւոր մշակոյթի և կրօնական ու բարոյական դաստիարակութեան վստահան մը ընելու համար այս Հաստատութիւնը:

Փա՛ռք երախտաւոր նախնիքներու, անոնք ըրած են իրենց կարելին, Ս. Երկրին մէջ մեզի կտակելու համար նուիրական այն ժառանգութիւնը, որ հակառակ ժամանակի ընթացքին մէջ ենթարկուած բազում կրճատումներու և նուազմանց, տա՛լսւին կրնայ մեզի երախտագիտութիւն հարկադրել անոնց սուրբ յիշատակին:

Մեր պարտքն է, եղբարք իմ և Սիրելիք, արթուն և անթարթ աչօք հսկել և անշէլ պահել կանթիլը զոր անոնք կախած են հաւատացեալներու համբարներէն մաշած խաչքարերու առջև և մոմեղինաց բոցէն ծխոտած կամարներն ի վար: Այդ լոյսը մեր ազգային պատիւն ու պարծանքն է, մեր ջերմեռանդ և իմաստուն հոգածութեան մշտական առարկայ պիտի լինի ան: Հայ երուսաղէմին պահպանութիւնը Տիեզերական Երուսաղէմին մէջ՝ պէտք է լինի մեր ազգասիրութեան հոգեւոր զինուորութեան զերազոյն պարտականութիւնը՝ որու առջև պէտք է տեղի տան, եթէ երբեք անուրջ հարկ մը պահանջէ, բոլոր միւսները: Մենէ ակնկալուած ազգասիրական մէկալ պարտականութիւններն են, ինչպէս վերև ակնարկուեցաւ, հոգեւոր մխիթարութեան և կրօնական դաստիարակութեան գործը, որ սկիզբէն իսկ արդէն եղած է բարեբախտաբար այս Տան մէջ և Հոգեւոյս Ամեն. Գործան Սրբազանի պատրիարքութեան օրով առաւելագոյն և զնահատելի աստիճանի մը հասած: Ամէնքս գոհ և ուրախ միայն պարտինք լինիլ անշուշտ այս շարժումով ձեռք բերուած և աւելիին ևս յուսադրութիւնը ներշնչող զեղեցիկ արդիւնքին համար:

Երբ կը խորհինք այս կէտին մասին, եղբարք իմ և Սիրելիք, չդադրինք երբեք ի մտի ունենալէ սա պարագան թէ ոչ մէկ ատեն՝ իր փոխարեական կամ նկրագրական իմաստովը նոյնիսկ՝ այնքան արտառուչ և նուիրական եղած է աստուածաշնչական այն պատգամը. «Եվ ի վերայ լերինդ բարձու, Աւետարանիչդ Սիոնի... մխիթարեցէ, մխիթարեցէ զժողովուրդդ իմ, ասէ Տէր...» և Կոտորակուած, հողմակոծուած, տառապանքի անհուն դաշտին մէջ շուարած, բայց իր աչքը յոյսի փայտակունքներէն հեռացնել չլքցող այս ժողովուրդը, որ մերինն է, մենէ կ'ակնկալէ իր կոշկոճուած հոգիին մխիթարութեան լաւագոյն մէկ մասը, և այդ մխիթարութիւնը անկաւ լրիւ ստացած պիտի լինի Սիոնէն, եթէ կարենայ առնուլ միշտ բարի լուրեր մեր մասին, բարոյապէս խաղաղ՝ հոգևորապէս բարգաւաճ՝ զրական և կրթական վաստակներով արդիւնալից կեանքի մը վերաբերմամբ: Աշխատինք տալ իրեն այդ մխիթարութիւնը՝ մեր կեանքովը նախ, և յետոյ այսօր մեր բնովը, մեր մամուլովը և քրիստո-

նէական կրթութեան և դաստիարակութեան մեր գործունէութեամբը, ու վաղը, երջանիկ թուական այս Հաստատութեան համար, անոր ծոցէն մեկնելիք երիտասարդ և կրթուած ու հոգեկից եկեղեցականներու առաքելութեամբը:

Այս Տունը, լինելէ վերջ Տուն Աստուծոյ, է նաև Տուն Ազգին: Եթէ չկարենանք փառաւորել զայն իբրև աստուածաշարութեան կայան, կը մթազնի Աստուծոյ նայուածքը մեր վրայ: Իսկ եթէ չկարողանանք միշտ աւելի բարձրացնել զայն իբրև վառարան ազնիւ և մաքուր ազգասիրութեան, կը խոժոռի Ազգին բարի ժպիտը հանդէպ մեզի: Վայս պէտք է առնել և զայն չթողուլ: Միանգամայն կատարենք մեր զոյգ ազգային այդ պարտականութիւնները:

Բայց կատարելու համար այդ պարտականութիւնները, պէտք ունինք միջոցներու, որոնք կրկին են անշուշտ, բարոյական և նիւթական:

Առաջինը, կարևորագոյնը, մեր ձեռքն է ունենալ զայն կամ ոչ: Եթէ կ'ուզենք որ իրապէս արդիւնաւորուի Ս. Աթոռոյս նկատմամբ ունեցած մեր սէրը, պարտինք զիտնալ նախ սիրել զիրար: Եղբայրութեան զգացումը դատարկ բառ մը, ձև մը կամ տարազ մը պէտք չէ լինի, այլ զաղափար մը և իրողութիւն մը: Երէջը պէտք է սիրէ կրտսերը՝ իբրև ապագայի յոյսն ու ծաղիկը: Եւ կրտսերը պէտք է սիրէ երէջը՝ իբրև կենդանութեան արմատը: Եւ երկուքն ալ, այսինքն ամէնքս ալ՝ պէտք է յարգենք օրէնքը և իշխանութիւնը, արմատն ու ծաղիկը պէտք է միշտ զօդուած մնան իրարու հետ՝ սիրոյ և օրէնքի կենդանութեամբ: Խաղաղութեան և յառաջդիմութեան ապահովութիւնը կախում ունի այս երկուքէն՝ սէրէն և օրէնքէն միանգամայն:

Իմ շնորհ փափաքս է որ ամէն ինչ տնօրինուի միշտ սիրոյ և օրէնքի զիտակցութեամբ: Եթէ, այսպէս, զօրաւոր լինինք բարոյապէս, ինքնին կը զօրանանք նաև նիւթապէս: Վասնզի զուարթ, խաղաղ և բարի հոգին, այսինքն սիրալիը հոգին է որ կը զրդէ միտքը Վի հնարաւ: Նիւթական ըսելով կ'իմանամ նախ Ս. Աթոռոյս կազմակերպական վիճակը, և յետոյ ելմտական կացութիւնը: Կը խորհիմ թէ այս մասին կան կարևոր ընելիքներ: Փոքրիկ թուլացումներ յառաջ եկած են կրթական և կարգապահական կազմերու վրայ: Կը յուսամ թէ կրթարանը շուտով կը կարգադրուի, հաստատուն և վերջնական ձևի վերածելով դպրոցական ծրագիրը, որ պատրաստութեան մէջ է արդէն: Իսկ վանական կարգապահութեան վերաբերեալ կէտերն ալ, ելմտական տարիէն առաջ յուսով եմ թէ կը գտնեն վերջ, երբ պատրաստուին և կիրառութեան դրուին այդ առթիւ անհրաժեշտ դատուած կանոնադրութիւններն ալ: Դժուարագոյնը՝ բուն նիւթականը կամ ելմտականն է, որ, ինչպէս զիտէք ամէնքդ, և ինչպէս զիտէ Ազգն համօրէն, կը ճնշէ մեր վրայ:

Խանգարուած չէ մեր տնտեսական կացութիւնը, բայց հեռի է նախանձնիլ ըլլալէ, քանի որ պարտքի կտրևոր բեռ մը ունինք մեր զուլխին վրայ: Աղքատ չէ Ս. Ցակոբայ Տունը (օրհնութիւն ասոր տնտեսականը նախահոգացող հին վարիչներուն և նուիրատու բարեպաշտներուն), բայց իր կալուածական դրամազուլխին մէկ մասին անշարժացման և մեծ մասին ներկայ համաշխարհային տազնապին պատճառաւ նուազման հետևանքով, չունինք հարուստ Հաստատութեան մը դիւր կեանքը:

Կը փափաքեմ մտածել թէ մեր ելմտական դժուարութեանց այն մասն ալ, որ մօտաւոր անցեալներէն կու գայ մեզի, հետեանքն է ոչ թէ ուղղամտութեան՝ այլ հասկացողութեան պակասին: Կրօնաւորներ ենք ամէնքս ալ, և ա՛լ աւելին՝ վանականներ, այսինքն աշխարհէ մեկուսացած մարդիկ, որ բնականօրէն չեն կրնար ունենալ լիովի հասկացողութիւնը աշխարհը վարող այն դիւային ոյժին, դրամին կամ հաշիւին, որ անա տատամսութի մատնած է այդ տեսակէտով ամենէն հանրահռչակուած հզօր ուղեղները, աշխարհի մեծագոյն հաշուազէտները:

Լծուած եմ արդէն զործի, և, հակառակ կլիմայական փոփոխութեան ազդեցութեանը արդէն ոչ-քաջակազմ իմ առողջութեանս վրայ, աշխատութիւնը և կամքը չէ որ կը պակսին ինծի. և պիտի ընեմ իմ բովանդակ կարելին ծառայելու համար Աստուծոյ և Ազգին այս Տան: Իմ անկեղծ և խոր փափաքս է միայն որ զործակից լինինք միշտ ամէնքս իրարու: Մէրը, խաղաղութիւնը և օրէնքին յարգանքը միայն պէտք է միշտ առաջնորդեն մեզի՝ այս դժուարին այլ քաղցը լուծին ներքե, ծառայելու համար Աստուծոյ, Ազգին և իր Եկեղեցիին ու Ս. Աթոռին:

Կը մաղթեմ որ Տէրը մխիթարէ մեր տոռապեալ Ազգը, զօրացնէ մեր նահատակ Եկեղեցին, ի հաստատութեան և ի պայծառութեան պահէ Սուրբ Աթոռս, և օրհնէ ամէնքս (*):

Թ. Ե. Գ.

(*) Յարմար նկատեցինք, փոխան խմբագրականի, «Սիոն»ի այս թիւը բանալ ճառովը Ս. Աթոռոյս երախտաշատ Պատրիարքներէն Թորգոմ Արքեպս. Գուշակեանի, զոր արտասանած է իր գահակալութենէն ետք նախագահած առաջին Միաբանական Ընդհ. ժողովին բացման առիթով: Արտագրած ենք զայն, կարգ մը հատուածներու յապաւումով, «Սիոն»ի Ապրիլ 1932ի թիւէն: Կը խորհինք թէ հոն արտայայտուած զգացումներն ու գաղափարները կը պահեն տակաւին իրենց թելադրականութիւնը ինչպէս շահեկանութիւնը, հակառակ կէս դարու անջրպետէ մը եկած քլլալուն:

ԽՄԲ.

ԼՈՅՍ Ի ԼՈՒՍՈՑ

(Տօն Ս. Թարգմանաց Վարդապետաց մեքոց)

«Դուք էք լոյս աշխարհիս
(ՄԱՍԹ. Ե. 14):

«Ես եմ լոյս աշխարհի, որ գայ զկնի իմ՝ ընդ խաւար մի գնացե, այլ ընկալցի զլոյսն կենաց» (Յովհ. Ը. 12):

Հայոց հոգիի և մտքի լուսաւորիչները՝ Ս. Գրիգոր, Սահակ, Մեսրոպ, Եղիշէ, Դաւիթ Անյաղթ, Գրիգոր Նարեկացի, Ներսէս Կլայեցի Թարգմանիչներն ու տաղերաւորներու փառաւոր անոնց՝ հոգեով տեսնել և ընդունենցին կեանքի լոյսը: Ուստի իրենք ալ լոյս եղան, լուսաւորիչ դարձան:

«Լոյս ի լուսոյ»:

Աշխարհի Լոյսը լոյս եղաւ Հայաստանի, Հայոց առաքելներն ու Թարգմանիչները լուսաւորայլ՝ իրա՛ւ արքանեակներն են Արդար Արեւելիին, բանբերները կենաց Բանին:

Տէրը ուղեց որ իր հետեւորդներն ալ լոյս լինեն աշխարհի:

«Դուք էք լոյս աշխարհիս»:

Ինչպէս որ տշտանակին վրայ վառող ճրագը կը լուսաւորէ տունը, նոյնպէս պէտք է լինին քրիստոնեաները: Դո՛ւք: «Ուղեկալի տեսնեն ձեր բարի գործերը եւ փառաւորեն ձեր հայրը որ երկնիցն է» (Մատթ. Ե. 16):

Թարգմանիչներու կեանքն ու գործը փառաւորաւոր եղան Երկնաւոր Հօր:

Անոնց լոյսն ու փառքը կը շողան հայ մշակոյթի անցեալ, ներկայ և ապագայ հորիզոններուն վրայ:

Անոնք լոյս եղան մեր աշխարհին սա իմաստով, որ Աւետարանէն իրենց ընդունած առաւ կեանքը չթաքուցին, հոգեւոր լոյսը ծաւալեցին Հայաստանի վրայ, որպէսզի իսկական կեանք ու կենդանաւ-

թիւն համատարած լինին հայ ժողովուրդին վրայ:

Ահա փառաւորուն Աստուծոյ, Փառքն ու մեծութիւնը լուսաւորիչներու, որոնք շողերն են Լոյսին, որ անպայման ի խաւարի»:

«Էր լոյսն նմարիս, որ լուսաւոր առեւ զամենայն մարդ, որ զալոց է յաշխարհ» (Յովհ. Ա. 9):

Աստուծո՛ք է բուն լոյսը և աղբիւրը լոյսին: Ան է՝

«Անշեղծիչ լուսոյ եւ յօրինիչ գիւեքոյ, կեանքի մահու եւ լոյս ի խաւարի, լոյս ակն ունողաց եւ երկայնութիւն ցարակուսելոց» (Նարեկ, Բան ԴԳ):

Անոր համար է որ Եկեղեցիով կը ձայնակցինք Շնորհալիին:

«Լոյս, աւարիչ լուսոյ, առաջին լոյս, բնակեալի ի լոյս անմատոյց, Հայր երկնաւոր» (Ժամատգիրք):

Լոյսէն բխող լոյս է Ան, որուն համար կը խոստովանինք:

«Լուսովոյ Բ, Քրիստոս, ամենեւեմն լուսաւորեցաւ» (Ժամատգիրք):

Նման օրհներգ մը, նման մաղթանք մը մեր ժամանակներէն կրնք պիտի չկատարենայինք միմեկը կթէ Սուրբ Գրիգոր, Սահակ և Մեսրոպ շողակաթումը չլինէին անճառելի Լոյսին և չդառնային լուսաւորիչները հայ հոգիներուն:

Ուստի, ամէն անգամ որ հայերէն գիրին և գիրքին ներշնչած խանդավառութեամբ կը պանծացնենք Սրբոց Թարգմանչաց յիշատակն ու գործը, նախ պարտինք անոնց օրինակին հետեւելով փառաւոր զԱստուծո՛ք, որ Քրիստոսով լուսաւորուէն է աշխարհի և մեր լուսաւորիչներուն, որոնց սիրան ու հոգին այնքա՛ն պայծառացան զեղեցկութեամբը յաւիտեանակաւ Լոյսին:

Ան է որ շնորհաց թուականի արշաւ-լոյսին իսկ ծագեցաւ, չորրորդ և հինգերորդ դարերուն մանաւանդ բարձրացաւ մեր երկնակամարին վրայ, ու անկէ ի վեր հայ գիրին և մշակոյթին ճառագայթումներով կեանք և կենսունակութիւն կու տայ Հայաստանի և հայ ժողովուրդին:

Հետևաբար, ինչ որ իբր կրթություն տալու տարեք տարեք տարի կը մատուցանենք Հայաստանի լուսաւորիչներուն և անոնց դործը յաւերժացնող ընտանիքին, ի գնահատութիւն հայերէն այբուբենին և հայկական մշակոյթին, հարկ է որ առիթ լինի լուսաւոր անդամագրւած մի և մեր կրթատագիտութեան:

Անտարակոյս որ Սրբոց Թարգմանչաց դործը ծնունդն է Ս. Գրիգորով սկսուած հորիւրամետոյ կրկնութիւն:

Գաղափէր չեն մեր լուսաւորիչներու հոգեկան կապերը, անոնց մասնագումթիւններն ու գործերը:

Հայաստանի դարձը ու հայոց կողմէ քրիստոնէութեան պետականացումը 280-290 ին, էն ուշը 301 ին, տեղի ունեցան շնորհիւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի:

Հայերէն գիրերուն գիւտը կատարուեցաւ 404 ին, ստեղծագործ հանճարովը Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի:

Աստուածաշունչի ոսկեղէն Թարգմանութիւնը լրացաւ 435 ին: Հայ մշակոյթի ոսկեղբար ծաղկեցաւ հովանաւորութեամբ Ս. Սահակ Պարթևի:

Ուստի, Լուսաւորիչ, Սահակ և Մեսրոպ, ի զլուս կրէց և կրտսեր Թարգմանիչներու, լուսեղէն խորխոսներն են հայ մշակոյթի տաճարին, հաստատուած Հայաստանի սիրտին և հայ հոգիներուն խորը:

Անոնց կը պարտինք մեր տղային կրօնական ուրոյն կիանքը:

Բնական է որ հետաքրքրուինք գիտնալու համար թէ ինչպէ՞ս իրագործուեցան մեր պատմութեան այս երեք մեծագոյն եղելութիւնները:

Այս մասին ծանօթ են Ագաթանգեղոսի, Կորիւնի և Փարպեցու հրաշապատմւած դրուագները:

Մենք ալ մեր առաջին պատմիչներուն պէս յարգարժեքով կը խոնարհինք տեղական յափշտակութիւններու, ճգնողական երկունքի և աստուածային յայտնութիւններու առջեւ, որոնք այնքա՞ն առատութեամբ բաժին եղան մեր լուսաւորիչներուն:

Բայց, ասոնց կարգին, ձեռք բերուած հրաշալի արգիւնքին մէջ կա՞նք գործնա-

կան պարագայ մը, որուն կ'անարկեն միւսնոյն պատմիչները:

Սերտ գործակցութիւնն ու փոխադարձ սէրն է ան՝ հասարակաց օգուտին համար:

Անոնց գործին ծաղկումն ու յաւերժացումն ալ, ինչպէս փորձառութիւնը կը ցուցնէ, կարելի կը լինի միայն փոխադարձ գործակցութեամբ և բոլորանուէր սիրով՝ յօգուտ հայ գիրին և գրականութեան, հայկական մշակոյթին զարգացման և պահպանութեան:

Իրաւամբ կ'ըսուի յաճախ. «Մէկ ծաղիկով դարուն չի գար»: «Մէկ ձեռքով ծափ չի զարնուիր»: «Մէկ մատով գործ չի դառնար»: «Միութիւնը գործութիւն է»: Ժողովրդական ասացուածները հիմնւած են փորձառութեան վրայ:

Ստոյգ է որ պատմութիւնը ոսկի առուերով կ'արձանագրէ անունները մեծ դէմքերու, որոնց գործը բախտորոշ է իրենց ազգին կամ մարդութեան համար, բայց նկատելի է որ եթէ անոնցմէ ոմանք տեսնածին թողուէին, առանց մահրիմ գործակցութեան կամ բարեկամական հովանաւորութեան, աշխարհս զուրկ պիտի մնար այն բարիքէն զոր կը վայելէ: Իսկ անոնք պիտի չհասնէին մեծութեան և փառքի այն կատարները, տարիէ հեացում և սէր կը ներշնչեն սերունդներու:

Մեր մէջ նկարագրի մեծութիւն է Ս. Գրիգոր Պարթև, որ քաւելու համար իր հօր՝ Անակի մեղքը, կը զինուորի Տրդատի, կը խոստովանի իր իրապէս հաւատքը, և չի զոհու Անահիտի, հակառակ իրեն եղած խոստումներուն և ապուռնալիքին:

Մեծութիւն մըն է Սահակ Պարթև, որ հակառակ նախարարներու ճնշումին, կը նախընտրէ վտանգել իր անձն ու դիրքը, քան թէ գործակցիլ վաճառապուհի անարժան որդին Արտաշէսը գահընկէց ընել և անոր տեղ պարսիկ մը նստեցնել ու զոգող անխորհուրդ նախարարներուն, որպէսզի իր տարաբարձ հատն ու հիւանդ ուշխարը զերծ մնան օտար քայլերու կառավարութենէն:

Նսկայ մըն էր Հացեկացի Մաշտոց, որ՝ պետական քարտուղարի նախանձնի գիրքը Թողովով կը նուիրուէ մենաւորա-

կան խոզակներու, խոտակեաց վանականներու պատրաստելու և թարգմանչական աշխատանքի:

Բայց, եթէ միայն այսքան լինէին Ս. Գրիգորի, Սահակի և Մեսրոպի մեծութիւնները, անոնք հազիւ թէ ցուցող աստղի մը կեանքն ու փայլը կ'ունենային: Մինչդեռ իրողութիւն է որ մեր իմացական երկնակամարին վրայ թաւալող տարիներն ու դարերը յաջորդող սերունդներու աչքին աւելի ևս կը բարձրացնեն անոնց իւրաքանչիւրին հմայքը, կը պայծառացնեն անոնց փայլը, կ'ընդարձակեն ու կը գեղեցկացնեն անոնց մեծութեան ծիրը:

Գաղանիքը:

— Անոնք միշտ գիտակից եղան իրենց քահանայական կոչումին և լիովին կատարեցին իրենց պարտքը Աստուծոյ և ժողովուրդին հանդէպ:

Անոնք երբեք իրենց գիրենք աէր և իշխան չհամարեցին, տնձնական հոգիստ և անցաւոր փառք չհետապնդեցին, իրենց անձերն ու գիրքը ի սպաս դրին Տիրոջ կամքին, հայրենիքի և ազգի օգուտին:

Անոնք բարիքի միայն գործակից եղան, բարին գործեցին, և ամէն բարի գործակցութիւն գնահատանքով ընդունեցան:

Անոնք այնքան խոնարհ եղան, որ իրենց կատարած բոլոր մեծ գործերը Աստուծոյ միայն վերագրեցին: Ասկէ՝ դանցառումը իրենց անուններուն յիշատակութեան:

Անա ապացոյցը, թէ անոնք որպէս մշակներ Տիրոջ աշգիտին ոչ միայն շնորհ չէին համարեր իրենց ջրածները, այլև համեստաբար կ'ընէին:

«Մառայի անպիսեմք եմք, զոր պատեալն առնել՝ արարա՛ն (ՂԿ. ԺԷ. 10):

Լուսաւորիչ մեծ է, որովհետեւ Աստուծոյ փառքին և ժողովուրդի փրկութեան համար չարչարակից լինելով Բրեւտտի, կրցաւ Աւետարանին լոյսը ծառայել՝ որքան իր խօսքին նոյնքան և աւելի իր կենքէին ազդեցութեամբ:

Սահակ Գարթե մեծ է որքան իր գիրքին և ծագութիւն՝ նոյնքան և աւելի

Աստուծոյ խօսքը ուղիղ մեկնելու և ժողովուրդին սիրտը անոր բռնալու իմաստութեամբն ու աշխատանքովը:

Մեսրոպ Մաշտոց մեծ է, վասնզի ինչպէս որ Պրոմէթէոս երկինքին կրակը իբր օրհնութիւն աշխարհ բերաւ, Սուրբ Մաշտոց «Տիրին փառքը յափշտակեց», հայոց անգիր լեզուն գիրով արձանացնելու և անգիր ժողովուրդը գիրով անմահացնելու հրաշքը գործեց:

Բայց այս երեք ընտրեալները, որոնք իրենց կեանքին զգեցնցութեամբն ու հայրենասիրական ծառայութիւններովը Հայաստանի երկնակամարին տակ՝ Արարաւորի, Արագածի և Սիփանի համապատասխան իմացական կատարներ են, շատ բան պիտի կորսնցնէին իրենց հմայքէն, եթէ զարդարուած չլինէին Ս. Հոգիին շնորհներովը, եթէ հաւատարմութեամբ իրարու չփոխանցէին և իրենց աաղանդները չհանարկէին Աստուծոյ փառքին և հայ ժողովուրդի լուսաւորութեան համար, եթէ բարիքի մէջ չգործակցէին միմեանց, եթէ իրարու, Տրդատի, Վառժապուհի և այնքան ուրիշներու արկեցութիւնը չընդունէին և չաշխատէին միասին:

Անոնք յաջողեցան իրական մեծութեան փառքն ու անմահութեան լուսապսակը ընդունիլ, որովհետեւ գիտակցաբար իրենց անձերը ունայնացուցին, որպէսզի Աստուծով լեցուին ու Աստուած փառաւորուի:

Այս նպատակով անոնք գործակցեցան իրարու: Նոր աշխատանք ստեղծեցին, առաքելական իրենց գործը զարգացուցին որպէսզի Աւետարանի լոյսը ծառայի հայոց մէջ, որպէսզի Հայաստանի փարատի հեթանոսութեան և ագիտութեան խաւարը, որպէսզի հայ հոգիներուն մէջ հաստատուի հայ գիրին լուսեղէն խորանը, որ հայկական մշակոյթի իսկ է՝ իր երփներանգ հառազայթումներով: Անոնցմով, իբր Տէրունական Մարմինի և Արեւան, մենք կը հաղորդուինք Աստուծոյ, մեր հայրերուն և իրարու հոգիներուն:

Չորրորդ գաղթի յ վեր կենդանի է Լուսաւորիչի հաւատքը, վառ է Լուսաւորիչի կանթեղը, անոր համար որ Ս. Գրիգորի թափած աստուածագիտութեան իւզին վրայ

աւելցան պողոտաները Տրդատի և Վառժապետի զբոսիքին:

Ս. Մկրտչով, շնորհակալ Մովսէսին, ոչ միայն Սինէական նոր բարձունքէ մը գիրին գիւտով հայոց բերաւ Օրէնքի Տասնարանեան նոր Ուխտի կտակարաններուն հետ, այլև լծակցելով Սահակի՝ Հայաստան բերաւ կենդանի Աստուածը:

Ս. Սահակ կենսունակ մկրտութեամբ մը հայախոս դարձուց զԱստուած, հայացուց Մովսէսն ու մարգարէները՝ Խորաշէլի իմաստուններուն, բանաստեղծներուն, նոր Ուխտի Աւետարանիչներուն, Պողոսի, առաքելական գունդին և հայրապետներու գլխի մը հետ:

Ինչպէ՞ս չխանդավառուիլ անոնցմով՝ Որբ զարգարեցին ճեղքիմարք զվառաս աւնելին,

Հասցաեղով յերկրի զգիր կենդանի, Հովուել թղթոս նոր Բարայի: (Շարական Ս. Թարգմանչաց):

Ի տես այս սքանչելի արդիւնքին, ո՞վ պիտի վարանի հաստատելու ստուգանքները Դուրեան եղիչ Վարդապետի խորամտանց պատկերացումին, որով կը պարզուին Սահակ Մկրտչական ստեղծագործութեան նպատակը և յաջողութեան բանալին. —

Երանցիմն այն է որ երեսն երկուցն ալ օտք օտք արցունքներով իրարու հետ լացին, հո՛ւր հո՛ւր երանքներով մէկեկ հմայեցին, սո՛ւր սո՛ւր մրմունջներով մէկեկ աղօթեցին. եւ ինչո՞ւ այս ամենը. — որպէս զի Աստուծոյ հայրեկն խօսի, որպէս զի Երանցիմն — յունարեկն եւ սուրեկն — խլուրեկն քմաւ չորս հարիւր օտքներէ ի վեր Աւետարանին ծառայող ժողովուրդը Աստուծոյ օհմանէն զուր չելլէ այնպէս՝ ինչպէս իր Թայեմիք կ'ընէին Արմաւիրի օտքներէն անտառէն, սուսփիւն եւ սուրճափ օտքներով իրենց հետ քէ սիրոյ երկնային ապրումը ար. արքայի Լուսաւորչի զաւակները հոգեկան զմայլումով ողորունքի Յաւիթեակայանին մէկ նոր Յայեմութիւնն ալ հայեցի բառերով ու ճեւեղերով, ու անոնց համար նորագոյն Ուխտի մը չափ արժէք ունենաւ այն: Ալ այնուհետեւ քերես օտարոքի

բուն մը չունենաւ Աստուծոյ (Եղիշէ Վրդ. Դուրեան, Ս. ՍԱՀԱԿ ԵՒ Ս. ՄԵՍՐՈՊ, Տես Դարեգին Եպիսկ. Տրագիգոնի, Աշխարհի Լոյսն ի Հայոս, Բ. Հատոր, Պուէնոս Այրէս, 1939, էջ 123):

* * *

Աստուծոյ մը ի վեր սփռեալ հայաստեանի զոյութեան սպառնացող ձուլումը նուազ վտանգաւոր չէ մեզ համար, քան առաջին դարերու հեթանոսական խաւարը և Արշակունեաց գահին տնկումը, քան Հոռոմներու և Պարսիկներու կրնողական ձգտումները ձուլումի ...:

Հիմա, երբ մանաւանդ հայրենի հողին կռուտն ալ չսնինք տրտառածմանի մէջ՝ պահելու մեր ցեղային ինքնութիւնը և արժեքներու մեր լինելութեան նպատակը, պէտք ենք աւելի սերտ սիրով գործընդունել մեր հոգեւոր ժառանգութեան այն բոլոր ազդակներուն վրայ, որոնք իր տնայալու գոհման տանդ կը մնան մեզ Հայաստանեայց Եկեղեցիով, Հայ Գիրով և Հայկական Մշակութային հանքերովը հին կամ նոր:

Թարգմանիչները անցեալին անուցին մեզ կենաց հացովն ու բաժակովը, փրկեցին մեզ վերահաս մահերէ՝ չինելով մեր ազգային կրօնական նկարագիրն ու քաղաքակրթութիւնը:

Անոնց արքունակն ու ստեղծագործութիւնը ճշմարիտ մեծութիւնն ու փրկութիւնը եղան մեր փոթորակից անցեալին և լուսաւորիչներուն:

Անոնց պահպանութիւնն ու զարգացումը ճշմարիտն ու պատիւը պէտք է լինին մեր և գալիք սերունդներուն, քանի որ անոնցմով կ'արժեւորուի մեր ներկան և կ'երաշխաւորուի մեր ապագան:

Բայց այս նպատակին հասնելու համար, մենք ալ պարտինք մեր լուսաւորիչներու և իմաստուն նախնիքներու հեռատեսութեամբ գործակցել իրարու, որպէսզի հայրենախոս կնքուած Աստուածը փոռաւորուի միշտ հայրական ծէսով, Աւետարանի լայն շողայ անստուեր, մեր տոհմիկ կեանքը ծաղկի բարոյականով և գիտութեամբ, մեր Մեծաքանչը հնչէ

ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ

ՏԵՍԱԿԱՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

304. ՆԻԻԹԸ. — Որպէսզի ա՛լ աւելի յատկուի խորհուրդներուն իսկութիւնը, արժան է որ անոր տարրերն ալ ներկայացնենք, լրացնելու համար Եկեղեցւոյ վարդապետութեան ցուցմունքները անոնց մասին: Այդ խորհուրդին տարրերն են, ա. Նիւթը, որովհետեւ էական է զգալի նշան մը, և զգալին պէտք է լինի նիւթական, և այն՝ ոչ նորահաշ նիւթ մը, և նորոյ ստեղծագործութեամբ, այլ որ առերես ըլլալ մարդոց բնական եղած իրերուն մէջէն, և մարդուն մերձաւորագոյն բան մը իրաց սովորական կարգէն: Բ. Զեւը, որովհետեւ Նիւթը անորոշ է իր բնութեան մէջ և կրնայ ուղղուած ըլլալ տարբեր տարբեր գործերու և նպատակներու, և պէտք է որ՝ այդ մասնաւոր պարագային մէջ՝ հասկցուի թէ ինչի՞ ուղղուած է կամ ի՞նչ բանի համար կը

կատարուի: Այդ որոշուիլը կախուած է անոր մասին եղած մտադրութենէն, ու մտադրութիւնը ներքին բան մը լինելով՝ զգալի ըլլալու համար պէտք է յայտնի բանիւ բերանոյ: Անոյ այդ խօսքերն են որ կ'արտաբանուին նիւթին գրուած տառերը, և կը ցուցնեն անոր մասնաւորեալ կիրառութիւնը, և այդ պատճառաւ կը կոչուին ձեւ: Գ. Պաշտօնեայն, որովհետեւ Գրիստոսէ հաստատուած դրական նշան մըն է, այս պատճառաւ պէտք է միտնել մասին որ ցուցուի նաև այն անձը՝ որուն արտօնութիւն է տրուած կատարելու սահմանեալ նշանը: Դ. Ենթական, Բոլոր դրական գործերը այլևս ազատ չեն, և ոչ իսկ բնական կարգով կամ օրէնքով ի դէպ է որոշել թէ ո՛վ է որ պիտի առայ և ո՛վ է որ պիտի ընդունի: Ուստի, ինչպէս խորհուրդին պաշտօնեան, նոյնպէս և ենթական պէտք է սահմանուի հաստատողին կամքին համեմատ:

305. ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ՏԱՐՐԵՐ. — Գլխաւոր տարրերէն, յայտնին նիւթէն, ձեւէն, պաշտօնեայն և առարկայէն յետոյ կու գան երկրորդական տարրերը, որոնք կ'որոշեն խորհրդական գործին արտաքին

յաւէտ, և մշտավառ մնան հայ մշակոյթի ջանքն ու հայրենի աւանդութեանց առկայծ լապտերը հայտաճարին, դպրոցին և տան: Ասոր համար ալ մեր լուսաւորիչներու, Ս. Գրիգորի, Ստեփանի, Մեսրոպի և անոնց բոլոր գործակիցներուն օրինակն ու կոտակը, նպատակն ու յաջողութիւնը խրախոյս պէտք է լինի մօէնդուն:

Աչքի առջև ունենալով այս մօէնքը, ինչպէ՛ս կրնանք չհետեիլ Տիրոջ սա պատուէրին:

ԱՄԻՆՂԵԱ զլոյսն ընդ ձեզ ունիք, հաւատացե՛ք ի լոյսն, զի որդիք լուսոյ եղիցիք (Յովհ. ԺԲ. 36):

Էլոյս ի լուսոյն:

Կենդանի հաւատքը գործքով կը պլաս-
շարբերի:

Պօսեմ, Նիւ Եօր

Եւ որքա՛ն շատ են ու սուրբ այն գործերը, որոնց կատարումը զմեզ լոյս և լուսոյ որդիներ կը դարձնէ:

Հա՛յ Գրիստոնեաներ, պիտի մոռնո՞ք կեանքն ու գործը լուսաւորիչներուն: Պիտի չյիշէ՞ք և չարդարացնէ՞ք ձեր քրիստոնէական կոչումը:

Ե՛րուկ ե՛ք լոյս աշխարհիս:

Պիտի չվառի՞ք գիտութեամբն ու հաւատքովը լուսաւորիչներուն: Վառ պիտի չպահէ՞ք ազգին լոյսը, որ հայ մշակոյթն է, կրօնքն ու լեզուէն, գիրն ու արուեստները, մօէնքն ալ ճառագայթումները (կախարհի Լոյսին, որ Լոյսն է Հայաստանի, Լոյսը Հայ Ազգի):

Էլոյս ի լուսոյն:

ԶԳՕՆ ԵՊԱ. ՏԵՐ-ՅԱԿՈԲԵԱՆ

և մասնաւոր հանգամանքները, ուսկից պէտք է յառաջ գայ շնորհաց արդիւնքը: Աստուծոյ են, տեղը՝ ուր պէտք է կատարել, ժամանակը՝ ուր արժան է ընել, գործիքները և հանդերձանքը՝ զորս ի դէպ է ի կիր տռնել, զարդերը և ճոխութիւնները՝ զորս յարմար է աւելցնել, աղօթքն ու երգը՝ որոնցմով պէտք է ոգևորել գործը, ակնկիցները և գործակիցները՝ որոնք պիտի ընկերասնան պաշտօնեային, և ուսոնց նման բողբոջիմի ուրիշ հանգամանքներ և մանրամասնութիւններ, զորս ընդհանուր կերպով կ'իմանանք ծէսք և արարողութիւնք տնտեսի տակ, որոնք թէև փոփոխական և պատահական են իբր մասնաւոր և իբր թանկարկացի, բայց հաստատուն և հարկաւոր են ընդհանուրն և վերացարար, զի անհնար է զգալի գործը բոլորովին մերկացնել այդ բոլոր մանրամասնեալ պայմաններէն:

306. Հեռնաւոր ԵՒ Մերձաւոր. — Մեր յիշած այդ տարրերը առձեռն ունենալնէս վերջ ալ, տակաւին չեն լրանար խորհուրդներուն ժամին եղած բոլոր խնդիրները: Որովհետեւ անոնցմէ իւրաքանչիւրին՝ հեռաւորներուն ետէն կու գան մերձաւորները, Հեռաւորներն են նիւթը, ձեւը և այլն, երբ իրենց ըստ ինքեան գոյութեան և տեսական ստուգութեան մէջ կը նկատուին, իսկ մերձաւոր են՝ երբ իւրապէս ի գործ կը դրուին և ի կիր կ'առնուին: Այսպէս հեռաւոր նիւթ կը կոչենք ջուրը ըստ ինքեան՝ Մկրտաւորեան խորհուրդին համար, և մերձաւոր նիւթ՝ այն ջուրը զոր իրօք աւաղանին մէջ կը դնենք՝ Մկրտութիւնը կատարած ատենիս, Հեռաւորին և մերձաւորին այս տարբերութիւնը յառաջ կը բերէ խորհուրդներու մատակարարութեան տարբերեալ վիճակներ, զորս կարող ենք վերածել երեքի, վաւերական, օրինաւոր և արժանաւոր: Ամէն մարդկային գործ, ուր կը մտնէ հոգեբանական վիճակ, իսկապէս այդ հանգամանքն ունի, որ է ընել, կրնալ ըլլալ վաւեր, այսինքն բաւական՝ լրացնելու նպատակին պահանջը կամ ոչ: Եթէ ունի նպատակին բոլոր պահանջած հանգամանքները և կը հասնի նպատակին, կը

կոչուի վաւերական, իսկ եթէ թերի են նպատակին կատարութիւն համար պահանջուած հանգամանքները, գործը անվաւեր կը համարուի: Բայց վաւերականութիւնը իրեն հետ անպատճառ չի բերեր օրինաւորութիւն, որ է կատարելութիւն, ոչ միայն էական պայմաններու այլ նաև բոլոր օրինաւորեալ կարգերու, որոնք երբ թերի ըլլան, թերի կ'ըլլայ օրինաւորութիւնն ալ: Եթէ օրինաւորութիւնը ըլլա՞յ իսկ՝ հնար է որ միեւնոյն ատեն չըլլա՞յ նաև յարմարութիւնը բարոյական հանգամանքներու և պաշտօնէին կամ ենթակային ներքին պատրաստութեանց, ու այս տեսակէտով եղած թերութիւնը թերի կը թողու նաև օրինաւորութիւնը: Ըստ այսմ ամէն գործի մէջ էական պայմանները յառաջ կը բերեն վաւերականութիւն, բովանդակ պայմանները՝ օրինաւորութիւն, իսկ գործողներու պայմանները՝ արժանաւորութիւն:

307. ԶԱՆԱԶԱՆ ՏԵՍԱԿԵՏՆԵՐ. — Բազմադիմի կերպերը, որոնցմով սովոր ենք նայելու Եկեղեցւոյ վերաբերեալ խնդիրներուն, կարծես բնական կարգով մը առիթներ ընծայեցին բաժանում մը ընկու խորհուրդներուն վերաբերեալ խընդիրներուն մէջ ալ, ու աստուածաբանութեան զանազան ճիւղերը, անոնցմէ իւրաքանչիւրը իրեն սեփական մասը առաւել Տեսական Աստուածաբանութիւնը բաւական կը համարի բացատրել միայն ճշութիւնը և իսկութիւնը խորհուրդներուն, իբրև դաւանութիւն, մինչ բարոյական տառուածաբանութիւնը կը խօսի լոկ այն հանգամանքներուն վրայ, որոնցմով պէտք է պաշտել և մատակարարել խորհուրդները ոչ միայն վաւերաբար այլև օրինաւորաբար և արժանաւորաբար: Եկեղեցւոյ կան իրաւագիտութիւնը կը զբաղի միայն ցուցնելով պաշտօնէից և ենթականերուն իրաւունքները խորհուրդներուն վրայ՝ կամ անոնք մասին, իսկ եկեղեցական ծիսագիտութիւնը կ'աւանդէ ձեւերը և արժանաբար արարողութիւնները զորս հարկէ պահանջ ըստ ռովորութեան կամ կարգաւորութեան Եկեղեցւոյ: Թէև ըստ այսմ մեր գործը պիտի ըլլար միայն դաւանա-

կանը աւանդել՝ իբրեւ մասն Տեսական Աստուածաբանութեան, բայց թէ՛ հասկացողութիւնը գիւրացնելու և թէ՛ նիւթը ամփոփած ըլլալու համար՝ իւրաքանչիւր խորհուրդի առթիւ պիտի աւելցնենք բարոյական, կանոնական և ծիսական կէտերն ալ, աւելի կամ նուազ ընդարձակօրէն, ըստ կարեւորութեան խնդրոց:

308. ՄԱՍՆԱԽՈՐ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔՆԵՐ. —

Ամենէն բանաւոր կերպն է անուշապառնել մասանց կարգը, և մէն մի խորհուրդի ճշմարտութիւնը կամ գոյութիւնը ցուցնելէ վերջ, մի առ մի բացատրել անոր նիւթը, ձեւը, պայտօնեան, ենթական և ծէսը, և լուծել այն խնդիրները, որոնք ժամանակ ժամանակ յուզուած են իւրաքանչիւր խորհուրդի շուրջ և անոր տարբերուն մասին: Բայց մէն մի խորհուրդի անցնելէ առաջ, հարկ կը դառնած յընդհանուրն ցուցնել նախ խորհուրդներուն գոյութիւնը և թիւը, և վերեւ յիշուած տարբերուն էական հանգամանքները իրենց ընդհանուր առումին մէջ:

309. ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆ ԽՈՐՀՐԴՈՅ. —

Խորհուրդներուն գոյութիւնը ընդհանրապէս՝ երբեք նիւթ չէ հղած հակառակութեանց, որովհետեւ բաւական էր մի միակ խորհուրդի մը ճշմարտութիւնը՝ որպէսզի խորհուրդներուն գոյութիւնը ճշմարիտ լինէր ըստ ինքեան: Իսկ քրիստոնէութեան մէջ չգտնուեցաւ մէկը, որ գոնէ միայն մէկ խորհուրդը չընդունէր, որով խորհուրդներուն գոյութիւնը իբր ընդհանրութեանը մէջ կը նկատուի իբրեւ ամէնքէն խոստովանուած ճշմարտութիւն մը և հետեւաբար իբրեւ ըստ ինքեան ապացուցուած ճշմարտութիւն, եթէ եղան հակառակութիւններ, անոնք յածեցան միայն խորհուրդներուն գործութեան վրայ, պարիքն թէ ինչ է անոց արդիւնքը, և թէ չնորքները իրապէս իրենց պատահաները բռնէին, թէ զգացմանց գրգռանքն են լոկ, թէ արգաթեւ Շնորհաց արւելութիւն վը. քայց հիւստան՝ թէ քրիստոնէական աշակերտութեան մէջ մուտք մեւալն իւր նշանակեալն Հարկ է որ խօսինք անսխալ, և ճշմարտութիւնը, երեւնականութիւնը:

310. ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐՈՒՆ ԹԻԻԸ. — Դեռ այդ հարցերուն չմտած, ի դէպ է սահմանել խորհուրդներուն թիւը, ինչպէս որ ներկայիս կը գտնուի ան գտնադան երկիրներու մէջ: Եթէ Ս. Գրքին մէջ թարթափինք, ո՛չ մէկ տեղ պիտի հանգիպինք խորհուրդներու որքանութեան մասին թուային ցուցմունքի, նոյնիսկ պիտի չհանդիպինք անոնց անուններուն՝ մէկ շարքի վրայ իրարու յարաբերաբար յիշատակուած: Միեւնոյնը պարտաւորուած ենք բոլոր Եկեղեցիներու Սուրբ Հայրերուն մասին, թէ՛ արեւելեայց և թէ՛ արեւմտեայց, վասնզի անոնցմէ ոչ մէկը երբեք յիշատակած չէ խորհուրդներուն թիւը, և ոչ ալ անունները ըսեալով թէ այսչափ կամ ասոնք են միայն: Եւ այս՝ ոչ միայն առաջին դարերուն մէջ՝ այլև յետագայ դարերուն, առանհրկու դարերու երկարատեւ շրջանի մը մէջ: Խորհուրդներուն գոյութիւնը կը յիշատակուի բուն առաջին դարերէն, և այն՝ ոչ լոկ անհոս ճշմարտութեանց կամ առտուածային գաղտնեաց իմաստով, այլ և շնորհաց գործունեայ նշանաց մասնաւոր նշանակութեամբ, ինչպէս ի կիր կ'առնունք հոս դանոնք:

311. ԶԱՆԱԶԱՆ ԿԱՐԾԻՔՆԵՐ. — Հնաւանդ գրութեանց խուզարկու ուսումնասիրողները երբեմն եօթնէն նուազ և երբեմն եօթնէն աւելի կը գտնեն թուուած խորհուրդները: Տերտուլիանոս († 245) խորհուրդ կը համարի միայն Մկրտուութիւնը և Հաղորդութիւնը: Օգոստինոս († 430) տեղ մը յոյժ սուղաւթիւ կ'ըսէ անոնց համար և այլուր միայն երկու խորհուրդ գիտէ, թէ և այլ և այլ անգամներ ալ խորհուրդ կ'անուանէ նաև ձեռնադրութիւնը, ամուսնութիւնը, հոգևորականներու օծումը և. երգմեցուցութիւնը: Ոսկերբան († 407) կը յիշէ Մկրտութիւնը, Դրօշմին և Հաղորդութեան հետ: Դիդիկիսի գրքի մէջ կը յիշատակուին իբր խորհուրդ՝ Մկրտութիւնը, Հաղորդութիւնը Սիւրբոյն, ձեռնադրութիւնը և կրօնաւորութիւնը և թաղութիւնը: Դամասկոսի († 754) ըստ վարկածի և արարածաւած

կարծեաց, միայն երկու գիտէ: Իրեն կը հետեւին եկեղեցական նախնի մատենագիրներէն շատերը: Դամիանոս († 1072) կը թուէ երկատասան Խորհուրդներ, որոնցմէ չորսը Եղիսիպոսականք և հինգը Քահանայականք: Կոդափրիտոս († 1148) կը թուէ ինը Խորհուրդներ, բայց իբրեւ Խորհուրդ կը յիշէ նաև հովուական մատանին և գաւազանը, ջուրը և աղը, ձէթը և Միւռոնը և եկեղեցական ուրիշ ծէսեր: Եկեղեցական Խորհուրդներուն կարգին կը յիշուի այլուր նաև թագաւորներուն օծումը: Իսկ Ամբրոսիոս, Բեռնարդոս և Հելլեներդոս իբր ճշմարիտ Խորհուրդ ճանչցան Ռոմլուան: Աւելի Լատինները յիշեցինք, վասնզի առաջին անգամ անոնցմէ ելաւ Եօթը Խորհուրդներուն թիւը, ու նկատողութեան արժանի է նաև այն որ անոնց մօտ մինչև ժվ. դարու վերջերը դեռ անորոշ կը մնար Խորհուրդներուն թիւը:

312. ԳԱՐՁԱԼԻ ՋԱՆԱՋԱՆ ԿՈՐԾԻՔՆԵՐ, ԵԾԹՆ ԹԻԻԸ. — Անոնք նոյնիսկ որոնք ջերմաշերմ եռանդով կը պաշտպանեն եօթնեակ թիւը, կը պարտաւորուին խոստովանիլ թէ անոր առաջին յիշատակութիւնը կը գտնուի Պոմբրանիոյ եպիսկոպոս Սիւրնի († 1139) մօտ, և Ս. Վիկտորի Աբբա Հոգոն († 1141), թէև շատեր ևս երկբայական կը գտնեն անոնց մասին տըրգւած վկայութեանց ստուգութիւնը: Բայց անտարակուսելի է թէ եօթը Խորհուրդուներու թիւը աւանդեց և ուսուցց հաստատապէս Պետրոս Լոմբարդոս († 1160), մտկանուանեալն վարդապետ վճռոց, տրեւժուածքի մէջ Դպրոցական Աստուածաբանութեան նախապետը, որուն հետքերուն վրային գացին իր բոլոր աշակերտները և հետևողները, և անրկրայօրէն քարոզեցին թիւն ու անուանիքը Եօթն Խորհուրդներուն, որոնք, ըստ Լոմբարդոսի էին Մկրտութիւն, Հաստատութիւն, Հաղորդութիւն, Ապաշխարութիւն, Յետին-օծութիւն, Զեւնադրութիւն և Ամուսնութիւն: Եօթը Խորհուրդներուն համաձայնեալ տուութիւնը առաջին անգամ հիմնուեցաւ դպրոցներուն մէջ, և հետզհետէ անցաւ ժողովական որոշումներու կարգը, արեւ-

մտեայց մէջ, որոնց կարգին հնագոյնն է Լանդինականը (1237) և նշանաւորագոյնն է Փլորենտինոյն (1440) զոր իրենք տիկեբրական կը համարին, և որուն վճիռները Խորհրդոց մասին՝ կը գտնուին յաւնուն Հայոց տրուած (22 նոյ. 1440) հրահանգին մէջ, թէպէտև անոր մէջ շատ բան տարբեր կը բացատրուի քան ինչ որ այժմ կը վարդապետեն Լատինները, և այդ պատճառաւ շատ ճիշդ կը թափն գտնելու համար հրահանգին խօսքերը: Իսկ ինչ որ անկէ վերջ կատարուեցաւ կամ վարդապետուեցաւ արեւմուտքի մէջ, յայտնի է և ստոյգ, միայն թէ շատ չյապաղեցաւ Խորհուրդներու դէմ պայքարը, որուն սկիզբ տաւին Վիլիքի († 1384) և Հիաս († 1415) և զոր լրացուցին Լուտեր († 1546) և Կալվին († 1564):

313. ԱՐԵՒԵԼԻՔԻ ՄԷՋ ԸՆԴՈՒՆՈՒՄԸ. — Հակառակ յիշատակեալ պատմական տեղեկութեանց որոնք կը ցուցնեն թէ Եօթը Խորհուրդներուն թիւը և անոնց քրիստոնեայ եկեղեցիներու հաստատուն վարդապետութեանց մէջ մոռնուիլը բոլորովին նորաթիւն ընէ և եղած, զարմանալի է թէ ինչպէս արեւմուտքի մէջ, և ճիշդ այն դարերուն՝ երբ Հայոց և Յունաց և Լատինաց եկեղեցիները արդէն անջատուած էին իրարմէ՝ կազմուած և տարածուած այս համոզումը մնաւ գործնական հաստատուեցաւ արեւելեայց մէջ և, և այնպէս ու այնքան որ սկիզբէն մինչև այսօր ոչ մէկ տարածայնութիւն և մեկ զարդանք չյուզուեցաւ այդ խնդրին մասին անոնց մէջ, ու թէև Խորհուրդին նիւթըրուն, ձեւերուն, պաշտօնեաներուն և ծէսերուն համար սաստիկ վէճ և անգիր լայնելի հակառակութիւններ յուզուեցան միշտ, բայց եօթը թիւին մասին որ, և է խնդրի չեղաւ, և արեւելից դարերէ ի վեր արեւելեայց և արեւմտեայց մէջ համաձայնօրէն կը պաշտուին Եօթը Խորհուրդները: Առանց մանրամասն վկայութեանց մէջ մանկուլ՝ ի հաստատութիւն այս խաղաղական համաձայնութեան, բնական ըլլալ յառաջ բերել յունաց համար կիւրեղ Լուկարոսի գործերը, որ երբ 1621ին Կ. Պոլսոյ պատրիարքական ա-

Թողը բազմեցաւ, ուղեց հաստատել համաձայն Լուսերականաց, որոնց մօտ ուստում առած էր ի սկզբան, միայն երկու խորհուրդներ, բայց իրեններէն հակառակութեան հանդիպելով՝ եօթնիցս վտարուեցաւ աթոռէն, ու միշտ վերադարձաւ, բայց ի վերջոյ մեռաւ խեղդամահ (1638) և դատապարտուեցաւ իր կարծիքը, իսկ եօթը խորհուրդներու վարդապետութիւնը հաստատուեցաւ իր յաջորդէն, Կիւրեղ Կանդարիոնէն (1639), Պարթէնիոսէն (1642) և Պոլսոյ ապա երուսաղէմի (1672) մեծ ժողովին մէջ։ Ու մինչև այսօր բոլոր Օրթոտոքս եկեղեցիները կը պահեն եօթը թիւը խորհուրդներուն։

314. ՄԵՐԻՆՆԵՐՈՒՆ ԿԱՐՄԻՔԸ. — Իսկ մերիներէն թէև ոչ մէկ տեղ և ոչ քառանդած է խորհուրդներուն անունները և թիւը, Գր. Տաթևացի միայն († 1420) Հարցմանց գրքին մէջ բացայայտ խօսքերով կը թուէ խորհուրդները այսպէս. «Նախ՝ Միգրտութիւն, երկրորդ՝ Դրոշմ, երրորդ՝ Հաղորդութիւն, չորրորդ՝ Ապաշխարութիւն, հինգերորդ՝ վերջին Օծում, վեցերորդ՝ Կարգ Քահանայութեան, եօթներորդ՝ Պատկն» (Գլ. ԼԳ., պրակ ԻԸ.) և կը յարէ նոյնիսկ եռատեսակ պատճառներ ի հաստատութիւն և ի յորմարութիւն եօթնեակ թիւին, նման պատճառաբանութեանց զորս ի կիր կ'առնուն արեւմուտքի Դպրոցականները իրենց գիրքերուն մէջ, և որոնք առհասարակ վարդապետութիւններն են Դոմինիկեան Ուխտին, որոնցմէ սերեցան նաև մեր երկրին մէջ գործող անխիթող վարդապետները, Անկէ ի վեր ուն հինգ դարեր անցած են և նոյն վարդապետութիւնը կը պահուի մեր եկեղեցական գրականութեան և պաշ-

տամանց մէջ, ու վերջին Օծման խորհուրդին խափանման սովորութիւնը մեկնաբանական ճիշդութեամբ կ'էմբրիոնները՝ պարզապէս թիւը պահած ըլլալու մտածումով։ Պէտք է դիտել նաև թէ Տաթևացիին գրութեան ժամանակը Կանխադրյալ ըլլալով քան Փլուրենդեան ժողովը, հարկ է ընդունիլ թէ ոչ թէ ի յարգանս այդ ժողովին որոշումներուն, այլ պարզապէս ինքնաբերական տրամադրութեամբ է որ մերիներէն ընդունած են հետեւիլ այդ մօտին Կաթոլիկ սովորութեան, որդեգրելով եօթը խորհուրդներուն թիւը, շարքը և յորջորջանքը։

315. ԱՐԵՒՄՏԱՅԹ ՓԱՍՅԸ. — Այդ իսկ է հօգորդոյն փաստը զոր Հռովմէական եկեղեցւոյ յայժմեան վարդապետները յառաջ կը բերեն իրենցմէ բաժնուած նորադանդներուն դէմ, եթէ՛ կ'ըսեն, եօթը խորհուրդներու թիւի և անուններու այդ վարդապետութիւնը, որ արդարեւ յայժմ անպահ աւանդուած է մեկին և յստակ խօսքերով, ինքնին Քրիստոսի եկեղեցիին հնաւանդ և ընդհանուր Դաւանութիւնը եղած չըլլալ, այնքան համաձայնութեամբ պիտի չընդունուէր արեւելեան եկեղեցիներէն ալ՝ այլ պիտի մերժուէր իբրեւ Լատինականէն նոր ի նորոյ հնարուած դրութիւն մը։ Ու արդարեւ, կարելի չէ աւելի կերպով մեկնել այդ տարածած և անակնկալ և կարծեա անհաւատալի համաձայնութիւնը, եթէ ոչ ենթադրելով թէ կարի հաստատուն էր արդէն իւրաքանչիւր եկեղեցիի մէջ առանձնաբար, և բազմապէս եկեղեցիին մէջ ընդհանրապէս նոյն խորհուրդներուն կիրառութիւնը և անոնց վերաբերմամբ կազմուած ներքին համոզումը։

(Շարունակելի՝ 31)

ՄԱՀԱԳԻԱ ԱՐԲԵՊՍ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ

ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՄԻՋՈՑԱԻ

Հայ գրականությունը կամ մատենագրությունը Հայ ժողովուրդի մատուցած գրականության հոգեկան թափանցում, կեանքի արտայայտություն և գեղեցիկին արձանագրությունն է:

Այդ գրականության կնիքը՝ որ սերալարարները ինչ ունի մեր ազգի կենսունակություն հետ, կրթական է և դարձրու րենթացքին եղած է մեր գոյություն և պահպանման առանցքը:

Արդարև Հայ Եկեղեցին մեծ դեր ունեցում Հայ Գիրքի զարգացման և տարածման նուիրական առաքելություն մէջ, որովհետև լեզուն կը պատմէ ազգի մը անցնալի փառքը: Հայ լեզուն իր կրթական, բանաստեղծական, պատմական ու իմաստասիրական ճանաչմամբ կը յայտնաբերէ Հայ ժողովուրդի լուսաւորանցիւրը: Դպրութիւնը ժողովուրդի մը մատուցող ու հոգեւոր մշակոյթին հայելին է՝ Աւետարանական բացատրութեամբ՝ «Ժառ ի պաղոյ իւրմէ ճանաչի՝ Ազգային դրոշմը չափազանց զօրաւոր է մեր մայրենի լեզուն և գրականութեան մէջ՝ աւանդական եղբայրները, ընդհանրապէս եկեղեցականներ, հաւատքի ու սեպիւքի փայլուն դէմքեր են եղած:

Մեր գրականութեան սկզբնաւորութիւնը կը պարտինք Ս. Սահակի, Ս. Մեսրոպի ու անոնց աշակերտներուն: Թերևս ամենա աւարկին այս յայտարարութեան՝ ցոյց տալով հայ ժողովրդական անգիր բանասիրութեանց բեկորներ, Գողթան և Թաւրիսցի երգեր, պարբերակներ, գրոյցներ, առասպելներ, գրի առնուած գլխաւորաբար Խորենոսցիի և Փաւստոս Բիւզանդի կողմէ: Բայց ասոնց լեզուն, ինչպէս Վերկնէր երկին և երկիրը, «Հեծաւ արի աքաղա՜յ Արտաշէս», ՇՈՒ. ապր ինչ, զծառի ծիւլա՜րի՝ ընկալաւ արար չունէին Ուղեւ,

գարեան Հայերէնին գեղեցկութիւնը, այլ շատ հաւանաբար ապագային գրի առնող հեղինակներու կողմէ արագորուած են: Ժողովուրդներու անգիր գրականութեան մէջ կրնանք հանդիպիլ դիւցազնավարական երգերու և յաղթերգներու և չենք կրնար պնդել թէ անոնք բացարձակօրէն հայկական յղացում եղած են:

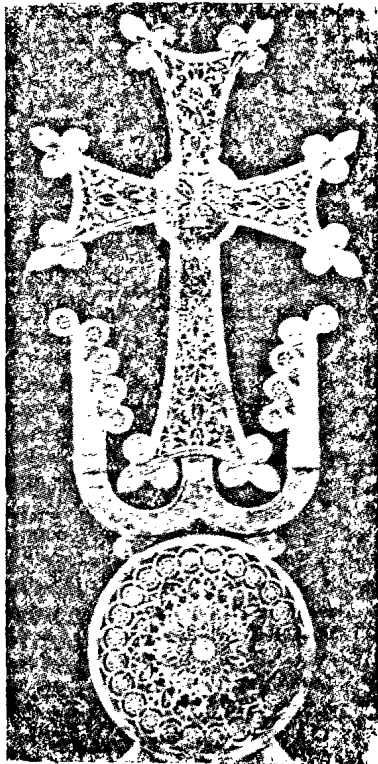
Ամէն ժողովուրդ կ'երգէ իր դիւցազուններուն քաջագործութիւնները: Ամէն ժողովուրդ առաւել կամ նուազ չափով կ'ունենայ անգիր բանահիւսութեան այդ վիճակները՝ առանց տիրանալու իսկական գրականութեան: Հայն ալ ունեցաւ իր անգիր գրականութիւնը, բայց քաղաքական անգամայններ արգելք հանդիսացան անոր զարգացման:

Առանց գիրքի Ազգային Գրականութիւն չի մշակուիր: Մեր գրականութիւնը ուրեմն Ս. Սահակէն աւ Ս. Մեսրոպէն կը սկսի, «Ս. Մեսրոպէն առաջ՝ Հայերէն գրականութիւն օրոնելը, զոր իբր թէ ջնջած ըլլար Լուսաւորիչ, այրելով ըզլոր Հայերէն գիրքերը՝ անմիտ հէքեաթ մըն է՝ կ'ըռէ Հ. Աւուսեան:

Հայց. Եկեղեցին էր որ դաս Հայերէն գիրքը. ստեղծեց ու զարգացուց Հայ Գրականութիւնը: Բարգէն կաթողիկոս կը գրէ. «Պատմական իրողութիւնը սա՛ է. եթէ Հայ ազգը քրիստոնեայ եղած չըլլար, եթէ հայ-քրիստոնեայ ազգը իր Սուրբ Գիրքը իր լեզուով գրելու և կարդալու պէտքն ու փափաքը զգացած չըլլար, հայերէն գիրքի պիտի չգտնուէին և Հայ ժողովուրդը այսօր գիր-գրականութիւն պիտի չունենար» (Հայց. Եկեղեցի, Գոստան, 1924, էջ 17-18):

Ազգը պահեց իր տոմարին և կենցաղական կենսունակութիւնը գրականութեան շնորհիւ: Անով աւելցանք Աստուծոյ

ծառույցը՝ մեր գոյութեան ու զօրութեան ապաւէնը: Անով եկեղեցին ունեցաւ ազգային ծէս, աստուածախօս մտածաններու չափ լեզուի շնորհիւ Հայը ունեցաւ ընտիր թարգմանութիւններ գլխաւոր եկեղեցական Հայրերու, ինչպէս՝ Եփրեմ Ասորիի, Աթանասի, Եւսեբիոս Կեսարացիի, Երկու Կիւրեղներու, Եպիփան Կիպրացիի, Գրիգոր Նիւսացիի, Ոսկերեքանի եւ ուրիշներու:

Կրօնական - Թարգմանութիւններու հազօրէն, Հայ վարդապետներ Արիստոտէլի, Գրգառոսի, Գորգիարի եւ այլ իմաստասէրներու կարեւոր գրութիւնները Հայեդէնի թարգմանելով, մեր ժողովուրդի մտաւոր վարդապետն ձեռնպէս նպաստե-

ցին: Վերջապէս՝ Ծնորհալի եւ Նարեկացի Աստուծոյ հետ խօսեցան իրենց ոսկեղնիկ մայրենի լեզուով:

Մինչև ժԹ. դար, Հայ Գրականութիւնը ծաղկեցաւ վանքերու եւ Աննապատաներու մէջ, եւ Հայ եկեղեցականներու տըքնաջան աշխատանքին շնորհիւ՝ բազմաթիւ նոր գրութիւններով Հայ Գրականութիւնը առաւելապէս ճշխացաւ: Դարերու խառնուրդի մէջ վանքեր հանդիսացան լուստառ վառարաններ՝ Հայ ազգի մտաւոր զարգացման, ազգային վերազարթնումի եւ պահպանման ազդակներ ըլլալով հանդերձ: Տասներորդ դարուն, Հայաստանի մէջ շատ մը վանքեր ծաղկեցան: Այսօր մը Հայը երախտադիտութեամբ չի յիշեր Սիւնեաց վարդապետանոցը, Նարեկայ, Տաթևի, Կամրջաձորի, Սանահինի, Հաղբատի վանքերը, Ամրտուլու եւ Գլածորի Համալսարանները, Վարագի, Էջմիածնի, Երուսաղէմի եւ Արմաշու ժողովուրդաց վարժարանները:

Պատմութեան այն շրջաններուն երբ եկեղեցին սկիարացաւ, գրականութիւնն ալ անկման շրջան մը ունեցաւ: Եկեղեցւոյ պայծառութեամբ՝ դպրութիւնն ալ ծաղկեցաւ: Հայ եկեղեցականը վանական կեանքով չգոնացաւ միայն, այլ պայծառներուն հնարաւորութեան չափով ժողովուրդի դաստիարակութեան նստիական գործն ալ կատարեց: Այս իրողութիւնը կը տեսնենք Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի, Մեծն Ներսէսի օրերէն սկսեալ ժինչեմեր օրերը:

Սխալած չենք ըլլար եթէ ըսենք թէ Աւետարանի շունչով կաղնուեցաւ մեր ազգային նկարագիրը եւ անվարան կրնանք յայտարարել թէ առանց Հայ եկեղեցւոյ, Հայ Գրականութիւն, Հայ Ստեղծագործութիւն, Հայ ժողովուրդի կրթութիւն եւ նոյնիսկ Մատենադարանութիւն գոյութիւն պիտի չունենային:

Հասցարմէ յիշե՛ք թէ Հայ Արաւածոթղանաջան մասերը, ինչպէս եկեղեցական, Երաժշտութիւն, Ճարտարապետութիւն, Բանաստեղծութիւն եւ Մանրանկարչութիւն կը պարտինք Հայ եկեղեցւոյ:

Կրօնական երաժշտութեան տեղումնաւորութեան վատիւք քիչ քան գիտենք: Բար-

գէն կաթողիկոսի կարծիքին համաձայն՝
ան անբաժան մէկ մասը կազմած է Ոսկե-
գորհան մշակոյթին (Հասկ, 1935, էջ 119
- 139)։

Հայ ճարտարապետութիւնը իր ազ-
գային և հայկեցի ստեղծագործութեամբ
Ե. դարէն կը սկսի։ Հայ եկեղեցիներու գեմ-
բէթաւորումը՝ որ եկեղեցիներուն արտա-
քին փառքը կը յատկանշէ, Դ. դարուն
իսկ գոյութիւն ունեցած է ըստ Գարեգին
Արք. Յովսէփեանցի (Կոչնակ, 1939, էջ
1072 - 1076)։ Հայ ճարտարապետութեան
կոթողներ Հայաստանի բոլոր կողմերը
կտրելի է գտնել, ինչպէս Ս. Էջմիածնի,
Հռիփսիմեանց, Գոյիսնեանց, Զուարթ-
նոցի, Աղթամարի, Անիի Մայր Եկեղե-
ցիին և այլ բազմաթիւ վանքերու և եկե-
ղեցիներու շինութեան ոճին մէջ՝ որոնք
Հայ ճարտարապետութեան գլուխ-գոր-
ծոցներ են։

Իսկ Հայ Գանդակագործութիւնը զար-
գացաւ Հայ ճարտարապետութեան կողքին։
Հայ վանքերն ու եկեղեցիները իրենց բար-
ձրաքանդակ և խորաքանդակ զարդերով
նշանաւոր կղած են անցեալի մէջ, Հայ
Խաչարհրու վրայ երեցած երկրաշարժա-
կան զարդագծեր, տաճարներու պատերուն
խոյի գլուխներ, տունկերու, կենդանինե-

րու, թռչուններու, ինչպէս նաև Սուրբ
Գրական նկարներ կ'ապացուցին զարգա-
ցումը Հայ Գանդակագործութեան։

Վերջնապէս, Հայոց կողմէ մշակուած
է նաև Գրչագրութեան արուեստը, Հա-
կառակ քաղաքական պատահարներու և
հակաքրիստոնէական հալածանքներու,
փրկուած գրչագրութիւնները արուեստի
բարձր որժէք կը ներկայացնեն։ Գրչա-
գիր ծաղկողներու գործածած զարդագծե-
րը, լուսանցադրերն ու թռչնադրերը Հայ
Մանրանկարչութեան շատ գեղեցիկ փայլ
մը կու տան։

Ուրեմն կը տեսնենք թէ Հայ Եկեղեց-
ւոյ շնորհիւ Հայ ժողովուրդի մտաւոր ու
հոգեւոր կեանքը իր բազմաթիւ երեսներով
զարգացաւ և այս բոլորին միացումով
կերտուեցաւ ազգային նկարագիրն ու
մշակոյթի ճոխութիւնը՝ որ մինչև այսօր
սքանչացում կը պատճառէ համբաւաւոր
գիտնականներու։

Գուրգուրանքով պահենք ու պահա-
նենք մեզի փոխանցուած բոլոր ազգային
ժառանգութիւնները՝ որպէսզի անաղա-
պահենք Հայ Եկեղեցւոյ ու Հայ ժողովուր-
դին իսկական դիմագիծն ու արուեստի
բարձր մակարդակը։

ՍԻՓԱՆ ՎՐԴ. ՄԽՍԵԱՆ

Հօլիվուօ, Գալիֆ.

ՉԱՅԼՏ ՀՍՐՈՒՏԻ ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Եւ «Հառաչանքի կամուրջ»ին՝ Վենես.

— Մէկ կողմն իր բանս է եւ միւսն ապարանք —

Բարձրացած ծովու ալ՛քներէն վէս-վէս՝

Յուպով կախարդին՝ որպէս մի պատրանք,

Փրոած շուրջն ամպոս թելերն հազար ամբ՝

Կը ժպտի փառնովն հեռու դարերուն,

Կը նայէին երբ շատ ազգեր հպատակ

Թելով առիւծի մարմար սիւներուն,

Վենեսիկն երբ կ'իշխէր հարիւր կողմներուն:

Կ'թուի նոր Սիպիլ մը ծովէն ելած՝

Ուշատակներու իր եռաթաղով.

Վսեմ շարժումով մը հեռուն թառած,

Ջրերու ոյժին իշխողի փառնով —

Ուզաց աւարէն, անդուլ հոսաւիւղ,

Կ'առնէին դուստրերն իր՝ օծիս անգին,

Կ'սեղանին զոհարք փողփողուն շողով...

Ծիրանի հագած՝ կ'ըլլար կոչումին,

Կ'անէր կանչուող իշխողներու փառքը ոյժին:

Լուս կ'թիալարէ կոնսոլալարն վէս,

Ի Վենես Թասսոն չունի արձագանգ.

Ձի հնչէր յաճախ նուագը այլեւս,

Կը փրլին մինչեւ ափունքն՝ ապարանք...

Գեղն է գեռ ներկայ՝ քայց անցեր է՝ փառն,

Տէրութիւն կ'իյնան՝ քայց կ'ապրի բնութիւնն՝

Կայ գեռ Վենիսի երբեմնի հմայքն՝

Ամենահաճ վայրը խնդրներուն,

Իսալիոյ դիմակ, երկրի զուարեութիւն:

Մեզ համար ունի այլ հրմայք սակայն՝

Պատմական անուն, ուրուականների,

Վըհասած անձանց, հրգօր շարքն երկայն՝

Լիւած, անկենդան քաղէն Տոների:

Մերն է յաղթանակն անեղծանելի,

Բիալդոյին հետ, Պեսիկ, Մար, Շարլոֆ

Ձեն ջնջուիր իսպառ, չեն մոռանալի՝

Կամար — պահ վէժի պէս ... սակայն վերջն էր լուկ՝
 Լեռնած եղբերին՝ են բնակիչէ նորոգ:

Մտածին անձեր կաւէ չեն զանգուած.
 Իսկութեամբ անմահ, անոնք կը բերեն
 Աւել՝ պայծառ շող, աւելի սիրուած
 Գոյացութիւն, այն ինչ որ կ'արգիլէ
 Բախտը բութ կեանքին ... Կու տան մեզ՝ նորէն,
 Մահ'ցու կապանքին մէջ մեր վիճակին,
 Նախ ախար ... Եսն ասածին փոխարէն.
 Ջրելով սիրեն որուն՝ մեռած ծաղկունքին
 Նորոգ անուր կը լեցուի ամային կրկին:

Ապաւենն այս է մեր պարմանութեան
 Ու մեր ծերութեան — մնալ անձոյս լուած
 Նախ, վերջն ալ զսնել Պարապութիւն միայն ...
 Հոգն այս կը լեցնէ Էջ ԶԳԻՍ զիմաց. —
 Էութեամբ ստոյգ այլ բաներ ալ կան բայց,
 Երկրէն առաւել՝ գեղով լուսափայլ
 Չեւով ու գոյնով. երկնէն գերազանց՝
 Քան անօրինակ աստղահոյլն անմահ՝
 Որ մատուցած է տեղերին այս՝ Մուսային Հաննարն:

Տեսածս երա՞զ թէ ճիշդ — անցնին թող յինէն, —
 Կու գան որպէս ճիշդ, կ'անցնին երազի պէս.
 Ինչ ալ էին բայց — այժմ ալ դեռ նոյն են —
 Թուգեմ կրնամ զանոնք փոխել, բայց մտէս
 Կը յորդին բազում ձեւերով՝ զորս ես
 Փնտրած կը թուիմ եւ մերթ զսած եմ.
 Անցնին ասոնք ալ թող — զի միտն որդէս
 Ապառնող ցնորներ զանոնք կ'նկատեն,
 Ուրիշ ձայներ, տեսարաններ մեր շուրջ պատեն:

Թրգմ. Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

ԼՈՐՏ ՊԱՅՐԸՆ

Տ Ա Ր Ե Փ Ա Կ

Տարւոյն օրերը ամբողջ, երեք հարիւր վաթսուց հինգ,
Քուղքի վրայ, այս գիշեր, առած եմ ավիւս նորէն.
Օրեր անգոյն ու անդէմ, որոնց մէջէն պիտի՝ անցնինք,
Առանց անժուշտ գիտնալու թէ մեզի ի՞նչ կը բերեն ...:

Անոնք մեզ ի՞նչ կը բերեն, մեզմէ արդեօք ի՞նչ կ'առնեն,
Առեւտուրէն այս անհատ ի՞նչ է մեր շահն ու վնաս.
Հարցերուն դէմ այս կենդանո՜ հոգիս, շուար չը մնաս,
Ո՞վ գաղտնիքներ է կորզեր ամպարագիծ անհունէն:

Անգոյն, անդէմ օրերուն ի՞նչ գոյն պիտի ուզես տալ
Այս պահուն երբ մեր գանկին տակ ապառնին ու անցեալ
Իրար ձեռքէ կը իլեն սողոց, կացին ու տապաւր.
Գոյները ի՞նչ են սահայն, պատշաճ փոշի ու շար:

Երազ, ցնորք մինչեւ ե՞րբ տեսիլներով օսկենուր
Մեր օրերուն վրայ գործ հիւսեն իրենց դրասանգ.
Ի՞նչ փոյթ մարդերն տրուեն աղած նաւին մեր մահուր,
Նորածաման տարին ալ երբ տայ իր սուր անազանգ:

Կեանքին աւիւր պոս-պոս օրերն մեզմէ կը տանին,
Բայց մեր մաղթանքն ըլլայ թող ճոր օրերու դէզին դէմ,
Որ իսկապէս ըլլան 'ՆՈ՛՛', կեանքի իմաստն մեզ բերեն,
Քուրպակօրէն չկրկնեն չարքին ու մեղքը հինին:

1. 1. 1983

Գ. ՀԱՐՏԱՐ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՄԱՆՐԱՊԱՏՈՒՄ

1. — Երկուուրիս. — Հայոց Գիրք և Գրչութիւն գրքի (Տպ. 1973) 99րդ էջին ստորագրելով թիւ 14 ծանօթութեան մէջ գրուած է. «Արամազդը կոսակածել է, թէ հայրը կարող է ունենալ երկրորդ որդի ... ուստի նա սպանում է իր երկվորյակին և զգում ծովը»: Այս խօսքի երկրորդ մասին բնագիրն է, «... Եւ կորեաց զերկուորիս նորա և ընկէց ի ծով»: Այսինքն՝ կորեց անոր երկուորիքը (ամորձիքը) և ծովը ձգեց:

2. — Թվական. — Նոյն գրքի 163րդ էջին վրայ կը տեսնուին չորս տողեր, առնուած Երուսաղէմի թիւ 145 ձեռագրէն: Այնտեղ գործածուած «ճգնական» բառին

մէջ զգալունադրուած թվականն մը մատնանշուած է, «1516», որին գումարելով զուարթնոցը, որը հաւասար է 6իւ, ձեռք բերուած է 1522 թուականը: Սա աւելորդ յոգնութիւն է և սխալ հաշիւ: Յիշատակարանը կ'ըսէ. «Արդ գրեցաւ ... Գիրքս այս ի թուականիս հայկազուն տումարիս Ութ հարիւր և եօթներորդի», որ հաւասար է 1358ի: Զեռագրիս մէջ կան նաեւ յեանագոյն յիշատակագրութիւններ ՌՂԱ և ՌՃԳ թուականներով, բայց ոչ 1522:

3. — Ղասարճի. — Սերաստիոյ Պատմութեան (Տպ. 1974) վերջին էջերուն մէջ կը գտնուի «Արհեստների օտար անվանումների Բառարան» մը, ուր «Ղասարճի» բառը կը տեսնուի հարցանիշով մը: Ղասարճի, Գասարճի, կը նշանակէ կտաւ ճերմկցնող: Անթէպի մէջ յայտնի էր աղբիւր մը «Ղասարճի բունարը» անունով, որուն եղբքը թափիչները փայտով կը ծեծէին իրենց կտաւները մինչև որ լաւ ճերմկնային: Այդ արհեստը չափ հին է

Ս. ՍՏԵՓԱՆՈՍԻՆ

Քեզի կու գամ, ով մեծ սուրբ, ընծայուելու կաթոգին,
Դուն որ կեանքդ զոն բերիք մեր մեղեքուն համար բիւր,
Քեզ կը բերեմ խունկ, աղօթք, հոգիս նոյնպէս սիրառաս,
Պսակագիր անունիդ, ով հաւատքի նահապետ:

Զրհասկցան քեզ մարդիկ այն օրերուն ապերախս,
Զրհասկցան գործն այն մեծ, որուն համար դուն եկար.
Այսօր նոյնիսկ կան մարդիկ, որոնք քեզի չեն ճանչնար.
Բայց կը ներես դուն անոնց անգիտութեան չարասանը:

Դուն դարեւով կը մնաս հոգիներուն մէջ պայծառ,
Աստղ մը ինչպէս մեհալառ, մինչև հասնի օրն այն մեծ,
Ուր այս աշխարհն ու երկինք այլեւ զիրար հասկընան:

Դուն, ով մեծ սուրբ, ընդունէ իմ այս ճաղս առաջին,
Վկայագիր քու փառքիդ եւ անունիդ պատշէի,
Եկած սիրէս իմ պարման, առհաւատքեան իմ վաղուան:

Պէրուք, 1955

ՆԱԶԱՐԷԹ Պ. ԶԱՓԱՏԱՐԵԱՆ

միջին տրեկերի մէջ, Մարկոս Աւետարանի՝ Յիսուսի այլակերպութեան ժամանակ անոր հաջուսաններուն ստացած սպիտակ գոթիւնը նկարագրելու մաքով կը գրէ. «Եւ ձորձը նորա եղեն փայլուն սպիտակ յոյժ, որպէս թափիչք երկրի ոչ կարեն այնպէս սպիտակացուցանել»:

4. — Զնազարն. — Բազմավէպի 1979 տարւոյ հատորին մէջ, էջ 48, ձուլուած գիրերու վերաբերող հին հաշիւ մը կայ, խանգարեալ ձեւով, վասնզի սխալմամբ շփեց հազարն՝ կարգացուած է քանիցս այն որ պէտք էր կարգացուէր պահպարն: Ակնարկուած հատուածը ճշգրիտ է սապէս. «... զի նախապէս ընդ թափողին զգիրս գաշնադրեցաք զհազարն՝ երեք լիւրէ ... նա առ ի ժամանեցուցանել զգիրս՝ զորո ձուլեաց, զհազարն ի չորս լիւրէ, իբրեւ 200 լիւրէ դրամ աւելի գին եք ի վերայ վերոյ ասացելոց շինուածոց ... և էառ ... նաև առ այս՝ զի գրգռեցեալ էր յայլոց թէ խարեցեալ է, զի զհազարն՝ երեք լիւրէով հանեալ է ձուլել, Եւ մինչ այսպէս եղև 200,000 գիրն, որ առնէր 600 լիւրէ, եղև 800 [ո՛չ 8000] լիւրէ. և զկնի՛ այնր զորքան գիրս ձուլեաց, զհազարն չորս լիւրէով ձուլեաց ... »:

5. — Յովնանեկս Վրդ. Կիպրացիի ասպիճ բուսական. — Մատենադարանի Բանբերին 13րդ թիւին մէջ (1980), էջ 239, գրութեւն է եռառոյց մը, ներկայացնելու համար խնդրոյ՝ անաբնից թուակներ.

Հայոց մեծաց ի թվականին,

Զ-ի և Թ-ին (1480)

Բանա ասոցաւ ի չափ տաղին:

Այնպէս կը թուի թէ հայկական թուականը սխալ ներկայացուած է, ըստ երեսնաթիւն պէտք էր ըլլար Զի և Թ, որ հաստատ կու գայ 1480 ին: Ուստի վերոգրեալ տողերուն երկրորդը պիտի կարդացուի՝

ինն հարիւր քսան և իննիս (1480):

6. — Ըփ. լծակ. — Դաւիթ Անյաղթի շուրջ հրատարակուած է Յօդուածներու ժողովածու մը (1980) որոնցմէ մին վերնագրուած է «Էռթնագրեանք-ի Ասեղ-ծովածը և Դավիթ Անյաղթը» (էջ 143-210): Այդ գրքի 208րդ էջին վրայ կը կարդանք. «Բայց թէ ինչ է Ըփ (80) լծակը, մեզ մնաց անհասկանալիք: Ըփ պէտք է կարդալ ոչ

թէ 80, այլ ութսուտան, 18, որ է 36 ինկէսը, Լծակ = լուծ = զոյգ, Ըստ այսմ կ'աւանանք հետեւեալ հաշիւը.

ԼԶ փական ? [միական ?] = 36

ԼԺ լծակս = 36

Թ քսանակս = 36

ԴԹ գիրս [4 × 9] = 36

որոնց չորսն ալ կը ներկայացնեն մեր այբուբենի տառերուն թիւը:

7. — Վրացական Այբուբենի կերպիցեւրս. — Բազմավէպի 1981 տարւոյ 3-4 թիւին մէջ, էջ 449-454, John A. C. Greppin յօդուած մը աւելի, «Բանի մը նկատողութիւններ վրացական այբուբենի ծագման մասին» վերնագրով, Յարգելի յօդուածագիրը ծանր խնդիր մը նկատած է Մեհրոպի վրացերէն չգիտնալը, քանի որ մէկը չի կրնար այբուբենական գրութիւն մը կազմել լեզուի մը համար զոր չի գիտեր: Ատկէ հետեւեցուցած են ուրիշներ թէ վրացական այբուբենը կազմողը Մեսրոպը չէր: — Մեսրոպը մերժողները ուրիշ հնարիչի մը անունը չեն տուած սակայն, Հարցը պէտք է դնել այլ կերպ: Քանի որ Մեսրոպ վրացերէն չէր գիտեր, ուրեմն պէտք էր որ իրեն գործակցած ըլլար վրացերէնի հմուտ գիտնական մը: Այդ մասին կարիւնի գրածը յստակ չէ (Վարք Մալքոյի, 1930, Երուսաղէմ, էջ 31-32): Բայց ժամանակակից միւս պատմիչը, Մովսէս Խորենացի, որուն Պատմութիւնը ինքնուրոյն և արժէքաւոր աղբիւր մըն է Դ. Դարու երկրորդ կէսին և Ե. Դարու առաջին կէսին պատահած գէպքերուն համար, կը գրէ որոշ կերպով. «Բնիկ Մեսրոպոյ երթեալ յայխարսն վրաց, առնէ և նոցա նշանագիրս առեցեց ինչի ի վերուստ չնորհաւ, հանդերձ Զայաթիս ոմամը թարգմանաւ հելլէն և հայ լեզուի» (Պատմութիւն Հայոց, 1865, Վենետիկ, էջ 248): Ուրեմն վրացական այբուբենը կերտելու միջոցին Մեսրոպին գործակցած է ոչ միայն Վրացերէն լեզուի մը այլ և հելլէնէն և հայ լեզուներուն թարգմանագրագէտը Զայան: Այս իրողութեամբ բնական կերպով կը բացատրուի վրացական այբուբենին ունեցած առնչութիւնը յաւնական և հայկական այբուբեններուն հետ:

Ն. ԱՐԲ. ԾՈՎԱԿԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ԿՈՐԻՒՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ԵՐԿԵՐԸ

Ա. — ՎԱՐՔ ՄԱՇՏՈՑԻ

Այս յօդուածաշարքին նպատակն է հաստատել թէ Մաշտոցի Վարքին հեղինակը, Կորին Վարդապետ, հեղինակն է նոյնպէս Գրիգորի վարդապետութեան, ինչպէս նաեւ Ագաթանգեղոսի եւ Փաւստոսի Պատմութիւններուն:

Յօդուածաշարքը պիտի բաղկանայ չորս մասերէ: Առաջին մասով պիտի տրուին շարք մը հատուածներ, առնուած Մաշտոցի Վարքէն, որպէսզի ընթերցողը աչքի առջեւ ունենայ Կորինեան բառամթերքը եւ ոճը ներկայացնող պատկեր մը:

Երկրորդ մասով պիտի տրուի հատուածներու շարք մը, քաղուած Ս. Գրիգորի Վարդապետութենէն, ջոյց տալու համար թէ այդ գրուածքը ծայրէ ծայր կը ներկայացնէ Կորինեան ճոխ եւ ինքնայատուկ բառամթերքը եւ հարազատ ոճ, ինչ որ երաշխիքն է հեղինակի նոյնութեան:

Երրորդ մասը պիտի ըլլայ հատուածներու հատընտիր քաղուածք մը Ագաթանգեղոսի Պատմութենէն, ուր պիտի տեսնուին դարձեալ Կորինեան նոյն բարացուցական բառամթերքը եւ ոճը, որոնք տեսնուեցան նախորդ երկու երկերուն մէջ:

Չորրորդ մասով պիտի ներկայացուին հատուածներ Փաւստոսի Պատմութենէն, որոնք գրուած են նախորդներուն նման Կորինեան բառամթերքի եւ ոճի ազատ կիրառութեամբ:

Ստորեւ արտագրուած հատուածները թուագրեցինք, որպէսզի ղերութիւն ընծայուի կատարակելիք համեմատութեանց, որոնք պիտի թելադրուին յօդուածաշարքի յաջորդական մասերուն մէջ: Ընդգծեցինք այն բառերը, որոնք բարացուցական են Կորին Վարդապետի կիրարկած լեզուին:

1. — Եւ վասն նորին լուսաւոր վարդապետութեան եւ հրեշտակաբար կրօնիցն առաքինութեան, զմտաւ ածելով յիշատա-

կարանս առանձին մատենանշան ծաղկեցուցանել. — Վարք Մաշթոցի, Գ. Ֆնտգլեան, Երուսաղէմ, 1930, տող 4-7:

2. — Եւ արդ առեալ նախարանեսցուք եթէ իցէ՞ համարձակութիւն գրով նշանակել զվարս արանցն կատարելոց, ո՛չ ի մէնջ առուեսախօսեալ մերոյն կարծեօք վիճարանելով, այլ յօրինակացն տուելոց զընդդիմակացն բարձրացուցանել. — Տ. 21-25:

3. — Եւ ի Մովսիսական պատմութեան յայտնի է երանելեաց արանցն ազնուականութիւն, ճշմարտութեան հաւատոցն հաստատութիւն, ասուածամեծն ասուածամուխ կենացն վայելութիւն, սքանչելական կենացն պայծառութիւն. — Տ. 33-37:

4. — Սոյն օրինակ եւ ամենայն գիրք հոգեպատեմք նշանակեալ ունին զբացութիւնս ամենայն զօրաց. — Տ. 60-62:

5. — Իսկ մեծին Մովսէսի զառաւելագոյն զասուածամուխ մերձաւորութիւն ամենայն եկեղեցական գրովք հնչեցուցեալ, զորոյ եւ զտղայութեան զկայտառութիւնն յայտ արարեալ ասուածեղէն օրինացն, նաեւ զայլագոյնն զՅոթորի եւս զխրատն չանցուցեալ անգիր. — Տ. 90-95:

6. — Բայց ո՛չ միայն զմեծամեծսն, այլ առաւել եւս զթեթեւագոյնս՝ բարձրագոյնս անբազմամեծսն Գրիստոս որ սակաւիկ ինչ գծալի իւղոյն յարգէ. — Տ. 107-110:

7. — Հանգոյն սմին եւ Ղուկաս յրսկիզքն Առաքելագօրծ մասեցին դնէ. — Տ. 160-161:

8. — Առն, զոր ի նախակարգ բանիս, նշանակեմք, վասն որոյ եւ փոյթ արարեալ մեր պատմելոյ, էր Մաշթոց անուն, ի Տաւրոնական գաւառէն, ի Հացեկաց գեղջէ, որդի առն երանելոյ Վարդան կոչեցելոյ. — Տ. 185-188:

9. — Ի մանկութեան քիսն վարժեալ հելլենական դպրութեամբն ...: Տեղեկացեալ եւ հմուտ եղեալ աշխատակեաց կարգաց, ցանկալի եղեալ զհնուորական արուեստին իւրոց զուգականացն. — Տ. 188-195:

10. — Եւ այնպէս ամենայն փորձութեանց ի վերայ հասելոց կամայական քաջութեամբ արարեալ եւ պայծառացեալ, ծառայեալսն եւ հաջոյ լինէր Աստուծոյ եւ մարդկան, — Տ. 215-218:

11. — Նոյնպէս առաւել հոգ ի միտ արկանէր զհամաթխարհական սփոփելոյ.
— Տ. 232-3:

12. — Յարուցեալ այնուհետեւ հասա-
նէր առ սուրբ կաթողիկոսն Հայոց մեծաց
որոյ անունն նախաչէր Սահակ, զոր պատ-
րաստական գտանէր՝ նմին փութոյ հաւան-
եալ. — Տ. 240-243:

13. — Եւ այնպէս բազում աշխատու-
թեանց համբերեալ վասն իւրոյ ազգին
բարեաց ինչ օծան գտանելոյ: Որում պար-
գեւէր իսկ վիճակ յամենաւեհոհոյեմ Աստու-
ծոյ՝ հայրական չափուն ծնեալ ծնունդս նո-
րոգ եւ սքանչելի՝ սուրբ աբղիլ իւրով՝ նշա-
նագիրս հայերէն լեզուին. — Տ. 301-306:

14. — Յորոց թուղթս աւետազիրս
հանդերձ ճեզհասուր պարգեւօքն, եւ ամե-
նայն իւրայլոն՝ ի շնորհացն Աստուծոյ՝
նանապարհորդ լինէր. — Տ. 331-333:

15. — Քանզի յԱստուծոյ առեալ եւ
աստուածագիր հրամանն ի բազուկս այրն
ասուածասես ի լեռնէն իջանէր, այլ վասն
վրիժագործ ժողովրդեանն, որոց թիկունք
ի տէրեւիսն եւ կործան յերկիր, տիրա-
դրուժք իւրեանցակուռ ծուլածուին Երկիր
պագանէին եւ զնորին հրամանաբեւեմ սրտա-
ռուչ սրտաբեկ կաջուցին. — Տ. 339-345:

16. — Բայց մի որ յանդգնագոյն վասն
ասացելոցն զմեզ համարեսցի թէ զսարդ
զայր մի խոնարհագոյն ընդ մեծին Մովսէսի՝
ընդ ասուածախօսին՝ սքանչելագործին
նմանեցուցեալ հաւասարեաց. — Տ. 352-5:

17. — Որոց առեալ զամենայն նախա-
րարագունդ աւագանւոյն ամբօխ, ի քաղա-
քէն իւրալ պատահէին Երանելոյն զափամբ
Ռաթ գետնոյն, եւ զյամկալի ուրովն միմեանց
տուեալ, ուստի եւ բարբառօք ջնծութեան
եւ կրօնք հոգեւորօք եւ բարձրագոյն օրհ-
նութեամբք ի քաղաքն դառնային. — Տ.
361-366:

18. — Յայնժամ վաղվաղակի հրաման
առեալ ի թագաւորէն՝ սկիզբն առնելոյ
զխուժագլուծ կողմանն Մարաց, որք ո՛չ
միայն վասն դիւական սասանայակի բա-
րուցն ճիւղազուբեան, այլ եւ վասն խեցրե-
կագոյն եւ խոշորագոյն լեզուին դժուարա-
ւատոյցք էին, առ ի յարդարի եւ զնոսա
հարանց ամացն ծնունդս, առեալ պարզա-
խօսս, հոնտորաբանս, կրթեալս, ասուա-

ձասուր իմաստութեանն ծանօթս կացուցա-
նէին: Եւ այնպէս միջամուլս եղեալ հանգա-
մանօքն օրինապատգամացն, մինչեւ բնաւ
արտաքոյ իւրեանց բնականութեանն զեր-
ծանել. — Տ. 368-376:

19. — Եւ ի ձեռն առեալ այնուհետեւ
առուածագլուծ մշակութեամբ զաւետարա-
նական արուեստն ի թարգմանել, ի գրել եւ
յուսուցանել, մանաւանդ հայեցեալ ի տեառ-
նաբարբառ հրամանացն բարձրութիւն որ
առ Երանելին Մովսէսն եկեալ վասն ամե-
նայն իրացն եղելոց՝ յասուածեղեմ պատ-
գամացն բարձրութիւն աւանդելոցն՝ մա-
տենագրել առ ի պահեստ յաւիտեանցն որ
զալոցն էին. — Տ. 376-384:

20. — Զոր եկեալ կատարեաց ամենա-
փրկիչն Քրիստոսս ճեզհասուր հրամանաւն,
եթէ «եղէջ ընդ ամենայն ազգս», եւ եթէ
«Քարոզեցիք աւետարանս ընդ ամենայն
տիեզերս»: Ուստի եւ Երանելի հարցն մերոց
համարձակութիւն առեալ, յուսալից փու-
թով եւ երեւելի եւ արդիւնակատար գիր-
եանց մշակութիւնն ցուցանեն. — Տ. 390-
395:

21. — Եւ անդ ընդելական սովորու-
թեամբն ի կիր արկեալ զվարդապետութիւնն
հաւասարութեամբն բարեպաշտին Շարա-
թայ, լի առնէր զգաւառն ողորչիւ աւե-
տարանին Քրիստոսի. — Տ. 446-9:

22. — Եւ ժողովեալ մանկունս առ ի
նիւթ վարդապետութեանն, առաւել զգա-
ւաւանութն զվարդեանագոյն զճիւղաբարդոյ
կողմանցն. — Տ. 459-461:

23. — Այր սուրբ եւ երեւելի՝ հայրա-
բարդ ժառանգաւորաց եկեղեցւոյ. ապա
եւ զերկիրն Սիւնեաց վանականօք լնոյր՝
Յորում ժամանակի պարգեւեալ յԱստու-
ծոյ հասանէր ի զլուխ իշխանութեանն
Սիւնեաց քաղն Սիսականն Վասակ, այր
խորհրդական եւ հանճարեղ եւ յառաջիմաց
ճեզհասուր իմաստութեամբն Աստուծոյ.
— Տ. 464-470:

24. — Դարձեալ յետ ժամանակի ինչ
ընդ մէջ անցելոյ, հոգ ի միտ արկանէր՝
սիրելին Քրիստոսի եւ վասն բարբառոսա-
կան կողմանն, եւ առնոյր կարգել նշանա-
գիրս վրացերէն լեզուին, ըստ շնորհեցելոյ
նմա ի Տեառնէ. — Տ. 475-476:

25. — Եւ վասն ժամագլուծ ազգին՝

բարբարոսաց եւ եկեղեցեաց հաստատութեան, եւ մեծամեծ պարգեւօք պատուեալ: Վասն որոյ հաւանեցունեալ ճշմարտին զարթունան, անբնկալ թողոյր. — Տ. 545-8:

26. — Եւ նոցին ռոճիկ կարգել ի պառնագոյն տեղին, յոր եւ երանելին զվարդապետութիւնն իւր ի գործ արկեալ եւ ժողովելոցն քաղցրացունէր. — Տ. 561-4:

27. — Դարձեալ առաւելեւ երկիւղածն յլստուծոյ արքայի Ալուանից՝ միամիտ փութով հրաման տալիս սասանայակիր եւ դիւամուլ ազգին՝ սաստիւ թափել զերծանել յունայնավար հնացելոցն եւ հնազանդ լինել ամենահեղտ լծոյն Քրիստոսի. — Տ. 617-21:

28. — Եւ եկեալ ի սովորական տեղիսն զընդելակոն ողջոյն՝ Սրբոյն Սահակայ եւ ամենայն պատահելոցն տուեալ, պատմէր նոցա վասն այնր եւս նորագործ իրացն. — Տ. 652-6:

29. — Եւ այնպէս զամենայն ժամանակս իւրեանց յընթերցուածս գրոց ծախէին հարբն զտիւ եւ զգիշեր, եւ նովին ծաղկեալք եւ շահաւէտեալք օրինակ բարեաց ուսումնասէր առնթերակայից լինէին, մանաւանդ զի ունէին պատուիրանս զգուշացուցիչս յաստուածակալոց պատգամաւորացն. — Տ. 689-693:

30. — Եւ այնպէս յամենայն կողմանս Հայոց, Վրաց եւ Ռուսանից զամենայն ժամանակս կենաց իւրոց, զամառն եւ զմանռն, զտիւ եւ զգիշեր անվեհեր եւ առանց յապաղելոյ իսկ իւրով աւետարանական եւ ողջապատում զնացիւքն առաջի թագաւորաց եւ իշխանաց եւ ամենայն հեթանոսաց՝ անընդդիմակաց ի հակառակորդաց զամե. նափրկչին Յիսուսի անուն կրեաց յանձին. — Տ. 711-7:

31. — Ուստի եւ յայտնի իսկ է եւ առանց խուզելոյ, եթէ ոչ վասն անձին տմեկնութեան այլ համաօխարհի յուսումն զայն գործէր, որ է օրինակ ամենայն հնազանդելոց. — Տ. 769-772:

32. — Դանգի միապատիւ է աստուածակոյնն եւ ոչ բազմաբար. — Տ. 766:

33. — Եւ այնպէս յառաջ ամենայն աստուածեղէն գանձուցն վայելչութեամբք լցեալք պարարտացեալք խաղացեալք գային, ի բազում ժամանակս նովին ի նոյն կանխեալք՝ եւ ի նմին համապազողեալք. — Տ. 800-803:

34. — Վասն որոյ սիւննոգոսական հայրապետացն եկեղեցեացն սրբոց նշանակեալ ազգ առնէին ճշմարտահաւատ փառաւորացն Սահակայ եւ Մաշթոցի: Եւ նոցա ճշմարտասէր փութով զայն ի միջոյ բարձեալ աշխարհահալած արտաքոյ իւրեանց մերժեցին, զի մի ի լուսաւոր վարդապետութիւնն ծուխ ինչ սատանայական յարիցէ: Յետ այնորիկ դէպ լինէր նովին ճշմարտութեամբ երանելոյն Սահակայ լցեալ աւուրբք երկայն ժամանակօք եւ վայելչացեալ աստուածաբէր պողոյն բարութեամբք. — Տ. 806-815:

35. — Իսկ երանելի զուգականին լուեալ, զՄաշթոցէ ասեմ, բազում անծկայրեաց տրտմութեամբ եւ արտօսորագութ ողբովք եւ ծանրաբախձ հոգովք պաշարեալ զնէր. զի թէ առաքեալն սուրբ ոչ գտեալ առժամայն զընդելակիցն զՏփոտոս՝ անհանգիստ զհոգւոյն ասէ, որչափ եւս առաւել միանգամայն զհրաժարելոցն սաստիկ կարիս մնացելոցն է համարել. — Տ. 840-845:

36. — Եւ զցայգ եւ զցերեկ պահօք եւ աղօթիւք եւ ուժգին խնդրուածովք եւ բարձրագոյն բարբառովք աստուածավիբ պատուիրանացն հրամանս յուշ առնելով զզուշացանելով ամենայն մարդոյ. — Տ. 852-5:

37. — Եւ նովին հոգեկրօն վարուք հասանէր սրբոյն Բիսոսակոյ կատարումն յետ սակաւ ինչ աւուրց հիւանդութեան. — Տ. 865-7:

38. — Եւ համարածեալ զծնուն հաճապողաբարձս յերկինս, զամենայն մնացեալսն յանձն առնէր շնորհացն Աստուծոյ. — Տ. 871-3:

39. — Եւ երկրորդն այլ աշակերտ Յովհան անուն, յոր իսկ սուրբ վարդապետասէր եւ նեւրահապաւում. — Տ. 912-3:

40. — Ոչ ի պատիւ ինչ սրբոցն Աստուծոյ որք ամենապարծ եւ կենդանաբուր խալիւն ծանուցեալք յարգեցան, այլ յօրինակ քաջաւերիլ հոգեւոր ծննդոց իւրեանց. — Տ. 939-941:

Անշուշտ կարելի էր երկարել այս շարքը, բայց այսքանը կրնայ բաւարար համարուիլ առաջադրուած նպատակին համար:

Ն. ԱՐԻ. ԾՈՎԱԿԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՅՈՎԱՍԷՓ ԷՄԻՆ

Յովսէփ Էմինը (կամ Յովսէփ Էմինեանը), 1726 - 1806, ԺԸ. Դարի երկրորդ կէսի հայ ազատագրական մտքի ու լուսաւորական շարժման խոշոր ու յայտնի գէմքերից մէկն է եղած:

Յովսէփ Էմինի նախահայրերը Հայաստանից տեղահան են արուել ԺԷ. Դարի սկզբին՝ Շահ Աբաս Առաջինի կողմից հայերու բռնազավթի ժամանակ: Հայաստանէն անցնելով Գարսկատառն, նրանք բնակութիւն են հաստատում Համադան քաղաքում, ուր և ծնւում է Յովսէփ Էմինը:

Մանուկ հասակից նա զրկւում է մօրից: Իր հայրը առևտրական գործերով մեծ մասամբ եղել է Հնդկաստանի կալկաթա քաղաքում: Միակ անձը որ զբաղուել է իր որդու դաստիարակութեամբ, եղել է նրա մեծ պապը՝ Միքայէլը, Թէև վերջինս նոյնպէս զբաղուել է առևտրով ու ճանապարհորդութիւններ կատարել: Մանուկ Էմինը մեծ մասամբ իր մեծ պապից է լսել Հայաստանի և հայ ժողովրդի մասին Միւնիքի ապստամբութեան պատմութիւնը, նրանից է իմացել հայ ժողովրդի ծանր վիճակի մասին: Իր պապի հետ ունեցած այդ զրոյցները մեծ ազդեցոթիւն են թողել պատանու վրայ:

Տարիներ ետքը Էմինը փոխադրւում է հօր մօտ՝ կալկաթա, ուր ընդունւում է Անգլիական դպրոց: Կալկաթայում Էմինը շատ չաճախ շփում է ունեցել Անգլիացիներին հետ, արեւել է Անգլիական զորքերու գինովածութիւնները: Էմինը այստեղ յանգում է այն մտքին, որ ազգայինների ազատագրական պայքարին օգնելու համար պէ՛տք է սովորել բազմական գործը, որովհետեւ դժուար է պնդել որ ընդգծել է իր յուշերում: Երբ որ զարթոյններ դէմ մղած պայքարում ունի իր վճռական դերը:

Յովսէփ Էմինը եւրոպայում գինուսուրական կրթութիւնը ձեռք բերելու իր ցանկութիւնը յայտնում է հօրը, բայց վերջինս կորուկ կերպով մերժում է: Այստեղ Յովսէփ Էմինը հակառակ իր հօր կամքին վարձւում է Անգլիական մի նաւում որպէս սեւագործ բանուոր, և ուղևորւում է Անգլիա 1751 թուի Փետրուարի 14ին՝ դասարկ գրպանով և առանց ձեռննային զգեստի:

Կասկած չկայ որ Էմինը Լոնդոնում շատ դժուարութիւնների է հանդիպում, բայց ի վերջոյ Անգլիացի յայտնի գործը, հասարակական-գործիչ էդմոնդ Քյուրթի և ապա Նորթումբերլենդի դքսի օգնութեամբ տեղաւորւում է Վուլվիչի անգլիական ռազմական ակադեմիայում:

Նորթումբերլենդի դքսին գրած բացարկականում, Էմինը հանգամանօրէն պարզարանում է իր Լոնդոն գալու շարժառիթները, նպատակը և մասամբ հետագայ անելիքները: Այդ բացարկականում, որ ամբողջութեամբ թերուած է նրա ինքնակենսագրութեան բնոյթ ունեցող գրքում, ըստւում է թէ ինքը նպատակի մը համար եկած է Լոնդոն, սովորել, կրթուել ու մարզուել, ու վերադառնալ հայրենիք և նուիրուել հայրենիքի ազատագրութեան վեհ գործին: Յովսէփ Էմինը նախապէս եւրոպա գնալու իր նպատակին առթիւ խօսում է նաև իր հօր գրած նամակում: Այդ նամակում շեշտւում է որ ինքը Լոնդոն է գնացել սովորելու պատերազմի արուեստը, որով պէտք է պատերազմել բոլոր անոնց դէմ, որոնք հալածում են հայ ազգը ու նրան գերի պահում:

Առանց այդ արուեստի, անհնար է ազատել հայրենիքը օտարների տիրապետութիւնից:

Վուլվիչի ռազմական ակադեմիայում Յովսէփ Էմինը մնում է տասներեք ամիս: Սովորելուց յետոյ, Էմինը ցանկութիւն է յայտնում մասնակցելու Անգլո-ժրտանաղկան պատերազմին և իր բարեկամների ու հովանաւորների համաձայնութիւնը ստանալով մեկնում է ռազմական: Այդ քայլը առնելով, նա համոզուած էր որ աւելի լաւ է համարել դպրոցում տեսուրթեամբ զբաղուել փոխարէն կռուի գնալ:

և գործնականում սովորել պատերազմական արուեստը:

Թաղամաշտում էմինը ցուցաբերում է չտեսնուած խելախուժիւն, յանդգնութիւն ու համութիւն, արդարացնելով իր հովանաւորողների յոյսերն ու սպասումները: Պատերազմի կապակցութեամբ Հոլանդիայում եղած ժամանակ, էմինը հանդիպում է ունեցել այնտեղում գտնուած հայ առեւտրականների հետ:

Այդ մասին էմինը իր կենսագրութեան մէջ քնու չի խօսում, բայց իր մօտ բարեկամներից և աջակցողներից մէկի՝ Տիգին Մանթէկայի մի նամակում տեսած է, թէ էմինը խորհրդակցել է Հոլանդիայի քաղաքների հայ առեւտրականների հետ, յայտնել է նրանց իր հետագայ գործունէութեան ծրագրի մասին և ստացել է նրանց հաւանութիւնը:

Յովսէփ էմինի մտալոյսացումների մասին մօտաւոր գաղափար է տալիս Վրաց Հերարի թագաւորին նրա գրած նամակը: Այստեղ էմինը նախ զարգացնում է հայ-վրացական միացեալ պետութիւն ստեղծելու գաղափարը, յետոյ խօսում է այն մասին, որ Եւրոպական ժողովուրդների յաղթանակներն ու հզօրութիւնը ձեռք չեն բերուել միայն բազիլի սլօմով, այլ ամէն ինչ կատարուած է արուեստով ու իմաստութեամբ: Ոչ մի ազգ հզօր չէ առանց իմաստութեան:

էմինը դառնալով Հերակլիին ընդգրծում է, թէ այն ամէնը, ինչ որ գիտութեան վրայ չէ հիմնուած, որքան էլ հզօր լինի ու բարձր, նմանում է մի բանի, որ չիմուած է աւաղի վրայ: Յովսէփ էմինը Հերակլիին յիշեցնում է թէ ինչպէս միտապ կայսրը՝ Պետրոս Առաջինը սովորեց, իմաստութիւն ու գիտութիւն ձեռք բերեց և իր թագաւորութիւնը հզօր դարձուց: Այնուհետեւ էմինը իր նամակում որսի խորին կոկիծով անդրադառնում է հայ ժողովրդի ծանր ու դժուարին կացութեան և ցանկութիւն է յայտնում զինուորական ծառայութեան մասնել Հերակլիի մօտ և իր ուժերուն ներած չափով օժանդակել Հայաստանում ու վրաստանում գիտութեան տարածման և զլխաւորաբար ժողովրդի լուսաւորութեան գոր-

ծում, Եւրոպական ազգական արուեստի ոգիով բանակը վարժեցնելուն ու կազմակերպելուն և օտարների ճնշումներից ահաժանքներից ժողովրդին ազատագրելուն:

Հայ-վրացական միացեալ պետութեան ստեղծման գաղափարն այն ժամանակուայ պայմաններում ունէր իր կարեւոր քաղաքական նշանակութիւնը: էմինի տեսակէտն ունէր իր առանձնայատուկ նշանակութիւնը: Նա վստահ հաւատացած էր թէ հայ և վրացի ժողովրդներն առանձին չեն կարող իրենց ազատագրութեան և անկախութեան համար յաջողութեամբ պայքարել թէ՛ թրքական և թէ՛ պարսկական պետութիւնների դէմ:

Այստեղ շատ հարկաւոր է միաւորել երկուսի ուժերը և նրանց գլուխ դնել մի մարդու, որի հեղինակութիւնը ճանաչուէր և ընդունելի լինէր երկու ժողովուրդների համար: Օրուան մարդը և հեղինակութիւնը Հերակլ թագաւորն էր, որի տոհմական ծագումը կապում էր Բագրատունեաց առհմի հետ և ընդունելի էր ինչպէս վրացիներին՝ այնպէս էլ հայերի համար:

Նայն այս գաղափարը դրոհորուած էր նաև Մադրասի խմբակի հրատարակուած «Որոգայթ Փառաց» գրքում, որի շարադրմանը, ամենայն հաւանականութեամբ, իր մասնակցութիւնն է բերած նաև Յովսէփ էմինը:

էմինի Հերակլիին գրած նամակն արծարծում էր այն միտքը, թէ որեւէ ազգ միւս ազգերի կողմից ճանաչուած և յարգուած է միայն այն դէպքում, երբ ունի հզօր պետութիւն, հզօր ուժ: Ուն է ազգի ու պետութեան հզօրութիւնը և ուժեղութիւնը հիմնուած է, առաջին հերթին, գիտութեան և արուեստի վրայ: Գիտութիւնը քոտ էմինի նշանակում էր, բացի դաստիարակութիւնն ու բնագիտական վերաբերող գիտելիքների պաշարից նաև կրթութիւն, դաստիարակութիւն և նշանակութիւն, լուսաւորութիւնն ու քաղաքակրթութիւնը ժողովրդի մէջ տարածելու համար:

Իսկ արուեստի տեսակէտում էմինը համարում էր գերազանցապէս ազգական

գործը, պատերազմելու և յաղթելու կա-
տարեալ հմտութիւն, իմաստութիւն ու
կարողութիւն:

Էմինը շնչառում է օրինականութեան
պահպանման և օրէնքներու կարեւորու-
թիւնը պատութիւնը ամուր պահելու գիր-
քում և գործում: Անշուշտ բոլոր բարու-
թիւնները իմաստութիւնից են առաջա-
նում, շնչառում էր նա, բայց իմաստու-
թիւնն էլ հզօր չէ առանց արգարութեան,
որի հովանին օրէնքն է:

1760 թուականին Էմինը ուղեւորում
է Հայաստան: Հայրենի երկրում ճանա-
պարհորդելիս, Ջինիս գիւղում մի հետա-
քերի դէպք է պատահում: Էմինի և
գիւղացիներուն միջև սկսւում է մտերիմ
խօսակցութիւն: Դառնալով գիւղացիներ-
ին՝ մտերմաբար հարցնում է, թէ ինչու
նրանք ազատ չեն, ինչու անփական թա-
գաւոր, պետութիւն չունեն:

Գիւղացիները Էմինին պատասխանում
են, թէ իրենց ազատութիւնը անգնա-
կանում է լինելու: Այն հարցին՝ օր Էմինը
հարցուցած էր գիւղացիներին թէ մի՞ է
ձեզ այդպէս հաւատացրել, հետեւում է
պատասխանը — Եկեղեցու Սուրբ Հայրե-
րը, որոնք ասում են թէ հայ ազգը աշ-
խարհի օկզբից հպտակ է եղել և այդ-
պէս էլ պէտք է մնայ:

Այս խօսակցութեան ընթացքում, է-
մինը գրպանից հանում է Մովսէս Խորե-
նացու Հայոց Պատմութիւնը, որից տեղի
քահանան հատուածներ է կարդում հայոց
թագաւորութեան մասին:

Դրանից յետոյ, Էմինը պատմում է
գիւղացիներին Եւրոպական ժողովուրդների
մասին, թէ ինչպէս նրանք ազատ են
ապրում, և Աւետարանն ու սուրբ գրքերը
չեն հասկացել այնպէս ինչպէս հայ հոգե-
ւորականներն են բացատրում: Եւրոպա-
կան ազգերը խաչը դրօշ են դարձրել,
որով քաջ զինուորները կուում և մեռ-
նում: Էմինը շնչառում է գիւղացիներին
օր բանական էակք պէտք չէ հանդուրժի
ուրիշի գերի լինել, նոյնիսկ պէտք չէ
ուղեւոր որ իր կրօնակիցները փորձեն
բռնանալ իր վրայ: Էմինը պարզապէս
բացատրում է գիւղացիներին թէ նախա-

խնամութեան կողմից բոլոր մարդիկ հա-
ւասար են ստեղծուել, որպէսզի պատշաճ
օրէնքներով կառավարուեն նոյն արդա-
րութեամբ:

Հետագայում Էմինը գնում է Կարին,
իսկ յետոյ՝ Բայազետ, այնտեղից էլ, 1761
թ. Ապրիլի վերջերին՝ Էլմիածին, որ-
տեղ հոգեւորական դասը, բացի օրուան
կաթողիկոս Յակոբ Շամախեցուց, անհա-
մակիր են գտնւում նրա նկատմամբ: Կա-
րելի է ենթադրել, որ Էմինը իր ծրա-
գրերի մասին խօսել է Կաթողիկոսի հետ:
Նոյն թուականի դարնան վերջերին,
նա դուրս է գալիս Էլմիածնից և ուղե-
ւորում է Լոնդոն: Այնտեղ իր բարե-
կամների միջոցաւ անցագիր ու յանձնա-
րարականներ է ստանում Լոնդոնի Ռու-
սական դեսպան Գրեյցիից և, 1762 թ.
Յունուարին արդէն Պետերբուրգում էր:
Էմինը համոզուած էր, որ Հայաստանի
ազատութիւնը կարող է իրականանալ
Ռուսաստանի օգնութեամբ:

Յովսէփ Էմինը մօտ մէկ տարի մնում
է Ռուսաստանում և բանակցութիւններ
վարում Չարական կառավարութեան մի
շարք ներկայացուցիչների հետ: Ապա ու-
ղեւորւում է Անդրկովկաս և 1763 թ. դար-
նանը հասնում է Թիֆլիս: Հոն նրան ըն-
դունում է Վրաց Թագաւոր Հերակլը, որը
չափազանց ոգեւորւում է Էմինի գաղա-
փարներով: Տեսակցութեան ընթացքում,
Էմինը խորհուրդ է տալիս դպրոցներ
բացել, որտեղ սովորեն 7-16 տարեկան
պատանիներ, իսկ 16-20 տարեկանից
կազմել գումարտականեր, Եւրոպացիների
օրինակով, նրանց վարժեցնել ռազմական
արուեստը, զենքի գործածութիւնը: Ամէն
օր նրանց համար կազմակերպել զրոյց-
ներ՝ պատմութեան հերոսական դէպքերի
մասին: Այնտեղ Էմինը կը շնչառէ 21 տա-
րեկան հասակը, երբ նրանք մարզուելով
կը դառնան լաւ և հմուտ զինուորական-
ներ, և նոյն ժամանակ կը զարգանայ
նրանց իմաստութիւնը, որը պիտի ծաղ-
կեցնի և լուսաւորի երկիրը, ինչպէս որ
եղել է Եւրոպայում:

Յովսէփ Էմինը յոյս ունէր և վստա-
հ էր որ կը գայ ժամանակ, երբ հայերը կը
միանան վրացիներին, կը կազմեն զօրա-

աւար բանակ, միասնաբար կը տապալեն օտար պետութիւններ ղաթան լուծն ու ազատ կը լինեն բռնակալութիւնից:

Էմինի միակ յայտնի ու ցանկութիւնն էր ազատել հայերին, ստեղծել հայ-վրացական զինակցութիւն և ապաւինել Ռուսաստանի հովանաւորութեան: Այնուհետև նա գնում է Ղարաբաղ և Հնդկաստան:

Կալիպթա վերադառնալուց յետոյ Էմինը չի հրաժարուում իր ազատագրական պայքարից: 1773 թուականին մեկնում է Մաքրաս և իր մասնակցութիւնն է բերում այդտեղ եղած ազատագրական խմբակի գործունէութեանը: Մաքրասում եղած ժամանակը Շահմիր Շահմիրեանի աշակցութեամբ փորձում է Մաքրասի հայ վաճառականներից որոշ գումար հաւաքել և գնալ արևմտեան Հայաստան, Ս. Կասրապետ վանքի վանահայր Յովնան Եպիսկոպոսի մօտ, որ ձգտում էր կազմակերպել ազատագրական շարժում: Այդ փորձը, սակայն, անյաջողութեան է մասնւում:

1780-ական թուականներին նա գրեց «Յովսէփ Էմինի կեանքն ու Արիւթները» յուշագրական գիրքը, որ լոյս տեսաւ 1792 թուականին, Անգլերէն լեզուով:

Յովսէփ Էմինը հայ ազատագրական շարժման փայլուն գործիչներից մէկն է: Անոր քաղաքական գործունէութեան բուն նպատակն էր՝ պայքարել հայրենիքի ազատագրման ի խնդիր: Նա միշտ էլ պաշտպանում էր ժողովրդների քաղաքական ազատութեան գաղափարը, քարոզում ու քաջալերում էր ազատասիրութիւնը: Նրա գերազանց և բուն նպատակն է եղել իր ժողովրդի ազատագրութիւնը օտարների տիրապետութիւնից: Ազատութիւնն ու ազատասիրութիւնը համարել է բարձր գաղափար:

Էմինը քարոզում ու քաջալերում է լուսաւորութիւն: Նա այդ անում էր, նպատակ ունենալով գաղութներ բանալ և ուսումնառել բոլորին, այլև ժողովրդի

միջից յետաձգեց սովորութիւնների վերացումը, ազէտ հոգեւորականների ատորնացուցիչ քարոզներին ունիկդիր չլինելու խորհրդով: Էմինը հոգեւորականներին քարկոծում էր այն բանի համար, որ նրանք ժողովրդին պահում են խաւարի ու ագիտութեան մէջ: Նա քննադատում էր նաև հայ առևտրականներին, որովհետև նրանք շատ անտարբեր էին հայրենիքի ազատագրութեան գործին կապմամբ:

Էմինը մարդասէր էր, միտ էլ քաւորում էր հիւմանիզմ: Մարդ էակը, անկախ դասնանքից ու ազգային տարբերութիւնից, պէտք է որ լինի ազատ ու անկախ — ոհա Էմինի սկզբունքը:

Յովսէփ Էմինը միշտ էլ ջատագովում է օրէնքը: Ժողովրդի զարգացման ու ամրապնդման համար, բացի դիտութեան և լուսաւորութեան տարածումից, շատ անհրաժեշտ են նաև ճշմարիտ օրէնքներ և օրինականութեան խիստ պահպանում: Այստեղ Էմինը օրինակ է բերում Անգլիային: Շեշտելով, նա ասում է որ Անգլիացիները հզօրութեան են հասել նաև նրանով, որ ունեն ընտիր օրէնքներ, որոնք շնորհիւ մարդիկ պաշտպանում են անիրաւութիւններից: Էմինը ջերմ պաշտպան է հանդիսանում օրէնքի առաջ մարդկանց հաւաստութեան գաղափարին, լինեն նրանք հարուստ թէ աղքատ:

Էմինը ջերմ մասնակից է եղել Մագրասի խմբակի հրահարական «Որոգայթ» փառաց գրքի օրէնագրութեան մասի շարադրմանը:

Մեծ է եղած Յովսէփ Էմինի դերը ԺԸ. Դարի երկրորդ կէսի հայ ազատագրական պայքարի պատմութեան մէջ: Էմինը այդ ժամանակաշրջանի ազատագրական մտքի ու բուրժուական, հակաֆեոդալական լուսաւորական շարժման խոշոր գէմբերից մէկն է եղած:

ՌՈՒՐԷԼ ՎՐԴ. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ

Կ Ո Մ Ի Տ Ա Ս Վ Ա Ր Դ Ա Պ Ե Տ

Ն Ա Մ Ա Կ Ն Ե Ր Վ Ի Ե Ն Ն Ա Յ Ի Մ Խ Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Ն Ե Ր Ի Ն

Կոմիտաս Վարդապետը (1869-1935) այս բացիկներն ու նամակները գրել է Բեռլինից 1897-1899 թթ., իր երաժշտական ուսումնառութեան շրջանում, հասցեագրելով Վիեննայի Մխիթարեան Միաբանութեան վանք՝ «Հանդէս Ամսօրեայ»ին, ՀՀ. Գաբրիէլ Մեհենվիլեանին եւ Վարդան Մելիսեդեկեանին, խօսելով մանաւանդ հայկական եկեղեցական երաժշտութեան մասին: Ինքնագրերը, հանելի եւ դիւրընթեռնելի ձեռագրով գրուած, պահւում են վանքի դիւանասանդը: Խորին շնորհակալութիւն ենք յայտնում Միաբանութեան Աբբաճայր Գեր. Գր. Մանեանին եւ Դիւանապետ Հ. Օզ. Սեփուլեանին՝ հրատարակութեան իրենց սիրայօժար քոյսուութեան համար: Հրատարակում ենք առանց որեւէ փոփոխութեան կամ կրճատման. եղանակի ծանօթութիւնները մերն են: Պահպանել ենք ժամանակագրական կարգը:

ՄԱՐՏԻՌՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Ժրնեւի Համալսարան

1. — «ՀԱՆԴԵՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ»ԻՑ

[14.1.1897, Բերլին]¹

«Հանդէս Ամսօրեայ»ի Տպարանական Խորհրդին.

Խոնարհաբար խնդրում եմ, եթէ կարելի է, պատուական հանդիսիդ 1896 Դեկտեմբեր, ապա շարունակաբար թուականից բոլոր, եւ 1895ից ցարդ, բացի 95 Մարտ, Ապրիլ համարներից առաքել, որոց մէջ Հայոց հին երաժշտութեան մասին յօդուած կայ տպուած:

Բաժանորդագինն եւս գրելու է, կենսադրամս ստանալուս պէս՝ ամէնից ուշ Փետրուարի 15ին միանուազ կվճարեմ:

Խ. Մ.² Կոմիտաս վարդապետ.(18)97/14/Ա.³

Բերլին.

Հասցէս.

Archimandrit Komitas.

Berlin. S. W.

Koch Str. 73. bei Strauss.

¹ Թուականը եւ վայրը նշուած են երկուսի վերջում:² Խ. Մ. տառերը հաւանաբար նշանակում են (խոնարհ ծառայ):³ Կոմիտաս Վարդապետը սովորաբար հայերէն գլխագիր տառերով է նշել ամիսները կամ նրանց հերթականութիւնը: — Հանդէսի խմբագրութեանն ուղղուած մի նամակ տե՛ս ստորեւ:

2. — ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԱՊԵՏԻՆ

28 Յուլիս [1897]¹. Բերլին.

Բարձրապատիվ Լալր Մատենադարանապետ.

Խոնարհաբար խնդրում եմ, եթե կարելի է, Մատենադարանիդ մէջ գտնուած Գրիգոր Գապասախալեանի² «Գիրք երաժշտական», «Նուագարան երաժշտական» եւ «Գրքոյկա կոչնցեալ երգարան» տպագրուած գրքերը մի ամիս ժամանակով ինձ ուղարկելու հրաման ստանալիք, որով չափազանց երախտապարտ կմնամ Ձեր առաջ:

Մէկ ամիս յետոյ ապահովեալ կկերպարմանմ Ձեզ:

Հասցէս.

Archimandrit Komitas. Berlin S. W. Koch Str. 73. b. Strauss.

Մնամ յարգանքօք

Խ. Կոմիտաս վարդապետ.

¹ Տարեթիւը եղբակցնում ենք երկտողի սկզբում (հաւանաբար) մատենադարանապետի «Գրքի 29/VII 97» նշումից:

² Գրիգոր Գապասաքալեան (1740–1808), բանաստեղծ, երաժիշտ, խաղաղէտ, դպիր: Նշանդէս Ամսօրեայի խմբագրութեանն ուղղած նամակում Կոմիտաս վարդապետը աղգանսւան մէջ գործածել է թ (փոխանակ այստեղի խի), որ իսկականն է: Նշուած երեք գործերը լոյս են տեսել 1803 թ.: Նրա շնորհիւ Մատենադարանի հանդէսի թ. 11-ում, իսկ «Գրքոյկ ար կոչի նուագարանը» 1794 թ.: Նրա մի ուրիշ գործը ձեռագիր վիճակում կրել է Կեոսիայի Ս. Գա. նիէլ վանքի 85 ձեռագրերի հետ առաջին համալսարանային պատերազմի ընթացքում:

3. — Լ. ԳԱՐՐԻԷԼ ՄԷՆԷՎԻՇԵԱՆԻՆ

12/Բ. [1898]¹. Բերլին.

Արժանապատիվ Լ. Գարրիէլ վ. Մէնէվիշեան,

Այսօր նամակ ստացայ Պ. Մակար Եկմալեանից², որ տարակուսելով հարցնում է. «Արդեօք Միխիթարեան Լ. Միարանութեան համար ուղարկած Պատարագի արարողութիւնն ստացում է?» Նա ուղարկած է իր ներդաշնակած Պատարագի արարողութիւնից մի օրինակ Բազմազան Միարանութեանդ, բայց տեղեկութիւն չունի: Եթէ ստացուած է, մի երկտողով միամտացնել կկնդրուի. եթէ ոչ՝ նոյնպէս: Գիրքն ուղարկած է պ. երաժիշտը մի ուսանողի ձեռքով:

Յարգանաց ողջոյնով՝

Խ.³ Կոմիտաս վարդապետ Գէորգեան.

¹ Տարեթիւը եղբակցնում ենք հասցէատիրոջ, Ընկ[ալայ] 98 14/II, նշումից եւ, մասնաւոր, բացիկի փոստային կնիքից:

² Լ. Գարրիէլ Մէնէվիշեան (1864–1936), Վիեննայի Միխիթարեան Միարանութեան հանապուցաւ անդամ, լեզուաբան եւ բանասէր, բաղմաթիւ յօդուածներ եւ գրախօսութիւններ է հրատարակել Նշանդէս Ամսօրեայում:

³ Մակար Եկմալեան (1856–1905), կոմպոզիտոր, խմբավար, մանկավարժ. 1895-ին Թիֆլիսում նրա մօտ երաժշտութեան տեսութիւն է սովորել Կոմիտաս վարդապետը: Հանրայայտ է նրա Վատարագը:

⁴ Ինչ կրտի կարգացուի խոստան, կամ խոստանաբար:

4.

[16]98.16.Դ. Բերլին.

Արժանապատիւ Լ. Գաբրիէլ Մէնէվիշեան,

Յարգոյ Բարեկամ,

Վաղուց եմ ստացել Ձեր առաքած յօդուածը. դժբախտաբար, երկրորդ օրն արդէն ինձ բռնեց մի սաստիկ ջերմ, որ երեք օր առաջ միայն բարեհաճեցաւ իւր այցելութիւնից վերադառնալու. երէկ բաւական առողջ զգալով թարգմանեցի յօդուածին կէսը¹, որն եւ առաքում եմ նամակիս հետ, գուցէ շարելու պատրաստութիւն տեսնէք, իսկ մնացեալ կէսն էլ մի քանի օրից կ'ուղարկեմ յուսով, եթէ առողջութիւնն շարունակէ. օտարութիւնն էլ մի բան չէ, Արժանապատիւ բարեկամ:

Թարգմանութեան վրացերէն եւ ասորերէն կտորների տեղերը բաց թողի, վասն զի ես չգիտեմ այդ լեզուները:

Յարգանք Ձերդ

Խ. Մ. Կոմիտաս Վարդապետ Գէորգեան.

¹ Ինչպէս երեւում է յաջորդ նամակից, Կոմիտաս վարդապետը ռուսերէնից հայերէն է թարգմանել հայագէտ Նիկողայոս Մառի մի յօդուած Լ. Գաբրիէլ Մէնէվիշեանի խնդրանքով, որպէս Վանդէն Ամսթերդամում Մառի յօդուած լայն չի տեսել Կոմիտաս վարդապետի թարգմանութեամբ, ուրիշների թարգմանութեամբ՝ այո:

5.

98.18.Դ. Բերլին.

Արժանապատիւ Լայր Գաբրիէլ¹,

Յարգոյ բարեկամ,

Այսօր վերջացրի թարգմանութիւնը. թղթեակիս հետ միատեղ առաքելու եմ: Նախընթաց նամակումս յայտնելու մոռացել էի, թէ Լ. Գալուստ Տէր Մկրտչեանի² խօսքերը, որ թարգմանաբար առաջ էր բերել Ն. Մառը, աւելի լաւ կ'իյնէր նոյն իսկ Արարատից³ արտագրուէր. թէեւ դա էլ թարգմանեցի, որպէս Մառն էր ռուսերէնի փոխադրել:

Գէտք է ասեմ, որ պ. Մառի⁴ լեզուն ո՛չ միայն ծանր, այլ եւ բուն, մաքուր ռուսերէն չէ՝, ուստի շատ մթութիւններ կային. ուստի ինչ ինչ մանր թերութիւններ եթէ պատահեն, ներող կ'լինիք:

Յարգանք Ձեր բարեկամ

Խ. Մ. Կոմիտաս վարդապետ

¹ Լ. Գաբրիէլ Մէնէվիշեան:

² Գալուստ Տէր Մկրտչեան (1880-1918), հռչակաւոր բանասէր: Նա Հայրի լէւր:

³ Ամսթերամ, Էլմիստէնի Մայր Աթոռի պաշտօնական ամսագիր (1868-1919):

⁴ Նիկողայոս Մառ (1864-1934), աբխազագէտ, հայագէտ, լեզուաբան, հայրը՝ Նուստի-Գոցի, մայրը՝ վրացուհի:

6.

1898. 6/6. Բերլին.

Արժանապատիւ Զ. Գարրիէլ Վ. Մէնէվիշեան],

Սիրելի՛ Բարեկամ,

Նոր էի վերադարձել Դրէզդէնից, ուր Հայ օրիորդ էր վախճանած. նորա թաղման ծիսակատարութեան համար այնտեղ էի գնացել, երբ ստացայ Ձեր Սիրելութեան գիրը՝ ի պատասխան իմ գրութեանս:

Սիրելի՛ Հայր, ես բոլորովին համամիտ եմ Ձեր կարծիքին՝ Հ. Տ. Վ. ի գտած դասագրքին տպագրութեան մասին¹. Բայց ցաւելով պէտք է յայտնեմ, որ այդպիսի գանձերու վերայ մարդիկ թուիս են նստում հաւերի պէս, սակայն առանց արդիւնքի. «Ինքեանք ո՛չ մտանն են որք կամին, չթողուն»². այս ցաւալի է, բայց եւ յոյնքան իրականութիւն:

Պ. Մ. Եկմալեանցին գրուածքը դեռ շատ խոշոր պակասութիւններ ունի, բայց դա ընթերցող հասարակութեան մատչելի կացուցանելու համար կարճ կապեցի³: Այո՛, ես եւս պատրաստում եմ, բայց դեռ ուշ պէտք է հրապարակել, վասն զի շատ խոշոր բան է՝ Շարական, Պատարագ եւ Ժամագիրք, զտած եւ մաքրած, եկեղեցական ոճի վերածած, օտարամուտ անհաշակ գեղգեղանքները մկրատած, երաժշտական եւ արեւելեան ոգուն համածայն:

Արժ. Հայր, ես ընդի Կուտիւնցի եմ, այստեղ իսկ ծնուած, Սողոմոնեան ընտանիքից. տասն տարեկան Գ.⁴ ձեմարանն եկած եւ այնտեղ աւարտելով վարդապետութիւն ստացած. արդէն 18 տարի է Ռուսաստանում կապրիմ, իբրեւ տանկախօս ստիպուած էի ռուսացաց թարգման ռուսաւանդակի եւ գործածել, թէեւ ցարդ տանկապատակ եմ եւ կմնամ:

Ցանկայ Ձեզ քարոզչութիւն Ձեր բարեկամ Խ. Մ.

Կոմիտաս վարդապետ.

¹ Հաւանաբար Պալեան Տ. Վ., «Հայկական Երաժշտութեան Նորագիւտ Դասագիրք» («Հանդէս Ամսօրեայ», 1895, էջ 62 և 1896, էջ 353):

² Յիսուսի մի խօսքն Աւետարանից:

³ Այս գրախօսութիւնը, եթէ հրատարակուել է, մեզ անյայտ է:

⁴ Գէորգեան ձեմարան էլ միածնի վանքում:

7.

[18]98.28.6. Բերլին.

Արժանապատիւ Զ. Գարրիէլ Վ. Մէնէվիշեան,

Արգո՛յ Բարեկամ,

Նամակիս մէջ ներփակեալ ուղարկում եմ մի փոքրիկ գրութիւն առ խմբագրութիւն Հանդէս Ամսօրեի, եթէ արժան եւ կարեւոր դասուի, խնդրեմ, մի փոքրիկ անկիւն շնորհեցէ՛ք¹:

Աշակերտ ժամանակից ի վեր աշխատում էի մեր նախնաց վեհանուագ դաշնակը վերականգնելուն համար, բայց ձեռքիս տակ կային եւեթ մի քանի այս կամ այն ձեռագրի մէջ սպրդած կցկուտուր ու անկապ նիւթեր, որոնք շատ անգամ իրար բոլորովին

¹ Այդ գրութիւնը լոյս չի տեսել հանդէսում, բայց պահպանուել է Խաչում եւք այս նամակից յետոյ:

հակասական պատկեր էին ներկայացնում. մի ամբողջություն կազմակերպող գրություն չկար. 1895ի Հանդէսիդ մէջ Տ. Վ. Պ.ի յայտարարութիւնն ուրախացրեց մեզ բաւականաչափ, գոնէ նոր յոյս արծարծեց մեր մէջ: Թէեւ, թէ՛ Սրժ. Տ. Վ. Պ. թէ՛ Հանդէսիդ խմբագրութիւնը խոստացած էր այս խնդրի մասին խորհրդածութիւններ, սակայն իմ համբերութիւն կարճելով, մի նամակ գրեցի Սրժ. Տ. Վ. Պ.ին եւ խնդրեցի իմ ծախիւք ձեռագիրն ընդօրինակել տայ եւ ինձ ուղարկել. բայց բացասական պատասխան ստացայ. գրում էր, թէ ինքը նպիսկոպոսութեան վկայական ունի, եթէ նպիսկոպոսանալու Ս. էջմիածին գայ, այն ժամանակ իւր ձեռագիրն էլ հետը կբերէ. սակայն մենք լաւ էինք սերտել մի տառերէն առած օէջմէ էջէլմ եւազ կէլիւր, եօնճա պիթէրո՞ք, ուստի յոյսերս միանգամայն կտրեցինք: Հանդէսիդ մէջն էլ խորհրդածութիւնը չբեւառին: Ուստի այս գրութեամբս խմբագրութեանդ ուղղեցի մի քանի տող, գոնէ մասնաւոր գլուխներից մի փոփոք կազմելով մաս առ մաս տպել հաճէր Արժ. Հ. Տ. Վ. Պ.ը, որպէս զի միջոց լինի ուսումնասիրելու⁵:

Ի՞նչ օգուտ եթէ գանձը թաղուած է մնալու:

Ցանկալով Ձեզ քաջողութիւն

Մնամ Ձեր բարեկամ

Կոմիտաս վարդապետ Գէորգեան⁵.

⁵ Տե՛ս «Հանդէս Ամօրեայ», 1895, էջ 62-68, 123-124, Պաշեան Տ. Վ., «Հայկական եռամբստը» Եւրոպայի Գաղափար մը:

⁶ «Իշ», մի՛ մեռնիր, ա՛մա կը գայ, երեքնուկ կը բռնանի:

⁷ Պաշեան Տ. Վ.ն «Հանդէս Ամօրեայ»-ում ոչինչ չի հրատարակել նշուած դասագրքից: Ձեռագրեր պահուելու է եղել Կեսարիայի Ս. Գրանիէլ եկեղեցում. կորած:

⁸ Նամակի հասցէատէքը ձախ անկիւնում նշել է «Ընկալալ» 30/V 98:

Ց.

[18]98-28.Ե. Բերլին.

Արգոյ խմբագրութիւն¹,

Արժ. Տ. Վ. Պ. Հանդէսիդ միջոցաւ 1895ի Մարտին հրատարակեց մի շատ հետաքրքրական տեղեկութիւն, թէ գտել է Հայոց հին երաժշտութեան դասագիրքը Կեսարիոյ Ս. Գրանիէլ վանքում, որի ամբողջ զխանկարգութիւնը եւ մի քանի քաղուածներ էր առաջ բերել: Արդ որովհետեւ մեր Ս. Հարց հոգեւոր դաշնակների վերստուգութիւնն ու վերահաստատութիւնը մի շատ կարեւոր խնդիր է իւրաքանչիւրիս համար եւ ցանկալի եկեղեցական երգեցողութեան միօրինակութիւնն առհասարակ, ուստի կլընդրէինք Արժանապատիւ բանախոյզ Տ. Վ. Պ.ից եթէ ո՛չ ձեռնարկն ամբողջապէս, գոնէ հետեւեալ գլուխները մաս առ մաս Հանդէսիդ մէջ ի լոյս հանէր (որպէս զի կարող անձինք ուսումնասիրելու նիւթ ունենային). Ե. Զ. Ը. Թ. Ժ. ԻԲ. ԻԴ. ԻԵ. ԻԶ. ԻԸ. ԻԹ. Լ. ԽԲ. ԽԴ. ԽԶ. ԽԸ. եւ ԽԶ:

Կեսարացի դպր Պրիգոր Կապասաբալեանի գրուածքներն ամբողջացնելու համար ցանկաբար մէջ ենք բերում նորա հնագործ աշխատասիրութիւնը, որ նա տպել է տուած 1794 թուին. այս գրքի մի օրինակն էլ մեր ձեռքն անցաւ:

«Գրքոյկ որ կոչի նուազարան: Ըստ խնդրոյ յակնայ գիղէն ջերասցոց հանգցւմահոտսի փիլիպպոսի որդի Մահոտսի Մինաս մեծահամբաւ Ամիրային: Ի հովուապետուե. միածնայէջ Սրբոյ գահի Տն. Ղուկասու սրգն. կթղկաւի ամենից Հայոց: Եւ ի

¹ Խմբագրութիւնը յարմար չի համարել հրատարակել այս կոչը: Տե՛ս վերեւի նամակի ձեռագրութիւնները հայկական երաժշտութեան դասագրքի մասին:

վերադիտողութե. սրց. տնօրինականացն տեղեաց քս.ի, Տեառն Պետրոսի շնորհափայլ Պատրիարքի: Ի Կոստանդնուպոլիս: Տպեալ Հրամանաւ իսկ եւ ակնարկութ. նորին սրզն. պատրիարքի՝ Տն. Ջաքարիայ ազգասէր կարգացեալ ած.արան բարունապետ: Արտահանեցեալ ի Կեսարացի զապասաքալեան Գրիգոր զպրէ: Յամի ներմարդութե. Տեառն 1794: Ի մերոյս ռմիսգ: եւ օգոստոսի 23: Ի Մայր Տպարանո՞:

Բովանդակութիւն: Էջ 3-8 «Ազգարարութիւն ինչ առ քանասէր վերձանօղս»: Էջ 11-157 Կրգիր, իւրաքանչիւրի տակ մի տուն շարական: Էջ 157 յունարէն երգ: Էջ 158-160 «Ցանկ իւրաքանչիւր համարի երգն թէ ո՞րպէս երգի». ցանկը տաճկերէն երգեր է բովանդակում: Էջ 161-254 «Ազգեցութիւնք ինչ երաժշտական»: Էջ 255-286 հայերէն եւ յունարէն երգեր հայերէն հին խազերով ծայնադրած իբր օրինակ: Էջ 287 եկեղեցական խազերի ցանկ: Էջ 288-417 զանազան հայերէն եւ յունարէն երգեր: Էջ 418-420 յունարէն երգ, յոյն խազերով: Էջ 421-428 «Յիշատակարան զբրոյս». Էջ 428-432 «Ցանկ գրքոյս թէ ո՞րպիսի կերպիւ երգեցեալ լինի». այս նախընթաց ցանկի շարունակութիւնն է նոյնպէս տաճկերէն երգերի անուանակոն ցանկ:

Առհասարակ շատ հաճելի կլինէր մի այսպիսի էական խնդրին վերաբերեալ ձեռագիր նիւթերը կամաց կամաց երեւան հանել եւ տպագրել:

Յարգանք՝

Խ. Մ. Կոմիտաս վարդապետ.

Յ.

[18]98.14/2. Բերլին.

Արժանապատիւ եւ սիրելի՛ Բարեկամ,

Խմբագրութեանդ կողմանէ առաքեալ մատենանը խորին շնորհակալութեամբ ընդունեցայ, որպէս եւ Ձեր Հայրութեան թանկագին գրութիւնը: Կամեցայ մի թեթեւակի թղթի, բայց բովանդակութիւնն այնքան գրաւիչ եւ սրտիս մօտիկ էր, որ մինչեւ չիւթոց ցանկը հասայ. այս առթիւ, խնդրում եմ, յայտնեցէ՛ք յարգանքս Սրժ- Հայր Գրիգոր Վ. Գալէմքեարեանին՝:

Ուրախութիւնս եւ խնդակցութիւնս օր աւուր աւելանում է տեսնելով Հայ տարրը արեւմտեան զիտութեան աստիճանների բարձունքի վերայ համապայծառ սաւառնելիս:

Միրելի բարեկամ, ես միշտ պատրաստ եմ, որքան ձեռքից կգայ, աջակցելու Ձեր Հայրութեան. խնդրեմ, առաքելու կարգադրութիւնն անէք, որ ազատ ժամերիս Ձեր Թարգմանութեան եւ քնագրի համեմատութիւնն ի գլուխ հանեմ՝:

Միշտ պատրաստ Ձեզ ծառայելու եւ Ձեզ յարգող

Ձերդ Խ. Մ.

Կոմիտաս վարդապետ Գէորգեան.

¹ Լ. Գրիգորի Գալէմքեարեան (1862-1917), վիեննայի Միլիթարեան, բանասէր, բնագետ, մատենագէտ, ժամանակի պատմաբան: Կոմիտաս վարդապետի ստացած գիրքը գուցէ նրա աշխատութիւնն էր:

² Հաւանաբար խոսքը Լ. Մսերեանցի Նայերէն բարբառաբանութիւնն գրուածքի մասին է, որ Թարգմանել է Լ. Գարբիէլ Մենելիլեանը և հրատարակել Նախագէտ Ամսթերդամում (1858, ժԲ, էջ 306-313). նախ տեղեկութիւն է տուել էջ 214-215-ում. յօդուածը եղել է Լ. Մսերեանցի աւարտահաւուր քանի որ բնագիրը ուսուցիչ է, ուստի Կոմիտաս վարդապետը վերանայել է նայերէն Թարգմանութիւնը:

ՆՈՐԻՅ ԵՎԵՆՅԱԿԱՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ՀԱՐՑԵՐԻ ՇՈՒՐՁ

Հայ եկեղեցու առաքելականությունը հարցի շուրջ գրած մեր այս էջերը սուղում ենք փակել Մոզաբիա Օրմանեան Պատրիարքի հետեւալ տողերով, որոնք այսօր էլ չեն կորցրել իրենց այժմէական նութիւնը և արտացոլում են պատմական ճշմարտութիւնը. «Բաւական ըլլայ գիտնալ, թէ Հայոց եկեղեցւոյ ուղղակի առաքելական ծագումը սոսոյժ և անհերքելի եղելութիւն մը պէտք է նկատուի եկեղեցական պատմութեան մէջ, յար և նման ուրիշ առաքելական եկեղեցիներու ծագումին, եթէ երբեք այն աւանդական և պատմական աղբիւրները՝ որ այս եղելութիւնը կը հաստատեն, քննադատական

գիտողութեանց կրնան առիթ ընծայել, գիտել կու տանք, որ Հայ եկեղեցւոյ աւանդութեանց դէմ յարուցուելիք քննադատութիւնները աւելի զօրաւոր չեն քան այն քննադատութիւնները, որոնք յարուցուած են այն եկեղեցիներուն ծագումին մասին, որոնք ընդհանրապէս իրրեւ առաքելական ճանչցուած են»¹,

կան սրբութիւններ, որոնք ամբողջ ժողովրդին են պատկանում և նման սրբութիւնները չպէտք է մօքի մարդանքաների ենթարկուեն և ջուրը պղտորելու նպատակ հետապնդեն, որովհետեւ այժմ

¹ Մ. Օրմանեան, «Հայոց եկեղեցին», էջ 21:

10. Հ. ՎԱՐԴԱՆ ՄԵԼԳԻՍԵՂԵԱՅԱՆԻՆ

24/7. [1899]¹. Բերլին.

Մեծարգոյ Հայր,
Վարդան Մելքիսեղէկեան,
Ուրախութեամբ ստացայ Ձեր պատուական գրութիւնը եւ «Բարբառախօսութիւնը»²:
Խնդրեմ յայտնեցէ՛ք իմ սիրելի բարեկամին՝ Հայր Գ. Մէնէվիշեանին իմ խորին շնորհակալութիւնս եւ յարգանքօք ողջունեցէ՛ք նորան: Շատ ուրախացուց այդ փառաւոր նուէրը: Ցանկում եմ նորան քաջողջութիւն եւ յաջողութիւն իւր գործոց համար: Պատուական Հայր Վարդան, Ձեզ փորձիկ ննդութիւն պէտք է տամ. «Շարական» բառն ինչպէ՞ս է ստուգաբանած Հայկազեան բառարանը³. Երկտողիւ յուսամ ստանալ: Նախապէս շնորհակալութիւնս յայտնելով մնամ

Ձեր խ. ծառայ
Կոմիտաս վարդապետ.

¹ Տարեթիւը եղբակացնում ենք հասցէատիրոջ «Գրեցի ուղածը՝ Մայիս 10ին 99» նշումից՝ նամակի սկզբում:

² Հ. Վարդան Մելքիսեղէկեան, Վիեննայի Միաբարեան, ունի յօդուածներ «Հանդէս Ամսօրեայում»:

³ Հ. Մանեանց, Հայերէն Բարբառախօսութիւն, որ Թարգմանաբար լոյս է տեսել «Հանդէս Ամսօրեայում», 1899 (ժԲ), էջ 306 և շար., Թարգմ.⁴ Հ. Գարբիէ Մէնէվիշեան: Գոմիտաս վարդապետը հաւանաբար վերանայել է Թարգմանութիւնը (տե՛ս նախորդող նամակի ծանօթութիւնը). բնագիրը ուստի է:

⁴ Նոր Բաղդիբ Հայկազեան Լեզուի, Վենետիկ, 1836-1837, երկհատոր: Շարական լեզուք երբօ յիբ, յիբա, արաբ. յիվիլ, պարսկ. սիւրուս, ումէ. ցարգի. ծրդ, և երգարաւն, ընդառնաբան ևս կեղեցական երգաց:

այն ժամանակները չեն, որ ջուրը պղծատրեխով հնարաւոր ինի արդիւնքի հասնել, անհրաժեշտ էր, ինչպէս մեր այս առաւելագործութեան առաջին էջում ասացինք, եկեղեցիների միութեան նոր շարժում է սկսուել, ժամանակն է, որ եկեղեցական գործիչներն ու առաջնորդները ձեռնարկեն միջնադարեան նեղ-մտութեան ու անհանգուցիկութեան ամրապնդման կապիւններին, և ճշմարտութեան ու պատմական փաստերին ծառենան քրիստոնէական սիրոյ, ժողովուրդների ու եկեղեցիների եղբայրութեան ու միասնութեան սկզբունքներին, եւ ի վերջոյ, ինչ է նշանակում Առաքելական եկեղեցին, այսինքն մի եկեղեցի, որը հիմնուել է առաքելների կողմից, և որը ձգտում է տարածել Քրիստոսի վարդապետութիւնը և այդ կրօնի տարածումով հասնել մարդկութեան համար ընդունելի արդար ու բարի կարգերի հաստատման:

Միթէ՞ Հայ եկեղեցին ևս, գործը շարունակ, այդ նպատակին չի ձգտել, և չի պայտարել, և իր բոլոր կարողութիւնները ի սպաս չի դրել Քրիստոսի խոտաքանդ սիրոյ ու արդարութեան կարգերին, միթէ՞ ամենից առաւել և ամենից շատ, մեր ժողովուրդը չէ, որ կարիքն է զգացել նման արդարութեան ու ազատութեան:

Թաղես և Բաթթոյիմէս առաքելներն ու նրանց յաջորդած աշակերտների ծաւալած անձնազոհ գործունէութեան շնորհիւ արեւելեան բոլոր այս երկրներում Քրիստոնէական եկեղեցին ոչ միայն պահպանել էր իր գոյութիւնը, այլև տարածուել, աճել ու բազմացել էր: Ասորական աղբիւրներից՝ Մշիխա Անիայի Աղեիարեանի եկեղեցու Պատմութիւնը զբոնում տեղեկութիւնների կան այդ մասին: Յամենայն դէպս նա նկարագրում է թէ ինչպէս Սասանեանները 224 թ. երբ ապաւնցին Պարսկեանների գերիշխանութիւնը և երկրի ղեկը վերցրին իրենց ձեռքը, այդ տարիներին արդէն ամբողջ Պարսկաստանում և հարեան ձորերներում ու քաղաքներում քսանից աւել եպիսկոպոսական տիտղոսներ կային: Նա ոչ միայն մէկ-մէկ թուարկում է այդ տիտղոսները, այլև պատմում թէ ինչպէս շուրջ Պարս

սիկները Արեւելքի աէր դարձան, Քրիստոնէաները մի քիչ վախեցան, որ իրենց սուր դանակներով կը մորթեն, որովհետեւ Արեւելքի բոլոր թագաւորներին յաղթելով, փոխարէնը (Պարսկները) իրենց ենթակայ կառավարիչներ ու մարզպաններ էին նշանակել⁹⁰:

Այդ ցուցակում յիշատակում է նոյն իսկ հայկական Արզն դաւաճը, իսկ Մեծքինի մասին խօսւում է այնպէս որ այնպեղ կար քրիստոնէական համայնք, բայց դեռ հեթանոսների վախից եպիսկոպոս չունէին⁹¹:

Հայաստանը ճիշդ է այդ դարաշրջանում Սասանեան տիրապետութեան մէջ չէր մտնում, բայց և բազում հարցերում նրանից կախման մէջ էր և ի վերջոյ, 252/3 թուրից սկսեալ գրաւուեց Շապուհ Ա. ի կողմից, և Հայոց Տրդատ Բ. թագաւորը ստիպուած էր իր երկիրը ու ապաստան գտաւ Հռոմայիցիների մօտ: Սակայն նրա որդիները մնացին Հայաստանում և հնազանդուեցին Սասանեան Պարսկաստանին:

Եամենայն դէպս, Սասանեանները երկրի ղեկը իրենց ձեռքը վերցնելուց յետոյ իշխանութեան խիստ կենտրոնացման քաղաքականութիւն որդեգրեցին և իրենց ազդեցութեան ներքոյ եղող թագաւորութիւնները վերացրին և փոխարէնը կառավարիչներ նշանակեցին, որոնք իրենց ենթակայ երկրները ղեկավարում էին արաքսիներից ստացուած հրահանգների համաձայն: Այս միջոցառումը տարբեր շերտաններում դժգոհութիւն առաջացրեց, բայց միևնոյն ժամանակ այն բարձրացրեց արքայի հեղինակութիւնն ու երկրի հզօրութիւնը: Սասանեան արքանց արաքսիները շատ լաւ հասկացան նաև, որ նման կենտրոնական իշխանութիւնն ու ազդմական հզօրութիւնը և պետական կառուցուածքը մի կուտ ու միասնական ուժի ներքոյ համախմբելու ու այն մշտական և յարատեւ դարձնելու միջոցը, Արաքշատական կրօնի դերի մարտցունկն է և այն պետական առանձնաշնորհութիւններով օժտելու ու պետութեան անմիջա

⁹⁰ Հ. Միլլեն, Ասորական Աղբիւրներ, Երևան, 1976, էջ 33-34:

⁹¹ Գ. Մանուկեան, Երկեր, Բ., էջ 38:

կան շահերի հետ կապելու մէջ է։ Եւ այդ նպատակով էլ գեւ Սասանեան հարստութեան հիմնադիր՝ Արտաշէր Ա. արքայի օրոք գործնական քաջների դիմացին եւ քրմական դասին վստահեցին զաղափորախօսութեան ասպարէզում տարուելիք աշխատանքները³²։ Այս անակցեալից շատ հետաքրքրական է Սասանեան կայսրութեան հիմնադրի խրատը իր որդուն։ Նա խրատում էր նրան սակեով, որ քաջ իմացիր, ճթաղն ու զոհարանը իրարից անբաժանելի են³³։ Այսինքն արքան իր որդուն յորդորում ու հասկացնում էր, որ զան ամուր պահելու գաղտնիքը կրօնը դահին յենարան դարձնելն է։ Նրան յաջորդող Սասանեան արքաները հաւատարիմ մնացին այդ պատգամին եւ նոյն իսկ իրենց պետական գաղտնաբացարձի հիմնական աղբիւր դարձրին Աւեստան ու Զանդը³⁴։

Այսպէս ուրեմն 224 թ. Պարսկաստանում իշխանութեան փոփոխութիւնը զուտ քաղաքական իմաստ ունենում, այլ իր հետ բերեց նաեւ նոր սգի ու կառավարման նոր սկզբունքներ։ Այս նոր սգու ու սկզբունքներին հետեւելով Սասանեանները կարողացան ոչ միայն քաղաքականապէս թուլացած ու անհասապէս քայքայուած իրենց երկիրը սաքի կոնգլոմերտի, այլ նաեւ նորանոր նուաճումներով ամուր մի կայսրութիւն ստեղծել։ Այդ գործում իրենց մասնակցութեան կարեւոր բաժինը բերեցին Զրադաշտական մոգականներն ու նրանց գործակիցները, որոնք պարսիկ արքաների ցուցաբերած նման վստահութեան համար վարձատրուող եղան է իրենց կարելին արեցին Սասանեան արքաների ու պետութեան շահերը ամուր հիմքերի վրայ դնելու համար³⁵։

Սասանեան արքաները սակայն, առաջին իսկ օրից շատ լուս հասկացան, որ

քաղաքական ու գաղափարական այս միջոցառումները արդենք չեն տայ եւ հնարաւոր է ի ինի պետութեան ու բանակի հզօրութիւնը պահպանել, եթէ այն հիմնւած չլինի երկրի կաղմակեղանած աշխատեցութեան վրայ, մինչդեռ ներքին երկպառակութիւններից ու երկարատեւ պատերազմներից ոչ միայն անտեսութիւնը քայքայուել ու աղետալի վիճակի էր հասել, այլ նաեւ աւերուել էին քաղաքները, կանգ էին առել առեւտուրն ու արհեստները, եւ միջազգային առեւտրական քաղաքները, որոնք մեծ եկամուտներ էին ապահովում արքունի դանձարանին, ճանապարհների անաղանջութեան պատճառով, նրանց երթևեկը զաղափրել էր։ Դրա համար էլ նրանք մեծ կարեւորութիւն տուցին քաղաքների շինութեան ու վերակառուցման, արհեստների, առեւտրի զարգացման եւ ընդհանրապէս երկրի անտեսութեան վերականգնմանը։ Այդ նպատակով, նուաճուած երկրներից ներսն քաղաքները գերիներ տեղափոխեցին իրենց երկիրը եւ նրանց միջոցով փարձեցին վերաշինել աւերուած քաղաքները, նորերը կառուցեցին ու աշխուժացրին առեւտուրը։ Տեղանի արուած քաղաքապետ գերիների մէջ թէկ կային հեռանք ու աշխուժութիւնի ներկայացուցիչներ, բայց դրանք հիմնականում քրիստոնէութիւն ընդունած ասորիներ էին, որոնք չնայած գաղթի պատճառած ծանր վշտերին ու անհամար չարչարանքներին, կարճ ժամանակամիջոցում ոչ միայն յարմարուեցին տեղական պայմաններին, այլ նաեւ իրենց ձեռնարկեցութեամբ, հաւատարմութեամբ ու քաղաքակրթական գործունէութեամբ շինեցին ու վերաշինեցին քաղաքները, աշխուժացրին առեւտուրը, զարկ տուցին արհեստների զարգացման ու շահեցին արքաների վստահութիւնը եւ այդ ասպարէզում հեռզնաէ ախրացան շատ պատասխանատու պաշտօններ³⁶։

Արտաշէր Ա.ի եւ նրան յաջորդած Շապուհ Ա.ի թագաւորութեան տարիներ

³² A. Christensen, «L'Iran sous les Sassanides», Copenhagen, 1944, p. 97.

³³ F. Jackson, «The History of the Christian Church», Cambridge, 1940, p. 548.

³⁴ A. Christensen, «L'Iran...», p. 56.

³⁵ J. Labourt, «Le Christianisme dans l'Empire Perse, sous la Dynastie Sassanide» (224-632), Paris, 1904, p. 5.

³⁶ J. B. Chabot, «Syn. Orient.», Paris, 1902, p. 329; Nurgrebecka, Russian Volume, 1956, p. 141.

րին, քրիստոնէական դոմինանտներին տեղափոխումն ու վերադարձնումը Պարսկաստանում աշխուժացրեց ու նոր ուժին տուեց մինչ այդ տանեղ կղամ քրիստոնէական համայնքներին ու եկեղեցիներին, և նրանք օգտուելով առիթից և իրենց նկատմամբ եղած բարեհասցեամբ վերադարձնուեցին, լայն թափ տուեցին իրենց գործունէութեան, հիմնեցին եպիսկոպոսական նոր աթոռներ ու բացեցին նոր դպրոցներ⁹⁷:

Սասանեան աքաղանքը նկատի ունենալով քրիստոնեաների՝ ասորիների, հայերի և ապա հրեաների ու այլ յարանուանութիւնների ունեցած դերը, նրանք կրօնական այլ համայնքներին որոշ արածօնութիւններ շնորհեցին և թոյլատրեցին համայնքի կրօնապետներին, որ իրենք հաւաքեն իրենց գաղութներէից դանաձըռող հարկերը և իրենք էլ համայնքի ներսում ծագած վէճերն ու հարցերը կարգաւորելու ու դատելու իրաւունք ունենան⁹⁸:

Ինչպէս տեսանք, մինչ Սասանեանների իշխանութեան զուտ անցնելը, Ադգա և Ադգա առաքելների գործը շարունակուել էր և Արեւելքի այս երկրներում հիմնուել էին քսանից աւելի եպիսկոպոսական աթոռներ՝ Գրիստոնէական այս համայնքների միջև կապը շարունակուել է նաև այս ժամանակաշրջանում: Ադգա առաքելի գործը շարունակողներից Մար Մարի, որը գործել է պարթևների վերջին թագաւոր Արտաւան Ե.ի ժամանակ (Վ. Դարի առաջին երկու տասնամեակներին), նրա վարքում նկարագրուած է, թէ ինչպէս նա քարոզել ու ճանապարհորդել է և եղել ինչպէս Պարսկաստանի, այնպէս էլ Հայաստանի տարբեր գաւառներում ու քաղաքներում: Վարքի իմաստով ենք, որ Մար Մարին ծագումով Արեւելոյից էր և այնտեղ էլ մեծացել ու քրիստոնէութիւն էր ընդուն-

նել: Հետագայում նա քարոզչական նպատակներով ու հովուական այցելութեամբ ճանապարհորդել էր և գնացել՝ Աթուր, Նինուէ, Դասին ու Հայաստան⁹⁹, Հայաստանից նորից վերադարձել էր Արեւլա և այս անգամ միկնել նախ Բէյթ Գարամ և ապա Տիգրան-Սիւլեկիտ և այնտեղ հիմնել Բար Գօքէյի եկեղեցին¹⁰⁰, որը հետագայում դարձաւ ասորիների (Յ. Դարում՝ Նեստորականների) կաթողիկոսանիստ եկեղեցին:

Մեզ համար կարեւորը այստեղ այն է, որ ասորական վաղ շրջանի այս աղբյուրներում վկայութիւն կայ այն մասին, որ Հայաստանում Թադէոս և Բարթողմէոս առաքելներից յետոյ, քրիստոնէական համայնքները շարունակել են ոչ միայն իրենց գործունէութիւնը, այլև սերտ կապեր պահպանել են Արեւելեան միւս եկեղեցիների հետ: Հասկանալի է, որ նման յարաբերութիւնները հնարաւոր էին միայն Արեւելեան եկեղեցիների հետ պահպանել, որովհետեւ նման կապեր Հռոմէական կայսրութեան մէջ եղած քրիստոնէական օլտիաների կամ կենտրոնների հետ անպայման կոսակածներ կ'առաջացնէր և քրիստոնեայ գործ իշխերը քրիստոնէութեան մէջ, եւ որովհետեւ եղեսպան և ընդհանրապէս եղեսպանի կամ Օսրոյենի թագաւորութիւնը 216 թ. հարսկալի կայսեր կողմից վերջնականապէս վերացուել էր և այն միացուել էր կայսրութեան և դարձել կայսրութեան արեւելեան նահանգներից մէկը, ուստի արեւելեան քրիստոնէական համայնքների կեանքում կապը այս անգամ իրականացում էր առաջին իսկ դարից քրիստոնէական կարեւոր կենտրոններից մէկը դարձած՝ Ադիսաբնի մայրաքաղաք՝ Արեւլայի միջոցով: Նման առաքելութիւնը հնարաւոր էր, որովհետեւ Արեւլան շարունակում էր մնալ Սասանեան տիրութեան կազմում: Այն ենթադրութիւնները, որ Անտիոքի եպիսկոպոսական աթոռն էր յանձն առնել նման առաքելութիւնը արեւելեան այս երկրներում ճիշդ չէ, որովհետեւ այն ևս

⁹⁷ J. Labourt, «Le Christianisme», p. 288.

⁹⁸ E. Herzfeld, «Paikul, Monument and Inscription of the Early History of the Sassanian Empire», Berlin, 1924, p. 27: E. Honigsmann et A. Maricq, «Recherches sur les Gestae Divi Saporis», Bruxelles, 1953, p. 269.

⁹⁹ Bedjan, «Acta Mart. et Sanct.», t. I, p. 89.

¹⁰⁰ Նայն անդում:

գտնուում էր կոյսրութեան մէջ և կարելի չէր նման յորարարութիւններ մէջ մտնել այդ կենտրոնի հետ: Աշխտ Զեխայի եկեղեցական պատմութեան մէջ մանրամասն նկարագրուած են այդ կապերը¹⁰¹, որոնց վրայ դժբախտաբար առանձին ուշադրութիւն չեն դարձրել պատմաբանները մինչև հիմա: Եւ իսկապէս ոչ թէ Անտիոքի, այլ Արքեպիսկոպիսկոպոսների օգնութեամբ է, որ Տիգրանի եկեղեցին կողմաւորուում և Գ. Դարի վերջին տասնամակին դառնում է եպիսկոպոսական աթոռ և Դ. ի սկզբներին էլ նրան տրուում կաթողիկոսական իրաւունքներ¹⁰²:

Հայաստանը, ինչպէս տեսանք, 252 թ. դարաւում էր պարսկներից և հէնց այդ թուից էլ Շապուհ Ա. ը Արտաւազդանունով մէկին թաղուած էր նշանակել Հայաստանի վրայ¹⁰³: Հայաստանը ևս ընկնելով պարսկների քաղաքական ազդեցութեան ներքոյ, ուժեղացում էր մտաշիւղի էր դարձել Պարսկաստանից և արեւելեան միւս երկրներից եկող առեւտրականների ու առեւտրական քարտանների համար, և այս հանգամանքն էլ նշանակալից դեր էր կատարել քրիստոնեայ քարոզիչների համար և նրանք դարձեալ օգտակար ռաիթիւն էին Հայաստանի հետ միասին գալիս էին Հայաստան ու կապը շարունակում անդամ ուղարկ քրիստոնէական համայնքների հետ: Բարեխառաբար առեւտրական քարտանների հետ Հայաստան եկած և արեւելեան միւս երկրները ճանապարհորդած եկեղեցական այս օրործիչներին վերաբերելով տեղեկութիւններ պատկերաստեւել են ասորական վաղ շրջանի աղբիւրներում: Այսպէս նոյն Մար Մարիի վարքից իմանում ենք, որ նա ևս վաճառականների օգնութեամբ, նրանց քարտանների հետ միասին ճանապարհորդել էր և եկել նաև Հայաստան¹⁰⁴, բայց այդ կապերը միակողմանի չեն եղել, ոչ միայն զբոսից, այլ նաև Հայաստանից նոյն ձեւով քնացել ու արեւելեան այս երկրներում քարոզել են քրիստոնէական վար-

դպիստութիւնը ու աշխոյժ գործունէութիւն են ծաւալել և օգնել եկեղեցիներ հիմնելու գործում: Այս տեսակետից շատ հետաքրքրական է Ե. Դարի յոյն պատմիչներից Սոզոմենի այն վկայութիւնը, թէ հայերը Պարսկաստանի ժողովուրդների մէջ քրիստոնէական կրօնը տարածելու գործում կարեւոր բաժին են ունեցել: Ճիշդ է, նա այդ տեղեկութիւնները կապում է Գրիգոր Լուսաւորի ժամանակաշրջանի հետ, բայց դժուար չէ նկատել, որ պատմիչը այդ ուղղւոյն ընդհանրացրել է մի ժամանակի մէջ, սակայն քաջ յայտնի է, որ նման աշխատանքները բազում տարիների նպատակաւոր գործունէութիւն են պատկերում և երկարատեւ ու հասեղական քայլերից յետոյ է, որ հնարուոր է լինում աղբիւնքի հասնել: Անա թէ ինչ է գրում պատմիչը. «Արանից յետոյ համաժամութեամբ ժողովուրդներին անցու (քրիստոնէական) վարդապետութիւնը և ծաւալուեց: Ես նախապէս ուսել էի թէ ինչպէս հայերը քրիստոնէութիւն ընդունեցին. պատմում են թէ ինչպէս այդ ժողովուրդի թագաւոր Տրդատը իր ընտանիքի հետ կապուած մի հրաշքի աղբիւնքութեան ներքոյ քրիստոնեայ դարձաւ և բոլոր իր նպատակներին հրամայեց պաշտել այդ հաւատը: Դրանից յետոյ այդ վարդապետութիւնը անցաւ հարեան ժողովուրդներին (Հայաստանից) և շատ ծաւալուեց: Այժմ ևս կը սկսեմ պատմել թէ ինչպէս պարսկները քրիստոնէութիւն ընդունեցին, որոնք խառնուելով, չփոխելով օսարոյնքների ու հայերի հետ, ինչպէս բնական է, այնտեղ եղած օտերը այրերի հետ զրուցեցին ու նրանց առաքինութեանը մասնակից դարձան»¹⁰⁵:

Նախ ասեմք, որ խօսքը այն պարսիկների մասին է, որոնք քրիստոնէութիւն էին ընդունել: Հնարաւոր է, որ պատմիչը «պարսիկ» ասելով այստեղ հասկացել է Պարսկաստանում ապրողներին: Անշուշտ դա էական նշանակութիւն չունի, կարեւորը այն է, որ յոյն պատմիչը վկայում է հայերի Պարսկաստանում քրիստոնէութեան տարածելու գործում խա-

¹⁰¹ «Ասորական Աղբիւրներ», էջ 91, 93:

¹⁰² Նոյն տեղում:

¹⁰³ Յ. Մանանդեան, *Ներքի, Բ.*, էջ 97:

¹⁰⁴ Bedjan, «Acta Mart. et Sanet.», t. I, p. 89.

¹⁰⁵ Sozomene, *Histoire Ecclesiastique*, ed. Migne, «Patrologia Graec.», t. LXVIII, col. 956.

դացած անժխտելի դերի մասին: Այն փաստը, որ Գրիգոր Լուսաւորիչի ու Հայոց Տրդատ Գ.ի ժամանակ քրիստոնէութիւնը ընդգրկեց Հայաստանի բնակչութեան լայն խաւերին, ինչպէս տակ ենք, դա ոչ պատահականութեան և ոչ էլ հրաշքների հետ հնարաւոր է կապել: Եւ մենք խոսնք, որ նոր գաղափարախօսութիւնները և մանաւանդ կրօնական նոր հաւատալիքները նախապատաստական նպաստաւոր հող են պահանջում հիմնաւորուելու համար, և յատկապէս, անհրաժեշտ գիտակցութիւն պէտք է սերմոնուած լինի ժողովուրդի լայն խաւերի շարքերում, որպէսզի ֆրանք կարողանան նման փոփոխութիւններ հանդուրժել: Նախապէս կազմաւորուած քրիստոնէական ուժեղ մի հոմայնքի ու եկեղեցական անձնուէր բազում դործիչների առկայութեան ղէպքում հնարաւոր կը լինէր Հայաստանում Գ. Դարի առաջին տարիներին քրիստոնէական կրօնը պետականորէն ճանաչել:

Այս է պատմական ճշմարտութիւնը: Ինչքան էլ Հայր կոգեաններ ժխտեն մինչ Գրիգոր Լուսաւորիչը Հայաստանում գործող քրիստոնէական հոմայնքների գոյութիւնը և նրանց գործունէութիւնը, և ինչքան էլ Գերապայծառ Ամատունին¹⁰⁶ ու Հայր Սէթեանը փորձեն լուսթեան մատենի ու անտեսել մեր եկեղեցու պատմութեան այդ ժամանակաշրջանը, իբր թէ այն գոյութիւն չի ունեցել: և այն սկսեն իրենց տեսակէտը հաստատող դարաշրջանից՝ Գրիգոր Լուսաւորիչի, ինչքան էլ, որ նրանք հայ ժողովուրդի ամբողջ գարձի պատմութիւնը կապեն մի անձի ու հրաշքների հետ միայն, միևնոյն է, նրանց չի յաջողուի պատմութեան օրինաւորութիւնները խախտել և իրենց ու Հոմոֆիոթոսի սխալ հասկացումը շահերի դիւրեւորից մեր ժողովուրդի ու եկեղեցու պատմութիւնը խեղաթիւրել և ներկայացնել այնպէս ինչպէս իրենք են ուզում: Եւ եթէ Հայ եկեղեցին Հոմոֆիոթոսի գերիշխանութեան տակ տեսնելու և ի վերջոյ դրան հասնելու փորձերը վաղ այդ դարերում ինչ որ քաղաքական և եկեղեցական

նշանակութիւն ունէին, այժմ, գիտութեան հսկայական նուաճումների, տեղեւորական անվերջ յաջողութիւնների ու մարդկային բանականութեան անսահման թռիչքների այս դարում, երբ գաղափարախօսութիւնները ու կրօնական հաւատալիքներն ու սկզբունքները ուղիներ են օրոնում տարբեր ժողովուրդներին, տարբեր եկեղեցիներին ու տարբեր կրօնների հետ հորդներին եղբայրութեան, սիրոյ, համամարդկային, համաքրիստոնէական ու աստուածային հզօր պատգամների ներքոյ միաւորելու, ահա բանականութեան այդ հզօր գիտակցութեան առաջ, անիմաստ են դառնում նման ձգտումներն ու շահագիտական նպատակներով կատարուած մտային, աւելի ճիշդ, լեզուային մարզանքները: Յամենայն դէպս, բոլոր դարերում եղել են նրանց նման մարդիկ, որոնք կարծել են, օր քաղաքական իրենց ուժը կորցրած հայ ժողովուրդին ու եկեղեցուն հնարաւոր է տարբեր միջոցներով՝ երբեմն քրիստոնէական սիրոյ ու եղբայրութեան անունն առել, երբեմն քաղաքական օգնութեան քողի ներքոյ, երբեմն խոստումների ու խաբէութեան շնորհիւ, իրենց հովանու տակ առնել ու թելադրել իրենց կամքը: Բայց բոլոր այդ փորձերը հանդիպել են մեր ժողովուրդի հոգում կուսակուած անիմաստի, կարելի է ասել, հանրացատրելի մի ուժի, որը դարեր շարունակ լիցքաւորուել է Հայ եկեղեցու վատ կանթեղներից, և որը նրան ոչ միայն առաջնորդել է ղէպի յոյսը տանող ճանապարհները, այլև անբովանդիւրեւումը կապել է իր ողջային աւանդութիւններին, հաւատալիքներին, լեզուին ու հոգին՝ հայրենիքին: Առաքելները ժամանակաշրջանից սկսելու և յետոյ, միշտ Հայ եկեղեցին քրիստոնէական վարդապետութեան բարոյական ու համամարդկային վեհ սկզբունքներն ու գաղափարները միահիւսել է իր ժողովուրդի հոգեկան միասնութեան, ազգային գիտակցութեան և իր գոյութիւնը իմաստաւորող ու ղէպի յաւերժութիւնը տանող լոյսի ճանապարհների հետ:

(Վերջ)

ՀԱՅԿ ՄԵԼԻՔՆԵԱՆ

¹⁰⁶ G. Amadouni, «L'Eglise», p. 13.

ԳՐԱԴՈՍԱԿԱՆ

“ԿԵԱՆՔԸ ԳԵՂԵՑԻԿ Է”

(ՊԱՅՄԱՆԱՅԻՆ ԵՐԵՎԱՆ)

Հեղինակ՝ Ժ. ԱՅԹԱՐԵԱՆ

Սփիւռքահայ Գրականութեան^(*) նոր շրջանի բերքերը իրենց իսկական գիտագծութեամբը հպունցիկ ակնարկով մը մեր ընթերցող հասարակութեան (ուրիշ հարց՝ նոսրացումը ինչպէս ճաշակի խաթարումը այդ հասարակութեան. հաղար փառք անոր մինչև օրերս քաշքշուղ ալ գոյութեան) ներկայացնել ձգտող մեր այս երկրորդ յօդուածով լուսարձակի տակ կ'առնենք պատմութեան վերադարձնալ հատորիկը, Ժ. ԱՅԹԱՐԵԱՆի ստորագրութեամբը հրատարակում:

Գիրքը լայն է տեսած Պէյրուսի մէջ, այսինքն հոն՝ ուրկէ մատուցուած են մեզի զայն թանայ իմացական ճիշդի գերազանց նուաճումները: Հոն՝ ուր մշտկուած գրականութիւնը, հակառակ իր մեղքերուն ու վերքերուն, ամենէն հարողատը մնաց ու բեմաօհայ Գրականութիւն յղացքին, տեսակ մը անոր շարունակութիւնը կամ երկարաձգումը իրեն, անոր ժառանգորդը՝ այլ ըստարութեամբ — ուրիշ հարց՝ ոչ լիովին արժանի ըլլալը անոր վերջին այս հաստատումին — նկատուելու աստիճան, արուած ըլլալով վայրին աշխարհագրական մօտիկութիւնը բռնագրուակալ մեր հայրենիքին մէջ հեռաւորութիւնը՝ մեր բարձրն ու նկարագիրը խաթարելու կոշուած նորոյնեւեմ արեւմտալի մեծ աստաններուն:

:

(*) Քիչ մը ուշադրելով այլ տարտամ այս տառալը համագրական վերլուծման մը ենթարկելու առաջին ու տեղի մեր փորձը կարգալի: Միտնի 1963 — 64 թիւերուն մէջ: Թուած ենք հոն ազգականներն ու արգելքները սեփական հողին քաղաքի զուրկ. գրականութիւն մը արուեստի նախանձելի բարձունքներէն վար ու հեռու պահող: Ոչինչ է փոխուած վերջին զոյգ անունամեկներուն:

Հեղինակը քիչ ծանօթ է մեզի: Հանգիստ ենք իր ստորագրութեան Բապիճ գրական հանդէսի մէջ (Պէյրուս), նոյնապէս իր պատմութեան արեւմտական (Առաջին անգամն է որ հրատարակ կ'իջնէ առանձին հատորով: Տարիներու հոլովոյթը չէ լայնցուցած գործախառնար իր ըմբռնողութեան գաղափարներու արեւմտին նկատմամբ: Շատերու նման, տեղ-քայլ ըրած է միայն: Սակայն հետեւողական ըլլալն ու պատենէի վրայ մնալը — հասանքն ի վեր թիովցուելու չափ գծուորին երեսմէ — նոյնիսկ արժանիք մըն է մեր օրերուն, երբ նկատի ունենանք հոն թիւը գտաւ ի՞նչ մեր գրչականներուն:

Ժ. ԱՅԹԱՐԵԱՆի կեանքէն քաղած փորձառութիւններէն ու անոր այլազան երեւոյթներուն շուրջ պարզած իր կեց-ուածքէն ու ըմբռնումներէն գիշարու կը հետեի թէ ունի բուսական ընտանու-թիւնը այն մթնոլորտին՝ ուր կ'ապրի ու կը շնչէ արեւելիքի մեր ճշգրտագործ գրականութիւնը^(*):

Պատմութեանը, թիւով 9, որոնք կը լեցնեն հատորին 137 էջերը, իրենց իրեն առաջն ու ենթադր ունին մարդկային արդի ընկերութիւնը շահագրգռող հարցեր, անոր ապակիւնած բարձրն ու լարած որոգայթները, որոնց գէմ յանդիման կու գան արեւելքի խալ ու անփորձ հոգիով պարմանները, երբ կ'իյնան գոհիւններուն մէջը արեւմտեան աշխարհին: Իր Պատմութեանը հերոսները հասցի պայքարով կ'ընտանուած մարդեր են, կամ սեռային աշխարհի յանկուցիչ խռովքներէն, չլացուցիչ հրապոյրներէն կոխարգուածներ: (Չըսի թէ հեղինակը իրեն կայք ընտրած է մեր ժողովուրդի ընդհանուր գումարին մօտ կրկինը հաշուող ամենէն խայտարղէտ ոստանը Նոր Աշխարհին):

Այս քանկակին ... բեմալիք խորագիրը կրող առաջին պատմութեանը կը գտնայ

(*) Յոյժ ցանկալի պիտի ըլլար որ, գրական իւրաքանչիւր երկի մուտքին, տարեթիւներէ տեղանշաններէ մեզի խօսելին հեղինակի ծագումէն ինչպէս աստուր կաղմութեանէն: Այդ պարագային, Կրթախօսողը կամ քննադատը պիտի ունենար լայն ու խոր ճանաչում գութիւնը գրքին ետին կեցող հեղինակին:

գծուար տարազելի ու առանձիք բառի մը չօւշը՝ ճժամանակաշրջ. Մեր անոր հետ հաշտ չկարենալ ըլլալու յաւիտենական առաման կարելի յաջողութեամբ սեւեռուած է այդ էջերուն վրայ:

Աստուած բարեկամ չուի խորագրուած երկրորդ պատմութեամբ մանուկներու աշխարհէն վերցուած օրտառուէլ գէպերու անդադարձութեամբ կը բերէ: Կտորը վերջ կը գտնէ, ի տես մեծ եղբօրը կոծալի մահուան, փոքրիկի մը հաւատաքին — Նախախնամութեան հանդէպ — անկանգնելի փշուղտումովը:

Արգարտութիւն կ'ուզեմ անուան առկ տրուած Ծորորդ պատմութեամբ կը խօսի արդի մարդկային ընկերութիւնը խորանոց կեդրէն ու մոլութիւններէն: Բայց հոն ախրող բարոյական խառաբին իսկ մէջէն կ'ընդնշմարուի նիւտր լոյսը, անժանդ հոգիի մը բարբարոսութենէն պատճառուած:

Միւսները աւելի զգացումներու թագաւորներն — սէրէն, ու մանաւանդ այդ համապարփակ զգացումին սեռային երանգէն — կ'առնեն իրենց ակունքն ու տատաղը: Անոնց մանրաքանդակ ներկայացումը ոչ ինչով պիտի յատկէր գրական դիմագիծը Աթթարեանի:

Գալով իր ունին, սահուն է ան ու ճկուն: Իր նախադասութիւնները, լաւ չափախառած, անթերի են գրեթէ իրենց կառույցովը: Հոն չենք հանդիպիր քերականական կամոններու հանդէպ գործուած մեղանշումներու, այնքան յաճախազէպ մեր նոր գործներուն մօտ: Բայց ստոյգ կը մնան արտաքին յատկանիշներ հեղինակի գրելակերպին: Ու երբեք չեն կրնար հարաշխաբէր ըլլալ տողերուն ետին կեցող արուեստագէտին: Ու գիտենք թէ, ինչպէս նրաթական՝ այնպէս ալ գրական աշխարհի մէջ, կճեպը, կեղեքը, հակառակ իր քեդին ու փայլին, իր արժէքովը միշտ ալ վար կը մնայ միջուկէն:

Հատորի ընթերցումը աւարտելէ ետք գծուար կ'ըլլայ վանել մեր մօքին բռնիացող սա հարցումը. — ինչով կը շահի մեր գրականութեան գանձարանը ճկանքը, Գեղեցիկ էձէն: Հայ հոգիին ո՞ր երեսը, հայ ոգեկանութեան ո՞ր յատկանիշը սե-

ւեման առկ կ'իյնայ գրքին մէջ: Պատմութեաներուն հերոսները, ռար իրենց անուններով — Հանրի, Մօրիս, Ժանէթ, Էայլ — աշխարհաքաղաքացիի հոգեբանութիւնը կրող ու անով միայն շարժող մարդեր են, որոնք կրնան պատկանիլ ոճէ ժողովուրդի և գործել որեւէ երկրի մը օտմաններէն ներս:

Ուրիշ ժողովուրդներու համար, գրական երկի մը յաջողութիւնը ապահովող պայմանները ըլլային թերեւ աւելի դիւրին: Բայց տարբեր է եղած ճակատագիրը մեր ժողովուրդին ինչպէս իր գրականութեան, ուր գրադէտի խառնութեամբ մը ու հզօր տաղանդ մը պիտի գային անրաւական, փրկելու համար սերունդներուն կոտորած երկ մը վրկանքէ: Գաղթաշխարհի գրողին ճիւղին պարագն է դիմացող գոյներով քանդակել նուաղման, աղօթացման այնքան ատակ հոգեպատկերը տարողներու իր ժողովուրդի որոշ մէկ գաղութին կամ խաւերուն: Դժուար այս առաքելութեան մէջ քիչեր յաջողած են ցարդ (Վ. Մալեան, Լ. Անդրէասեան):

Սփիւռքի գրական ճաշակի խաթարումին ոչ նուաղ պատասխանատու է նաեւ պարկեշտ ու անկողմնական քննադատութեան մը պակասը: Օչականի մահէն ետք տապալէք մնացած է — յարգելով բարեխղճութեան կողքին անպարէզին հմտութեամբը գրահաւոր սակաւութիւ բացառութիւնները — մունեակներու և հագկատակներու ձեռքը, որոնք գրական երկի մը արժեքներուն համար նկատի կ'ունենան տրուածի տարրին քօշէ ի վեր — և, ինչ սր աւելի ցաւալի է, երբեմն ատոր իսկ փոխարէն — հատուածական, խմբակցական, խնամժական հաշիւներ, իրենց մարդը տարփոքելու, իրենց գաղափարակիցը չվարաւորելու նեղմիտ ու նեղագիտ նկատումներին զսպանակում:

Սեւին սե և ճերմակին ճերմակ ըսելու քաղութեան ու պարկեշտութեան պակասը ինչպէս կեանքի շատ մը մարդերուն՝ այնպէս ալ գրական մարդին մէջը ունի մխտակն ու աւերիչ իր քերքը: Ծայրափոք քննադատութեան պարագն է քաջալիք հանդիսանալ տեսնը մէկ հոս ու հոն յայտնւած գրական տաղանդներուն, քանոնք

ՑԻՍՈՒՆ ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ

ԶԵՆՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԶՈՐՍ ԱՔԵՂԱՆԵՐՈՒ

Օգոստոս 7-ի կիրակին, վարդավառ կամ Տօն Պայծառակերպության ըստ Հին Տոմարի, հոգևոր խորախնայի կրկնապէս բերկրայից օր մը եղաւ Ս. Աթոռոյս համար: Այդ օրը, քահանայական աստիճան և վեղարի օրհնութիւն ստացան մեր Ընծայարանի բարձրագոյն կարգի 4 սարկաւազ սաները, Նիդաղար, Սիմէոն, Յակոբ և Ղազարոս, որոնք կանոնաւոր յաջողութեամբ աւարտած ըլլալով Հաստատութեան կրօնական և եկեղեցագիտական ուսմանց ութամսնայ դասընթացը, և իրենց կեանքովն ու կրթութեամբ արժանացած ըլլալով գնահատութեան, իրաւունք ստացած էին շնորհաբաշխութեան:

Տ. Թորգոմ Ս. Պատրիարք Հայրը, իւրաքանչիւրին ճակատը որբալոյս միւռնով դրոշմած ատեն կուտայ նաեւ անոր նոր անունը: Առաջինը՝ Նիդաղար, կը կոչուի Տ Նիդիէ՛: ամէնքը կ'ըմբռնեն թէ ձեռնադրողին դիտումն էր առաջին հունձքին երախայրիքը ձօնել իր պաշտելի հոգեծնողին՝ Նիդիէ Պատրիարք Դուրեանի յիշատակին. երկրորդը, Սիմէոն՝ Տ. Հայրիկ, պարզ է, յանուն իրիմեան Հայրիկի, որուն սէրը Սրբազանին ամենէն անոյշ հրայրքներէն մին է եղած. երրորդը, Յակոբ՝ Տ. Տիրայր. քիչերը միայն կը հասկնան թէ ձեռնադրողը ատով իր հոգևոր որդիութեան տուրքը կ'ազգէր մատուցանել հանգ. Օրմանեան Սրբազանի, անոր գրական անունովը հազուեցնելով իր առաջին ձեռնաստաններէն մին. չորրորդը, Ղազարոս՝ Տ. Ասողիկ, յանուն Ղազարի (Արմաշու) հիմնադիր իւրէն Պատրիարք Աշէքեանի, որ Ասողիկ ստորագրած է միշտ իր գրական յօդուածները, և որուն հանդէպ այնքան խոր եղած է Արմաշի բոլոր նախկին սաներուն մեծարանքի զգացումը:

Երկուսին, ըստ վանական հիւնաւորաց օժիւրութեան, ընդհանուր սեղանատան մէջ վայելեցաւ ուրախութեան ընթրիք, առանց գինիի, բայց երգերու և ճառերու ոգևորութեամբ: Խօսեցան Ս. Պատրիարք Հայրը, Տ. Սրբաւ Սրբազան, վսեմ. Ռահան Պէլ Մարտիրոսեան և Տ. Գեորգ, Տ. Նորայր և Տ. Տիրան վարդապետներ:

Յաջորդ օրուէն սկսեալ, արեղաները սկսան իրենց քառասնօրեայ ներանձնուծին շրջանը, զոր պիտի կատարեն Սուրբ Թորոս մատրան մէջ:

(«Սիւն», 1932, Զ. Քարի, Սեպեմբեր, Թիւ 9, էջ 251-256):

ՄԱՇ՝ ԼԵՒՈՆ ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆԻ

Ս. Աթոռոյ Միաբանութիւնը և ուսուցչութիւնը վիշտը ունեցան Հոկտ. 12-ի Դշ. կէս օրէ յետոյ իր յաւիտենական հանգիստը առաջնորդելու Հաստատութեան բաղձարդիւն դպրագոյն-ուսուցիչը՝ Պր. Լեւոն Զիլինկիրեան, հանրածնութիւն արեւստագէտը: Պոլսեցի՝ տարիքն էր 70:

Հանգուցեալը հեղինակած և գործադրած է եռաձայն Պատարագ:

(«Սիւն», 1932, Զ. Տարի, Նոյեմբեր, Թիւ 11, էջ 352):

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՆ ԱՌԹԻՒ

Նոյմ. 13-ի կիրակիի յետ միջօրէին, էջմիածնէ ստացուեցաւ Նոյմ. 12 թուականի հետեւեալ հեռագիրը, Ֆրանսերէնով, ստորագրուած Պր. Թորոս Մառմանեանէ, որ Սաղիմահայութեան ներկայացուցիչն էր Ազգ. Եկեղ. Ընդհ. Ժողովին.

Խորէն Արքեպիսկ. (Մուրաթէզեան) ընտրուեցաւ կաթողիկոս. օծումը կը կատարուի վաղը:

Այս հեռագիրը ստացուելուն պէս, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, ի նշան ուրախութեան, անմիջապէս հնչեցնել տուաւ Մայր Տաճարին զանգակները, Պատրիարքարանի մեծ դահլիճը հրախիւց բաղձ Միաբանութիւնը և հրապարակաւ կարդաց աւելցուող հեռագիրը:

(«Սիւն», 1932, Զ. Տարի, Դեկտեմբեր, Թիւ 12, էջ 402):

1 Տէրտերեան, Գահակայր Ս. Աթոռոյս:
2 Աւանեսեան, հետաքային Հուսարարապետ Ս. Աթոռոյ վախճանեալ 1981 ին:
3 Տէրվիշեան, այժմ Ե. Վրդ. Ի Գալիֆ:
4 Ղազարեան, հետաքային Առաջնորդ Հայոց Իրաքի, վախճանեալ 1978 ին:

ՅԵՍՆԱՄԵԱԿ ԲԱՅՄԱՆ ԿԻՒԼՊԵՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ

23 Հոկտեմբեր 1932, Կիրակի, Ս. Թարգմանչաց տաճի վաղորդայինն էր որ կատարուեցաւ պաշտօնական բացումը Ս. Աթոռոյ Կիւլպէնկեան Մատենադարանին, նուիրագործելով Վսեմաշուք և մեծանուն բարերար Գալուստ Կիւլպէնկեանի հոյակապ այս նուիրատուութեան հանգիստութեամբ՝ թէ՛ Թարգմանչաց տաճին խորհուրդովը և թէ՛ յիշատակովը անուանատաճի տարեգարմին՝ անոնց գաղտփարն ու գործը այնքան ողնուկան նուիրումներով արդիւնաւորած Երջանկայիշտակ Տ. Եղիշէ Պատրիարք Դուրեանի, որուն ի մեծարանս էր նաև որ կառուցուած էր այս շէնքը։

Բարերարին փափաքը իրագործուած էր — Մատենադարանը կառուցանել ի յիշատակ իր ծնողաց՝ Սարգիս և Տիրուհի Կիւլպէնկեաններու։

Մատենադարանի մէծ սրահին մէջ, Ամեն. Տ. Թարգմ. Պատրիարք Դուշակեանի գլխաւորութեամբ, բովանդակ Միաբանութիւնը և ժառանգաւորաց վարժարանի ստաները կ'իրգեն Ս. Աթոռոյ օրհնեղբ. ՎՅՐԱՆԵՆԵՔ ՎՏԵՐձ շարականը, ի ներկայութեան 300է աւելի հրաւիրեալներու բաղժութեան։ Ազա, Լուսարարապետ Տ. Մկարոպ Սըրբազան կը կարգայ տեղեկագիր մը, որ յապաւում կը ներկայացնէ հոգ. —

Ուրախութեան պահ մըն է որ կ'ապրինք այս վարկեանիս, որովհետև առաջին անգամ ըլլալով կը համախմբուինք այս սրահին մէջ, կաթարկու բացումը նօրակառոյց և հոյաշէն Մատենադարանիս, որ ազգին և մասնաւորապէս Ս. Աթոռիս պատիւը բերող Հաստատութիւն մը եղաւ, և որ կողուած է կարեւորագոյն տեղ մը գրաւելու Ս. Յակոբեանց մենաստանի այս ընդարձակ չրթափակին մէջ, և ամբողջապէս Միաբանութեանս տալագրական, կրթական և գրական գործօններուն անհրաժեշտ երրորդութիւնը. — Տպարան, Դպրոց, Մատենադարան։

Յիսնամեակ մը առաջ, Մատենադարանի գիրքերու ընդհանուր թիւն էր 30,000՝ իմաստասիրական, կրօնական, ընկերային, լեզուաբանական, գիտական, գրական, պատմական, աշխարհագրական եւն.։ Կը ստանայինք մօտաւորապէս 150 թերթեր, հանդէսներ եւն.։ Հայաստանէն և արիւնքի զանազան երկիրներէն։ Ներկայիս՝ Մատենադարանը տարեկան շուրջ 800—850 հատորներով կը ճոխանայ և կը պարունակէ մօտ 75,000 հատոր, որոնցմէ 30,000ը հայերէն լեզուով, իսկ մնացեալները օտար լեզուներով՝ առաւելաբար Անգլերէն և Ֆրանսերէն։ Այսօր կը ստանանք գրեթէ 200 հայերէն և 150 օտար լեզուներով հրատարակուած թերթեր և հանդէսներ։ Գիրքերուն թիւը կը ճոխանայ նաև հանգուցեալ Միաբաններու թողոններով։ Ունինք հայերէն առաջին թերթը «ԱԶԳԱՐԱՐ», որ լոյս տեսած է Մատրասի մէջ (1796) և առաջին ապագիր Աստուածաշունչը, որ ապուած է Ամսթերամի մէջ 1666ին։

Մասթ է որ Ս. Յակոբեանց վանքը աղգարան—մշակութային գանձերու հաւատարիմ պահպան մըն է միանգամայն, և այս ուղղութեամբ առաւելագոյն նպատակաւ սահմանուած է Կիւլպէնկեան Մատենադարանը, որ առաջնակարգ և մեծապէս պատուաբեր տեղ կը գրաւէ Հայ Գաղթաշխարհի մէջ՝ հայ գիրքի արժէքներու պահպանման իր դերով։

Օրհնելով ըլլայ յիշատակը հանգուցեալ Գալուստ Կիւլպէնկեանի, որ իր վեհ անձն և իշխանական նուիրատուութեամբ՝ հայ մշակոյթի պատուաբեր որքան բաղժօքստ իմացական լուսոյ այս վառարանը կ'ոթողց հայկական Սիոնի բարեւոյթին, և շնորհակալութիւն բոլոր անոնց՝ որոնք շարունակողներն են մեծ բարերարի գործին, իր հիմնած Հաստատութեան ժիջոցաւ, հոսեցնելով ներթափան բարիքները՝ արիւնքի տարածքին գործող կրթական և մշակութային մեր յարկերուն, քաջ վստահ իմացական արժէքներու վերապահուած անփոխարինելի գերին՝ հայ ոգեկանութեան գործածան ու անվթար պահպանումին մէջ։

Հոկտեմբեր 1982.

ՍԱՀԱԿ ԳԱԼԱՅՅԱՆ
Դարաստար

Հ Ա Ղ Ո Ր Դ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԳԱՐԱՆԻ

Ս. Աթոռոյս Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հայրը, ընդունած ըլլալով հրաւերը Հռոմի Սրբազան Քահանայապետ Յովհաննէս-Պօղոս Բ.ի, Հինգշաբթի, 30 Սեպտեմբեր 1982ին, օղային գծով մեկնեցաւ Հռոմ, ընկերակցութեամբ Ս. Աթոռոյս նորընտիր Դիւանապետ Գերշ. Տ. Դաւիթ եպս. Սահակեանի եւ երուսաղէմի Ֆրանչիսկեան Միաբանութեան մեծաւոր (Կիւսթոտ) Հայր Իկնագիօ Մանլինիի, ներկայ ըլլալու Կիրակի, 3 Հոկտեմբերին տեղի ունենալիք կրօնական այն արարողութեան, որով Պապը երանութեան զինակին պիտի բարձրացնէր Ֆրանչիսկեան Հայր Սալվաթօր Լուլին, իր եօթը հայ հետեւորդներով, որոնք նահատակուած են 1695 Նոյեմբեր 22ին Մարաշի մէջ:

Հանդիսութեան օրը, յաւարտ Ս. Պատարագի, Սրբազան Պապի ու Ամեն. Պատրիարք Սրբազան Հօր միջեւ տեղի ունեցաւ մտերմիկ տեսակցութիւն մը եւ նուէրներու փոխանակում:

Ամեն. Սրբազան Հայրը իր հետեւորդներով վերադարձաւ Ս. Աթոռ Հինգշաբթի, 7 Հոկտեմբերին:

ԴԻԻԱՆ Ս. ԱԹՈՌՈՑ

Երուսաղէմ, 14 Հոկտ. 1982

Զ Ե Կ Ո Յ Ց

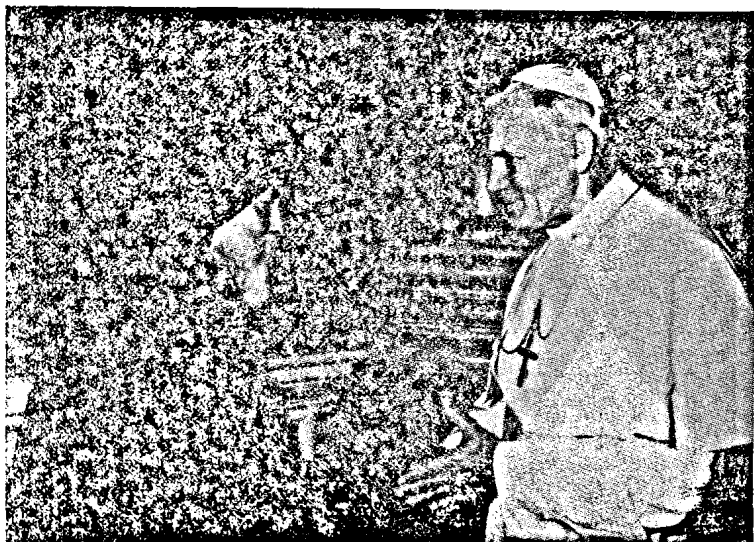
ԱՌՏԱՏՐԻՈՑ ԿԱՐՏԻՆԱԼ Ֆ. ՔԵՕՆԻԿԻ
ԵՒ ԻՐ ՊԱՏՈՒԻՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԱՅՑԸ
ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԲԱՐԱՆ

Կանխաւ եղած կարգադրութեան համաձայն, 29 Հոկտեմբեր 1982, Ուրբաթ երեկոյ ժամը Տիկն, Պատրիարքարանի դահլիճին մէջ, ի պատիւ Աւատրիոյ Կարտինալ Ֆ. Քէօնիկի եւ իրեն ընկերացող Փրօ - Օրիէնթ Պատուիրակութեան, հաշկերոյթ-Էօքթիլ մը տրուեցաւ, որուն հրաւիրուած էին երուսաղէմի Հիւպատոսական կազմը, օտար եկեղեցական յարանուանութիւններու եւ երուսաղէմի հայ կազմակերպութեանց ներկայացուցիչներ:

Նոյն օրը առաւօտեան, Պատուիրակութեան անդամները այցելած էին Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարը եւ Եղուարդ եւ Հէլէն Մարտիրոսեան Թանգարանը: Մայր Տաճարին մէջ իրենց ցոյց տրուեցաւ զանաւորան կարգ մը արժէքաւոր առարկաներ: Կարտինալը, անակնկալ անհանգստութեան պատճառով, ներկայ չեղաւ սոյն այցելութեանց: Իբր այդ՝ 2 Նոյեմբեր, Երեքշաբթի առաւօտ, եկաւ Պատրիարքարան, իր յարգանքը եւ շնորհակալիքը մատուցանելու, որուն ընթացքին Ամենապատիւ Սրբազան Պատրիարքը գինք պատուեց Ս. Յակոբայ ոսկեայ խաչով, իսկ Կարտինալը Նորին Ամենապատուութեան նուիրեց սկիհ մը, ի նշան քրիստոնէական եղբայրութեան:

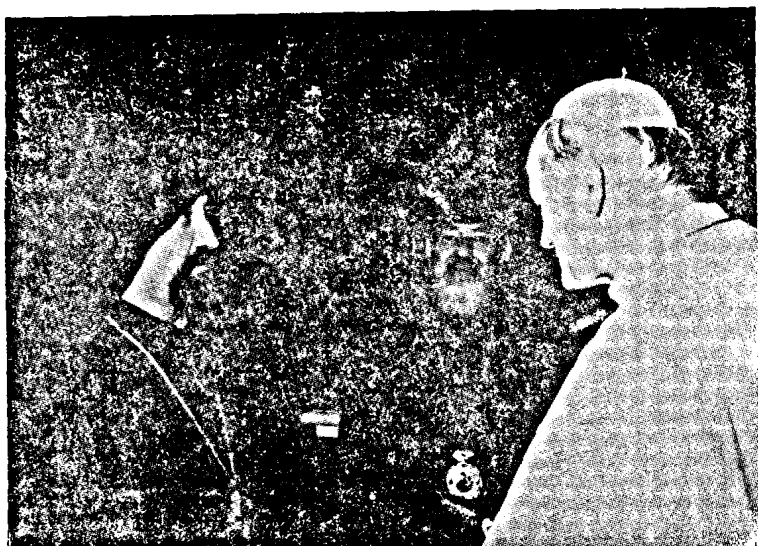
ԴԻԻԱՆ Ս. ԱՐՈՌՈՑ

Երուսաղէմ, 6 Նոյեմբեր 1982

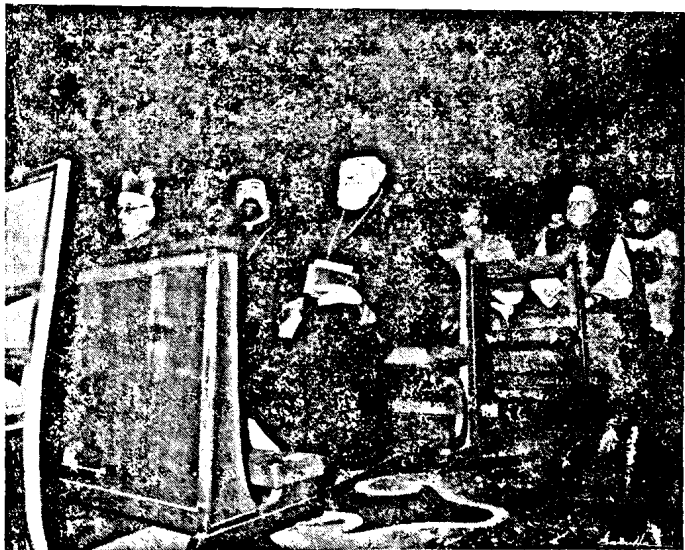

Ամենապատիւ Տ. Եղիշ Սրբ. Պատրիարք Հայրը

և Ն. Ս. Պապը տեսակցութեան ընթացքին:

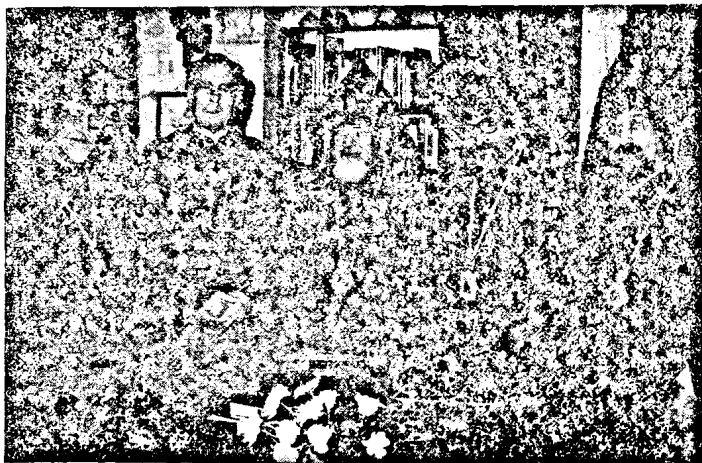

Ն. Ս. Պապը, Ն. Ամենապատուիրեն Տ. Եղիշ Սրբ. Պատրիարք Հայրը
և Գեորգ. Տ. Դավիթ Եպս. Սահակեան ընդունելութեան ընթացքին:

Սրբացումի արարողութեան ընթացքին, Ս. Պետրոսի Մայր՝ Տանարին մէջ, աջէն ձախ՝ Նորին Ամենապատուութիւն Տ. Եղիշ Սրբ. Պատրիարքը, Երուսաղէմի Լատինաց Պատրիարքը Ամեն. ձիափօմ Պէլքրիքքի եւ Գեռ.

Տ. Դաւիթ Եպս. Սահակեան:

Պատկերը պատկերում է Վահագնի ընտանիքը, ծնունդից առաջ՝ Գեորգ. Ս. Կիրակոս Եպս.
 Գրիգորյան, Կարսից Ֆրանց Բեռնարդ, իսկ Ամենապատուելի
 Ս. Եղիշ Եպ. Պատրիարք, Լուսառաքյալ Գեորգյան Ս. Գրիգորյան
 Արքեպս. Գեորգյան և Գեորգյան Ս. Կիրակոս Եպ. Սահակյան:

Ս. ՅԱՎՈՐԻՆ ԴԵՐՍԵՆ

Հ Ե Ռ Ա. Գ Ի Ր

Ծնունդով, 30 Սեպտեմբեր 1982

Ն. Ս. Օժուրին Տ. Տ. Վաղգեն Ա.

Կարողիկոս Ամենայն Հայոց

Ս. Էջմիածին

Ձերդ Սրբուրբան գահակալութեան եւ օծման 27-րդ ծառեղարձին ուրախ առիթով, հանձնեցի ընդունիլ մեր, Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան եւ Սաղիմոսայ համայնքի գերմալիկն օժուրհակութիւնները, երկաթ ու երգանիկ օքերու լուսալոյս բարեմաղորութիւններով հանգեծ:

ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊՍ. ՏԵՐՏԵՐԵԱՆ

Պատրիարք Հայ Ծնունդովի

Ե Կ Ե Ղ Ե Տ Ո Վ Ա Ն Բ - Բ Ե Մ Ա Կ Ա Ն Բ

● Եր. 4 Սեպտ. — Է. օր Վերափոխման: Ս. Պատրարարք մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Աստուածածնայ խորանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Համարարն Աղբ. Բէշիշեան:

● Կիր. 5 Սեպտ. — Ը. օր Վերափոխման: Ս. Պատրարարք մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի վերնատան Երաշխաւոր Ս. Աստուածածին մատրան մէջ: Ժամարարն էր, ըստ սովորութեան, Տաճարին Տեսուչը՝ Հոգւ. Տ. Վաղարշ Վրդ. Խաչատուրեան:

● Բշ. 6 Սեպտ. — Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախագահեց Գերշ. Տ. Գաւրիկ Նպոս:

● Գշ. 7 Սեպտ. — Ս. Յովակիմայ եւ Ամոյայի: Ս. Պատրարարք մատուցուեցաւ Գերթեմանի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Հայր Յովակիմի գերեզմանին վրայ: Ժամարարն էր, ըստ սովորութեան, Տաճարին Տեսուչը՝ Հոգւ. Տ. Հայրէիկ Աղբ. Գալայեան:

● Եր. 11 Սեպտ. — Ս. Թովմայի առաքելոյն: Ս. Պատրարարք մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Սեան Լրգ. Դարիպեան:

— Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախագահեց Գերշ. Տ. Հմայեակ Նպոս:

● Կիր. 12 Սեպտ. — Կիւս Գոստ Ս. Աստուածածին: Ս. Պատրարարք մատուցուեցաւ Գերթեմանի Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ, Տի-

րամօր Ս. Գերեզմանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Ոսկի Աղբ. Որդիքեան: Երթ ու դարձի թափօրները գլխաւորեց Գերշ. Տ. Հմայեակ Նպոս. Ինդրեան:

● Եր. 18 Սեպտ. — Նիկիոյ Ս. Ժողովոյն (325): Ս. Պատրարարք մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Վանիկ Արեղայ:

● Կիր. 19 Սեպտ. — Բաբելոնացի Ս. Խաչի պահոց: Ս. Պատրարարք մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութեան, մեր վերնամատրան մէջ: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Վաղգեն Աղբ. Գալայեան, որ խօսեցաւ իր անդրանիկ քարոզը՝ «Ես եմ յարութիւն եւ կեանք բնաբանով»:

● Բշ. 20 Սեպտ. — Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախագահեց Գերշ. Տ. Հմայեակ Նպոս:

● Գշ. 21 Սեպտ. — Ծնունդ Ս. Աստուածածին: Առաւտուր, Գերշ. Տ. Հմայեակ Նպոս. Ինդրեանի գլխաւորութեամբ Միաբան Հայրերին քաջաբարձեցով իշան Գերթեմանի ձոր ու շուրջափառով մուտք գործեցին Ս. Աստուածածնայ Տաճար, ուր Տէրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան նախագահութեամբ Ս. Պատրարարք մատուցուեցաւ: Ի կանայաւ բնաբանով քարոզեց Գերշ. Հանդիսապետ Սրբազանը:

● Եր. 22 Սեպտ. — Տոն եկզց. ի նաւակախ Ս. Խաչին: Ս. Պատրարարք մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Ժիրայր Վրդ. Թաշեան (Փարիզէն ժամանած):

— Ամեն. Ս. Պատրարարք Հայր Նախագահեց Մայր Տաճարին մէջ պաշտօնած Խաչիքոսացի մեծահանգէս Նախատեսակին, որմէ ետք Կեանք փայտի մատուցեց թափօրով փոխադրեց Աւագ Խորան: Յետոյ Միաբանութիւնը երգեցողութեամբ բարեբաղա Պատրարարարան:

— Իրիկանգէմին Մայր Տաճարին մէջ պաշտօնած Եկեղեցէի եւ Հսկման կարգերուն Նախագահեց Գերշ. Տ. Գաւրիկ Նպոս:

● Կիր. 26 Սեպտ. — ՏՈՆ ՎԵՐԱՏՄԱՆ Ս. ԽՈՍՏԻՆ (29): Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատրարարք Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուցեց Գերշ. Տ. Գաւրիկ Նպոս. Սանգիեան եւ քարոզեց խաչի խորհուրդին շուրջ. բնաբան ունեւարով «Այլ ինձ քաւ լիցի պարծիլ, բայց միայն ի խաչն Տեսուն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսին: Ըստ սովորութեան, հոգեկանգոտեան պաշտօն կատարուեցաւ ազգին եւ Ս. Աթոռոյ բարերար Մեղիքեան եղբոր հոգիներուն համար: Հանգիստեան էր Հուսարարարայտ Սրբազանը:

— Ամեն. Ս. Պատրարարք Հայր Նախագահեց Կէսօրէ ետք, Մայր Տաճարին մէջ պաշտօնած Խաչիքոսացի մեծահանգէս Եկեղեցականին:

● Բշ. 27 Սեպտ. — Յիսուսի մեղեք: Ս. Պատրարարք մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Հոգւ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յուսիկեան: Ապա կատարուեցաւ հանգստեան կարգ, նախ Մայր Տաճարին մէջ եւ իտայ Գաւրիկէ՝ Տ. Կիրեղ Բ. Գործ. Հոր շիրմին վրայ: Հանդիսապետն էր Լուսարարայտ Գերշ. Տ. Գալայեան Արքեպոս. Գաղաճեան:

● Եր. 2 Նկտ. — Տօն Խաչի: Է՛: Տարեդարձ Գանակալութեան Ն. Ս. Օմորիւն Տ. Վազգէն Ա. Կարողիսիսն Ամենայն Հայոց: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Նշան վերին մատուռին մէջ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Կաթարազը: Երբեք չէր պէտք ունենար:

● Եր. 3 Նկտ. — Բարեկեցեալ Վարդապ Ս. Խաչի պոռոց: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գաթարազին, մեր վերինմատարն մէջ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Սեպեալ վրդ. Գալեան:

● Ուր. 8 Նկտ. — Նախատեսակը պաշտօնական Ղալապոս Ս. Գեղեղեմի մէջ: Լանգիտեան էր Գեղը. Տ. Կիրակի Եղպոս:

● Եր. 9 Նկտ. — Ս. Գեղեղայ զօրավարին: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Ղալապոս վանքի Ս. Գեղեղեմի կնիկեցեալ մէջ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Հայրիկ Արդ. Գալապեան: Արարողութեանց աւարտին, Միարանութիւնը պատու տախտակ ցաւ Ղալապոս Հոգը. Տ. Սեպեալ: Երբ ու գարնի թափօրները գլխաւորեց Գեղը. Տ. Կիրակի Եղպոս:

— Կէտօրէ ետք, Ամին Ս. Գատարազը Հօր գլխաւորութեամբ, Միարանութիւնը չըլաշափառուով մուտք գործեց Ս. Գաթարազին Տաճար, ուր պաշտուեցան ժամերգութիւնն ու նախատեսանքը մեր վերինմատարն մէջ, նախագահութեամբ Լուսարարապետ Սրբապետին: Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեացայցեւութեան հանդիսաւոր թափօր Տաճարին մէջ: Թափօրապետն էր Հոգը. Տ. Վանիկ Արդ.: Տ. Կիրակի Եղպոս:

● Եր. 10 Նկտ. — Տօն Վարդապ Ս. Խաչի (860): Գեղեղային եւ առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան ի Ս. Գաթարազին, մեր վերինմատարն մէջ: Ապա, Լուսարարապետ Գեղը. Տ. Գաթարազին Արքեպոս. Գաղանձեան մատուցող օրուան հանդիսաւոր Ս. Գատարազը՝ Գրիգորի Ս. Գեղեղեմի մէջ լրայ եւ քարոզեց, բացատրելով իմաստն ու խորհուրդը օրուան տօնին: Ս. Գատարազէն ետք, Հոգը. Սրբապետը նախագահեց Ամինայն լայց Կաթարազին Տ. Տ. Վաղգէն Ա. օծման 27րդ տարեդարձի առթիւ: Կատարուեալ Վարդապետական Մաղթմանքի արարողութեան:

● Եր. 16 Նկտ. — 72 առակերտացի Գրիգորի: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի ներքին գաւիթը՝ Ս. Գեղեղայ սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Համբարձում Արդ.: Տ. Սեպեալ վրդ. Գալապեան:

● Եր. 17 Նկտ. — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գաթարազին էր Հոգը. Տ. Սեպեալ վրդ. Գալապեան:

— Այսօր կատարուեցաւ Բեմէլէի Ս. Գեղեղայ վանքի տարեկան ուխտադնարկութիւնը: Գատարազեց Հոգը. Տ. Համբարձում Արդ. Գեղեղեմի էր Գեղը. Տ. Գալապեան: Սահակեան քարոզ քարոջեցաւ, ներկայացնելով Ս. Գեղեղեմի վանքի կեանքն ու մարտիրոսութիւնը: Ներկայ էր բաւական թիւով ժողովուրդ, քրտապետներ, Եւթիմիոսէն եւ Հայրապետ, ինչպէս նաեւ նախորդ օր Ս. Աթոռ ժամանած Անդրկիւրացոյ Առաջնորդ Գեղը. Տ. Թորգոմ Արդ. Սեպեալեան:

● Ուր. 22 Նկտ. — Թարգմանչաց հանդիսաւոր նախատեսակը պաշտուեցաւ ի Ս. Գաթարազին: Լանգիտեան էր Գեղը. Տ. Կիրակի Եղպոս:

● Եր. 23 Նկտ. — Ս. Թարգմանչաց վարդապետաց մեռող (Տօն ազգային ու եկեղեցական): Ըստ նոր սովորութեան, Մայր Տաճարի Առաջ Սեղանին վրայ հանդիսաւորապէս պատարագեց Ս. Թարգմանչաց Երկ. Վարժարանի Տնօրէն Գեղը. Տ. Կիրակի Եղպոս. Գաթարազին եւ քարոզեց օրուան տօնի յուրերեւոյ մեծ գործի մատուցում: Ըստ սովորութեան, հոգեհանգստեան պաշտօն կատարուեցաւ աղգիւն Ա. Ս. Աթոռայն մեծանուն բարեբար Գալապետ Կիրակիեանին եւ իր պարագայից հոգիներուն համար: Հանդիսապետն էր Գեղը. Տ. Գալապեան: Սահակեան:

● Եր. 24 Նկտ. — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գաթարազին, մեր վերինմատարն մէջ: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Վանիկ Արդ. Սահակեան:

● Եր. 30 Նկտ. — Ս. Զօրից Աւետարանացն: Այս տարի եւ, Ս. Գաթարազին Տաճարի նորագոյնութեան պատեհաւ, փոխան գաւթի Ս. Գալապետին մատարն: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գաթարազին: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Արքիմիտ Արդ. Տնօրէնեան:

● Եր. 31 Նկտ. — Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գաթարազին էր Հոգը. Տ. Վաղգէն Արդ. Գալապեան:

● Եր. 1 Նոյմ. — Ս. Գալապետին: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ Գեղեղեմի Ս. Առաւօտեան լայց տաճարին մէջ, Հայր Գալապետի Կիրակիեանին վրայ: Ժամարարն էր, ըստ սովորութեան, Տաճարին Տնօրէնը՝ Հոգը. Տ. Հայրիկ Արդ. Գալապեան:

● Եր. 6 Նոյմ. — Երկուստեան վարդապետացն: Ս. Գատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Գալապետին: Ժամարարն էր Հոգը. Տ. Ռուբեն Վրդ. Յովակիմեան: Լուսարարապետ Գեղը. Տ. Գաթարազին Արքեպոս. Կիսարարականութեան աստեան շնորհեց ժառանգ. Վարժարանի բարձրագոյն կարգի 5 աստեանը: Դասիկի Եւթիմիոսէն, Եւթիմիոսէն մարտիրոսներ, Սրբապետ Գալապետին, Սուրբ Ներսէսեանին եւ Վաղգէն Գալապետին, ինչպէս նաեւ Վարժարանի Բոլոս-Տնօրէն Տիար Ալեքս. Գալապետին:

— Կէտօրէ ետք, Լուսարարապետ Գեղը. Տ. Գաթարազին Արքեպոս. Գալապետին գլխաւորութեամբ, Միարանութիւնը չըլաշափառուի հանդիսութեամբ մուտք գործեց Ս. Գաթարազին Տաճար: Ս. Գեղեղեմի մէջ լրայ եւ քարոզեց, բացատրելով իմաստն ու խորհուրդը օրուան տօնին: Ս. Գատարազէն ետք, Հոգը. Սրբապետը նախագահեց Ամինայն լայց Կաթարազին Տ. Տ. Վաղգէն Ա. օծման 27րդ տարեդարձի առթիւ: Կատարուեալ Վարդապետական Մաղթմանքի արարողութեան:

● Եր. 7 Նոյմ. — Գիւն Խաչ (324): Գեղեղային եւ առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան ի Ս. Գատարազին էր Հոգը. Տ. Գալապեան:

Ս. Լուսաւորիչ: Ժամարարն էր Հոգչ. Տ. Հայրիկ Արդ. Գալայանեան: Ապա կազմուեցաւ մեծահասակներ թափօր, որ նախ իշաւ Թալդիւտի աշրը, և ապա բարձրանալով Ս. Գերեզմանին շրջափակը՝ երկուց դարձաւ անոր շուրջ և ապա ելաւ Գատարապետի թափօրը կը գլխաւորէր Լուսաւորապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպոս., որ ամպհոյանի տակ, Կենաց Փայտի մասունքով կ'օրհնէր Տաճարը խոնուած բազմութիւնները: Ս. Գերեզմանի դրան երգաւած միայն չէր Դրաւորուէն ետք թափօրը իշաւ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցին, ուր փակուեցաւ հանդէսը:

● Եր. 13 Նոյմ. — Տօն Ամենայն Մերց: Ս. Գատարապետ մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Հոգչ. Տ. Ապետ Վրդ. Գալանեան:

● Կիր. 14 Նոյմ. — Ս. Գատարապետ մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ: Ժամարարն էր Հոգչ. Տ. Սկան Վրդ. Դարպեան:

● Ուր. 19 Նոյմ. — Նախատեսակը պաշտուեցաւ Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցւոյ մէջ: Լանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Գրաւիթ Եպոս.:

● Եր. 20 Նոյմ. — Տօն Ս. Լեւոնապետաց Գարբիէի եւ Միխայիլի: Առաւօտեան ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ և Ս. Գատարապետ մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ: Ժամարարն էր Հոգչ. Տ. Վազգէն Արդ. Գարայեան: Ըստ սովորութեան, կողմնակապետն պաշտօն կատարուեցաւ Ս. Աթոռոյ բարերարներ Աղաւթի ձեւակերտեանի և պարագայից հոգիներուն համար: Լանդիսապետն էր Գերշ. Տ. Գրաւիթ Եպոս. Սահակեան: Ապա Միաբանութիւնը պատառարկուեցաւ վանուց Տեալարանը՝ Տեսուչ Հոգչ. Տ. Սկան Վրդ. Դարպեանի կողմէ:

● Կիր. 21 Նոյմ. — Նոյն եկեղեցւոյ մէջ պատարագեց, բոս սովորութեան, Տեսուչը՝ Հոգչ. Տ. Սկան Վրդ. Դարպեան:

● Եր. 27 Նոյմ. — Առաւ. Աղդէի եւ Փիլիպպոսի: Ս. Գատարապետ մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Հոգչ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան:

● Կիր. 28 Նոյմ. — Բարեկենդան Յիսննիի պահոց: Ս. Գատարապետ մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերաբարկեան մէջ: Ժամարարն էր դարձաւ Հոգչ. Տ. Ռուբէն Վրդ.:

● Ուր. 3 Դեկտ. — Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Գերշ. Տ. Գրաւիթ Եպոս.:

● Եր. 4 Դեկտ. — Ընծայումս Ս. Սահաւանի: Առաւօտեան, Գերշ. Տ. Գրաւիթ Եպոս. Սահակեանի գլխաւորութեամբ, Միաբան շարքեր ինքնաշարժերով իշան Գիթեմանիի ձորը ու շրջապատաւ մուտք գործեցին Ս. Առաւօտեան ժամայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Գատարապետ մատուցուեց և օրհնեալ եւ զու ի կանայն: Ընթացումով շարժեց Գերշ. Լանդիսապետ Սրբազանը: Ըստ սովորութեան, հոգեւանդատեան պատան Գատարուեցաւ աղդիս և Ս. Աթոռոյ բարերար Կիւրապի Կիւրպեանեանի և իր Գերգաւառանի համայն շնչեղեցից հոգիներուն համար:

— Կէսօրէ ետք ժամը 3:30ին, բացառիկ կարգադրութեամբ և Ամեն. Ս. Գատարապետ Հօր գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը շարժաւ մուտք գործեց Ս. Յարութեան Տաճար, ուր Կերակուողի ժամերգութիւնը կատարուեցաւ մեր վերաբարկեան մէջ: Նախագահութեամբ Գերշ. Տ. Թորգոմ Սրբազանին Տնօրինական Սրբատեղեաց թափօրը գլխաւորեց Հոգչ. Տ. Ժիրայր Վրդ. Թաշնեան:

● Կիր. 5 Դեկտ. — Ամերիկահայոց Առաջնորդ Գերշ. Տ. Թորգոմ Արքեպոս. Մանուկեան հանդիսաւոր Ս. Գատարապետ մատուց Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ և խօսեցաւ կուսքարով մը:

● Ուր. 10 Դեկտ. — Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախագահեց Գերշ. Տ. Թորգոմ Արք.:

● Եր. 11 Դեկտ. — Առաւ. Բաղդասի Բարքովման: Ս. Գատարապետ մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Հոգչ. Տ. Դեմէդ Ե. Վրդ. Սամաւրեան (Ամերիկային ժամանակ):

● Կիր. 12 Դեկտ. — Ս. Գատարապետ մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերաբարկեան մատուց մէջ: Ժամարարն էր Հոգչ. Տ. Լեւոն Վրդ. Արշէլեան (Գլխաղիրային ժամանակ): Հոգչ. Լայրը խօսեցաւ նաև բովանդակելից քարով մը:

● Եր. 18 Դեկտ. — Նիկողայոսի եւ Գրիգորի Սփանիկաղորման: Ս. Գատարապետ մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Մակարայ մատուց մէջ, երկու օր առաջ զուգարկած Ս. Լաւրոն երկուսուց տոնին առիթով, ժամարարն էր Հոգչ. Տ. Գամարա Արդ. Շերպէթեան: Վերաբարկեմը կատարուեց Ս. Նիկողայոսի սեղանին վրայ, ի գաւիթ Ս. Յակոբայ:

● Կիր. 19 Դեկտ. — Բարեկենդան Ս. Յակոբայ պահոց: Ս. Գատարապետ մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ: Ժամարարն էր Հոգչ. Տ. Սկան Վրդ.:

● Դշ. 21 Դեկտ. — Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպոս.:

● Դշ. 22 Դեկտ. — Յղութիւն Ս. Աստուածածին: Առաւօտեան, Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպոս. Գարեգեանի գլխաւորութեամբ, Միաբան շարքեր ինքնաշարժերով իշան Գիթեմանիի ձորը ու շրջապատաւ մուտք գործեցին Ս. Առաւօտեան ժամայ Տաճար, ուր Տիրամօր Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Գատարապետ մատուց Գերշ. Լանդիսապետ Սրբազանը:

● Ուր. 24 Դեկտ. — Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Գերշ. Տ. Գրաւիթ Եպոս.:

● Եր. 25 Դեկտ. — Ս. Յակոբայ Մծնայ Ուրապեանի: Ս. Գատարապետ մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Հոգչ. Տ. Վանիկ Արդ. Մանկասարեան: Վերաբարկեմը կատարուեցաւ դասին մէջ Ս. Յակոբի նկարով շինուած շարժան սեղանին վրայէն:

● Կիր. 26 Դեկտ. — Ս. Գատարապետ մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերաբարկեան մատուց մէջ: Ժամարարն էր Հոգչ. Տ. Ռաֆի Արշ. Որդիքեան:

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Ա Վ Ն Ք

● Նշ. 9 Սեպտ. — Մոսկովայի և Համայն Ռուսիայի Պատրիարք Ն. Ս. Պիմենի առևանհ առևին առիթով, կէօրէ առաջ, Ռուսաց եկեղեցւոյ մէջ մատուցուած հանդիսաւր Ս. Պատրիարքին և Մաղթանքին ներկայ գտնուեցան Հոգւ. Տ. Սեան և Տ. Ասպետ վարդապետներ: — Երեկոյեան, Նոյն առիթով Russian Compoundի մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս., Պատր. Փոխ. Գերշ. Տ. Կիւրեղ Նպս., Ասպ. Թարգման Հոգւ. Տ. Ասպետ Վրդ. և Քարտուղար Տիար Գէորգ Հինգլեան:

● Քշ. 13 Սեպտ. — Աւաստեան ժամը 8ին, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայր. Ի գլուխ Միաբանութեան, բացումը կատարեց ժառանգաւորաց վարժարանի և Ընծայարանի 1982-1983 դպրոցական տարեշրջանին:

● Քշ. 14 Սեպտ. — Փարիզէն հիւրաւոր Ս. Աթոռ ժամանեց Ս. Ռախտի Միաբան Հոյշ. Տ. Թիւրայի Վրդ. Թաշնեան Մեկեցեալ 15օր ետք:

● Նշ. 23 Սեպտ. — Գերշ. Տ. Բարգէլ Նպս. վարժապետեան վերադարձաւ Ամերիկա, մօտ ամիս մը հիւրաբար մեր մէջ անցընել ետք:

● Նշ. 30 Սեպտ. — Գերշ. Տ. Հմայիս Նպս. Խնդոյեան վերադարձաւ Ամերիկա, ամիս մը հիւրաբար մեր մէջ մնալէ ետք:

● Քշ. 2 Հոկտ. — Կէսօրէ ետք, Լուսարարայան Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս., Հոգւ. Տ. Ասպետ Վրդ. և Տիար Գ. Հինգլեան ներկայ եղան Հերիյ Սուքքօթի (Տաղապետարաց) տօնին առիթ, Քաղաքապետ Վեմ. Թէտի Բոլլէքի կողմէ, Դաւթի բերդին տօնօրտը գտնուող պարտէզին մէջ տրուած ընդունելութեան:

● Քշ. 11 Հոկտ. — Գերշ. Տ. Դաւիթ Նպս. Սահակեան Նշանկուեցաւ Դիւանապետ, Բախան Գերշ. Տ. Տահէ Արքեպս. Անճմեանի Գերաշնորհ Սրբազանը գտնոր ստանձնած է նաեւ զոյգ վարժարաններէն ներս:

● Քշ. 12 Հոկտ. — Երեկոյեան, Սպանիոյ ազգային տօնին առիթով, Սպանական Ընդհնակապետութիւն կողմէ, Հիւպատոսարանի պարտէզին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Գերշ. Տ. Կիւրեղ Նպս., Հոգւ. Տ. Ասպետ Վրդ. և Տիար Գէորգ Հինգլեան:

● Նշ. 14 Հոկտ. — Ամերիկեան Նոր Ընդհնակապետ Պր. Քրանտօն Կրօլ իր առաջին այցելութիւնը տուաւ Պատրիարքարանի:

● Ուր. 22 Հոկտ. — Երեկոյեան, Ն. Սրբաթիւն Յովհաննէս-Պօղոս Բ. Պապին ահակաւութեան 4րդ տարեգարծին առիթով, Նոթի-Տաթի եկեղեցւոյ մէջ, Պապական Նուիրակին կողմէ մատուցուած հանդիսաւոր Ս. Պատրիարքին և աւոր յաջորդող ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Պատր. Փոխարար Գերշ. Տ. Կիւրեղ Նպս. և Հոգւ. Տ. Ասպետ Վրդ.:

● Ուր. 19 Նոյմ. — Այս երեկոյ, Ճրանչիւս

կեաններու Ս. Փրկիչ Մայր Եկեղեցւոյ մէջ սկսաւ շարքը եօօրեայ հանդիսութեանց, Նշաւաւ մամար Ժակաւոր Ս. Ճրանչիւս Աստուացւոյ ծննդեան 800ամեակի յորելինական տարւոյն և որբացումը Ճրանչիւսեան Հայր Սալմաթիւս Լուրիի և իր ընկերակիցներուն (տես էջ 215): Ս. Պատրիարքը, Կայերէն լեղաւով, մատոյց տեղւոյն Հայ-Կաթոլիկ համայնապետ Պեր-յարգելի Տ. Յովնէփ Ս. Վրդ. Շատարեան: Մեղմէ ներկայ եղան Գերշ. Տ. Դաւիթ Նպս., Հոգւ. Տ. Տ. Սեան և Ասպետ վարդապետներ: ● Եր. 20 Նոյմ. — Երեկոյեան, Նոյն առիթով Պապական Նուիրակին կողմէ Իտալերէն լեղաւով մատուցուած Ս. Պատրիարքին ներկայ գտնուեցան Գերշ. Տ. Տ. Կիւրեղ և Դաւիթ Սրբազաններ:

● Կիր. 21 Նոյմ. — Կէսօրէ առաջ, Լատինաց Պատրիարք Մեմ. Պէլլիթիթի, Նոյն առիթներով և Նոյն եկեղեցւոյ մէջ, հանդիսաւոր Ս. Պատրիարք մատոյց՝ Լատիներէն և Արաբերէն լեղաւորով: Արաբերէնով, մարտիրոսութեան գաղափարին շուրջ հոգեւանչ ջաւրող մի խօսեցաւ համայնքի հայիւսին Ժոխանորք Հայր Ճօրգ Պուսթանի: Սոյն հանդիսութեան ներկայ գտնուեցաւ Ամեն. Ս. Պատրիարք, ընկերակցութեամբ հիւրաբար Ս. Աթոռ գտնուող Արեմտ. Եւրոպայի Կաթոլ. Պատուիրակ և Փարիզի Առաջնորդ Գերշ. Տ. Սերովբէ Արքեպս. Մանուկեանի և Տիար Գ. Հինգլեանի, որոնք ապա ներկայ եղան Ճրանչիւսեանց Կիւթաթին կողմէ տրուած հաշկերոյթին:

● Ուր. 26 Նոյմ. — Երեկոյն մեկնած Հոգւ. Տ. Ասպետ Վրդ. Պալեանի տեղ Ասպ. Թարգման Նշանկուեցաւ Ս. Հրիշտակապետաց վանուց Տեառն Հոգւ. Տ. Սեան Վրդ. Լարիպետն:

● Նշ. 16 Դեկտ. — Երեկոյեան, Էրեկ թաւուկայի և Քրիստոնէից մօտաւուտ Ենդեան տօներուն առիթով, Վեմ. Քաղաքապետին կողմէ, Քաղաքապետարանի մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ եղան Գերշ. Տ. Կիւրեղ Նպս. և Ասպ. Թարգման Հոգւ. Տ. Սեան Վրդ.:

● Քշ. 27 Դեկտ. — Կէսօրէ առաջ, Եւրոպացւոյ Ս. Ենդեան առին առիթով, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայր. Ի գլուխ Միաբանութեան, Հնորաւորութեան զնաց Լատինաց Ամեն. Ս. Պատրիարքին, Ճրանչիւսեանց Գերշ. Կիւթաթին, Պապական Նուիրակին և Անկիւքան Արքեպս. Իսկ Գերշ. Տ. Կիւրեղ Նպս., Հոգւ. Հայրեր ընկերակցութեամբ, այցելեց Կաթոլիկ և Բողոքական մանր յարանաւանութիւններու հոգեօր պետերուն:

● Նշ. 30 Դեկտ. — Կէսօրին, տարեկերթի առիթով, Իտալիէի Վեմ. Նախագահ Իցեաք Նաօնի կողմէ, իր պարմանքին մէջ, Քրիստոնեայ յարանաւանութեանց հոգեօր պետերուն ի պատիւ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Ամեն. Ս. Պատրիարք Նորք և Պատր. Փոխարար Գերշ. Տ. Կիւրեղ Նպս.:

Բ Ա Ր Ե Պ Ա Շ Տ Ա Կ Ա Ն Ն ՈՒ Է Ր Ն Ե Ր

Շնորհակալությամբ և օրհնությամբ կ'արժանագրենք 1982 թվականի ընթացքին Ս. Յակոբյանց Մայր Յանարին և այլ Սրբազայեհուն եղած հեռուկա բարեպաշտական ճուղերը:

1. — Երեսուղեմարնակ Տիկին Մարիամ Շէօմէլեանէ՝ Ս. Յակոբյանց Մայր Տանարի արտաքին երկու գոնեբու հաստ վարագոյրներ:

2. — Լոս-Անճէլըսէն Տիկին Ազնիւ Պիլէմճեանէ՝ Կորփուրայ մը:

3. — Բեթղեմէն Այրի Տիկին Լուսա-ծին Սեթոյեանէ՝ Հալէպի ձեռագործ վարագոյր մը Ս. Աստուածածնայ պատկերին համար:

4. — Պէյրուսէն Օր. Մայրա Տարազ-եանէ՝ Աւետարանի բռնիչ մը:

5. — Երեսուղեմարնակ Տիար Յակոբ Անդրէասեանէ՝ երկու յախճապակեայ աշտանակներ Ս. Գլխադրի գործածութեան համար:

6. — Երեսուղեմարնակ Տիար Նազարէթ Տէր Վարդառնեանէ՝ փրօն մը և հինգ արծաթեայ ճարմանդներ Ս. Յակոբեանց Տանարի գործածութեան համար:

ԳՐԵԳՐԻՆ ՌԲԵՊՍ. ԳՈՋԱՆՃՅԱՆ

Լուսարուորայեց Ս. Արողոյ

ԳՆԲԸ. Յ. ԹՈՐԳՈՒՄ ԱՐԲԵՊՍ. ՄԱՆՈՒԿԱՆ ՄԵՐ ՄԷՋ

30 Նոյեմբեր, Երեքշաբթի մթնշաղիք. Ս. Աթու ժամանեց Ս. Ուխտի Միարան և Հիւսիսային Ամերիկայի Արեւելեան Թեմի բաղամասայ Առաջնորդ Գերշ. Տ. Թարգոմ Արքեպոս. Մանուկեանը: Իրեն կ'ընկերանային արտասահման, և ի մասնաւորի Միացեալ Նահանգներ, պաշտօնավարող հետեւեալ Միարան Հայրերը. — Հոգշ. Տ. Վարսէման Ե. Վրդ. Գապարեանի Նիւ յաւայէն, Հոգշ. Տ. Լիւսն Վրդ. Արէլեան՝ Օքլէնտէն (Գալիֆ.), Հոգշ. Տ. Գեղամ Ե. Վրդ. Զաքարեան՝ Գանատայէն, Հոգշ. Տ. Ժիրայր Վրդ. Թաշեան՝ Փարիզէն, Հոգշ. Տ. Վալէ Ե. Վրդ. Իգնատիոսեան՝ Մարտլլէն, Հոգշ. Տ. Ղեւոնդ Ե. Վրդ. Սամարեան՝ Լէժբնիկընէն, Հոգշ. Տ. Վիգէլ Վրդ. Այթաղեան՝ ժընէն, Հոգշ. Տ. Խաժակ Վրդ. Պարոտեան՝ Նիւ Եթէքէն, Հոգշ. Տ. Մուշեղ Վրդ. Թաշեան՝ Փաստաէնայէն (Գալիֆ.), Հոգշ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Մելքոնեան՝ Հէյ-վըրհիլէն և Հոգշ. Տ. Եղնիկ Արդ. Պաշեան՝ Նիւ Եթէքէն (Ուսանող Աստուածաբանութեան):

Գերաշնորհ Սրբազանն ու իր հետեւորդները շնորհաբար յաղարկեցին Մայր Տանար և Կատարեցին իրենց աւխտը Ս. Գլխադրի մարան մէջ: Ապա, Առաջնորդ Սրբազանը, դառն մէջ, արտասանեց եկեղեցւոյ յաւաքի սաղմոսը: Յետոյ բոլորն ալ, Միարանեթեան Սաղմոսնակ անդամներուն հետ, Թափարով բարձրացան Պատրիարքարան և ողջագոհութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր հետ:

Արտասահմանի Միարանակից մեր Եղբայրները աւելի քան երկու շաբաթներ ապրեցան Ս. Աթուայ հովանիին տակ, հոգեւորապէս մխիթարուելով և իրենց ուխտի պատարագները մատուցանելով Տնորիսական Սրբազայեհուն մէջ: Միւսներէն ժառ. 20 Դեկտեմբեր, Երկուշաբթի առաւօտուն, Գերաշնորհ Սրբազանը վերադարձաւ իր պաշտօնատեղին:

**«ՍԻՈՆՏԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՈՒ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ
ԾՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՅԱԽ ԵՆ ՀԵՏԵԻԵԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ**

- Գէորգ Մարգարտունի — Մուրացան: Երևան, «Լոյս» Հրատ., 1982, էջ 437;
 Երկու վիպակ — Մուրացան: Երևան, 1982, էջ 221;
 Տպաւորութիւններ — Մեր Արուզատագէտները — Հաստատումներ — Բիւզանդ. Կոստան: Ամբողջական երկեր — Ա. Հատոր: Պէյրուս, 1976, էջ 431;
 Բանաստեղծութիւններ (ա. Կեանքը Մերն է Հիմա, բ. Կենցաղային Մրցակց, գ. Արմալ Պահեմ, զ. Ներքին Ձայն), Բիւզանդ. Կոստան: Ամբողջական երկեր, Բ. Հատոր: Լոս Անճելես, 1930; Նիւ Եորք, Տպարան Ոսկեառ, 1980, էջ 467;
 Շահան Շահնուր (Կեանքն ու Գործը) — Նուպար Ակիշեան: Լոս Անճելես, «Ապրիլ» Հրատ., «Գործը ու իր ժամանակը» Մասնաշարք թիւ 1, 1982, էջ 151;
 Յօդուածներ — Դիմանկարներ — Յուշեր — Սուրեն Աղաբաբեան: Երևան, 1982, էջ 366;
 Մարգր Մարգր է Մարգ — Արամայիս Սահակեան: Երևան, 1982, էջ 198;
 Քառուղիներ — Նազարէթ Թափախան: Ժամանակագրութիւն Երկրի: Փարիզ, 1981, Տպ. Տօնիկեան, Պէյրուս, 1981, էջ 165;
 Թռիւր, Մեր Երգ — Գեղուշի ՉՅիւն: Մանկական երգեր և Խմբերգներ՝ Դանաճուրի նուագակցութեամբ և Ակադեմիա: Երևան, 1981, էջ 130;
 Միջնադարեան Հայաստանի Գեղարուեստական Խնցիղէն Ջարդածները — Ֆրիտս Բարայեան: Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ Հրատ., 1981, էջ 87 և 69 Լուսանկարներ;
 2000 Թուականը եւ Յետոյ — Ալեքսանդր Գորբովսկի: Ռուսերէնից թարգմանեց՝ Վլադիմիր Վանոյեան: Երևան, «Հայաստան» Հրատարակչ., 1982, էջ 222;
 Երեքդարձարմա Պատերազմ — Ուրիշմ Օ. Դուգլաս: Էկոլոգիական Աղետի ժամանակագրութիւն: Երևան, «Հայաստան» Հրատարակչութիւն, 1981, էջ 249;
 Հայկական Սովետական Հանրագիտարան — Հատոր 7: Զուլում — Մոնոպոլիս: Երևան, 1981, էջ 719;
 Նարեկ — Մատեան Ողբերգութեան — Գր. Նարեկացի: Սկիզբը Յառաջարան մը կայ Անգլիայէն լեզուով ճէյմզ Ռասքլի կողմէ, և այլ նոթեր — էջ 26: Պատկերահանուած Պ. Այրէս ապուած «Նարեկ Մատեան Ողբերգութեան Ս. Գրիգոր Նարեկացի» հատորէն՝ 1948ին: Գրաբար բնագրի հանդիպողութեամբ աշխարհաբարի վերածեց Գրաբարի Եպս. Տրապիզոնի: Տէլմար, Ն. Եորք, 1981, էջ 322;
 Պատերազմ — Մարդիկ — ձակատագիր (Գիրք Երկրորդ) — Ալոն Լազարեան: Երևան, «Սովետական Գրող» Հրատարակչութիւն, 1982, էջ 579;
 Ընդարձակ Իրագիտութիւն — Ենովք Թէյեան: Նախնական ծանոթութիւնք ի վերայ Բնագիտական և Բնապատմական Գիտութեանց՝ ճարտարապետութեան և Երկրազոքութեան: Ի պէտս Ազգային վարժարանաց: Դ. Տպագրութիւն — Սրբապարհալ: Կ. Պոլիս, Գրատուն Պ. Պալեան, 1897, էջ 300;
 Նոր Քրիստոնեայութիւն Գաղղիերէն Լեզուի (Օլլէնտորֆի Դրութեամբ) — Օլլէնտորֆ: Վեց ամսուան մէջ Գաղղիերէն կարգաւ, գրել և խօսիլ սովորեալ համար: Փոխեաց ի հայ՝ Թովմա Թէրզեան: Կ. Պոլիս, Տպ. Բիւրքեան, 1868, էջ 560;
 Հայ Դրականութիւն (Պատմութեան, Հատոր Ա.) — Վահէ Վահեան: Հրատարակչ. Հ. Բ. Ը. Մ. Բ. Ալեք Մանուկեան Մշակութային Հիմնադրամի: Բնագիրի պատգրութիւն, ներածական, կենսագրական գիծեր, բառարան և ծանոթագրութիւն: Վահէ Վահեանի, Գեղարուեստական ձեւաւորում և գծանկարներ՝ Համո Ապարիկեանի: Պէյրուս, Տպ. Թէքնօրէն, 1978, էջ 482;
 Դուին Գաղաքը եւ Նոր Պեղումները (Բ.) — Կարօ Լաֆաղարեան: Հայկական ՍՍՀ Գիտութիւններ Ակադեմիայի Հնագիտական Արշաւախմբի 1951-1972 թթ. աշխատանքի արդիւնքները: Երևան, 1982, էջ 162 և Տախտակներ:

- Յակոբ Մեղապարտ — Ռաֆայել Իշխանյան, Երևան, 1982, էջ 70:
- Կոմիտասական — Կոմիտաս, Երևան, 1981, էջ 268:
- Հրապարակախոսական Յոդուտներ և Ակնարկներ — Մաքսիմ Գորկի, Երևան, «Հայաստան» Հրատարակչություն, 1982, էջ 522:
- Անտոյր Ճանապարհը Զապելին — Զապել Սահակյան, Նիւ Եորք, 1982, էջ 143:
- Յակոբ Տարազեան — Հայկական Զինեալ Պայքարի Ռահիլրան — Յակոբ Տարազեան, Լոնտոն, Իթաքա Տպարան, 1982, էջ 20:
- Սիրոյ Երգեր — Տխուր Անցեալից — Երգիծական — Շերաժ, Երևան, 1981, էջ 167:
- Մերձաւոր և Միջին Արեւելքի երկրներ և ժողովուրդներ (ԺԱ. - Իրան) — Հ. Մ. Եգանեան (Պատասխանատու խմբագիր), Երևան, 1982, էջ 345:
- Համապատկեր Արեւմտահայ Գրականութեան (10րդ Հատոր) — Յակոբ Օշական: Արեւեսագէտ Սերուճ — Յակոբ Օշական — Վկայութիւն: Անթիլիաս, Տպարան Կաթողիկոսութեան Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիայ, 1982, էջ 646:
- Արտասահմանեան Գրականութեան Պատմութիւն (Վերածննդական Դարաշրջան — Սողոմոն Ա. Սողոմոնեան, Թոյսատրուած է ՀՍՍՀ Բարձրագոյն և Միջնակարգ Մասնագիտական Կրթութեան Մինիստրութեան կողմից որդէս Ուսումնական Զեւեարկ Բուհերի Բանասիրական Ֆակուլտետների Ուսանողների համար: Երևան, Համալսարանի Հրատարակչություն, 1981, էջ 333:
- Կեանքիս Մատենան — Յակոբ Ս. Վեդիբեան, Փարիզ, Տպ. Ագեզ, 1982, էջ 660:
- Սինայի Հայերէն Արժանազրութիւնները — Մալքի Է. Սթոն: Առանձնատիպ «Պատմա-Բանասիրական Հանդէս», 1981, թիւ 4 (95), Երևան, էջ 88-94:
- Sinai Armenian Inscriptions* — Michael E. Stone. New Epigraphic Evidence Contributed to our Understanding of Christian Pilgrimages in the Byzantine Era. Offprint from "Biblical Archeologist", Winter 1981, pp. 27-32. ✓
- Armenian Canon Lists I - The Council of Partaw (768 C.E.)* — Michael E. Stone. Reprinted from "The Harvard Theological Review" Volume 66, No. 4 — October 1973, pp. 479-486. ✓
- Armenian Canon Lists II - The Stichometry of Anania of Shirak (c. 615-c. 690 C.E.)* — Michael E. Stone. Extract from "Harvard Theological Review", pp. 253-260. ✓
- Armenian Canon Lists IV - The List of Gregory of Tat'ew (14th Century)* — Michael E. Stone. Extract from "Harvard Theological Review", pp. 237-244. ✓
- The Armenian Version of the Testaments of the Twelve Patriarchs: Selection of Manuscripts* — Michael E. Stone. Offprint from "Sion" — August-October 1975, No. 8-10, pp. 207-214. ✓
- Catalogues of Armenian Manuscripts and Associated Works in American Libraries* — Reprinted from "Journal of American Oriental Society", Vol. 88, No. 3, July-Sept. 1968, pp. 455-460.
- An Analytical Index of Armenian Apocrypha Relating to the Patriarchs and Prophets* — Michael E. Stone. (Published by the Israel Academy of Sciences and Humanities, 1982). Preprint of the Institute of Jewish Studies, The Hebrew University, Jerusalem, Israel, February 1982, pp. 58. ✓
- A Rare Armenian Coin from Jerusalem* — Michael E. Stone. Offprint from the Israel Numismatic Journal — Vol. 4, 1980, pp. 77-78. ✓
- Armenia* — Periodical. Vol. I, No. 2 — Nov. 1904; Vol. I, No. 5 — February 1905.
- A Guide to Jerusalem Libraries* — Mathilde A. Taggar. Illustrations: Yossi Stern. (English & Hebrew). Jerusalem, printed by Hamakor Press, 1982, pp. LII + 123
- The Jewish Homeland (Eretz-Israel)* — Jerusalem, Department of Information, World Zionist Organisation, 1981, pp. 15.
- The Amazing Journey of Zabelle* — Zabelle Sahagian. New York, 1981, pp. 116.

- The Many Worlds of Arshile Gorky* — Karlen Mooradian. Chicago, Gilgamesh Press, Ltd., 1980, pp. 327.
- Journey to Armenia* — Osip Mandelstam. London, 1980, pp. 66.
- In Search of Eden* — Leo Hamalian. A Mentor Book. New York, 1981, pp. 372.
- The Book of Kells* — G. O. Simms. Dublin, the Dolmen Press, 1980.
- The Victoria and Albert Museum* — Anna Somer Socks. Windward, 1980, pp. 186.
- ✓ *The Armenian Translation of Deuteronomy* — Claude E. Cox. University of Pennsylvania. Editor: Michael E. Stone. Chico, California, Scholars Press, 1981, pp. 415.
- The All Faith Book of Feasts in the Holy Land - 1982* — Israel Lippel. Published by Jerusalem Institute for Interreligious Relations & Research. 1982, pp. 48.
- Never Before Understood* — Herbert W. Armstrong. Why Humanity Cannot Solve Its Evils. Printed in the U. S. A. - Worldwide Church of God, 1981, pp. 25.
- The Gospel of the Thirteenth Apostle* — Arthur Hagopian. New York, 1981, pp. 222.
- Armenian Directory of Toronto — 1982*. Toronto, Canada, 1982, pp. 155.
- The Mystical Marriage of Science and Spirit* — Frances Paelian. Based on the Inspired Writings and Teachings by Earlyne Chaney. Upland, Calif., 1981, pp. 203.
- Note on the Christian Minorities of Turkey* — Church Committee on Migrant Workers in Europe (CCMWE). Bruxelles, pp. 7 (Typed).
- Prayers for Armenian Children* — Louise Kalemkerian & Barbara Hovsepien. Illustrated by Siran Kaprielian. New York, St. Vartan Press, 1981, pp. 52.
- Armenia and San Lazzaro* — Facts and Figures of Armenian History. S. Lazzaro, Venezia, 1977, pp. 96.
- Eastern Christian Liturgies* — Peter D. Day. The Armenian, Coptic, Ethiopian and Syrian Rites. Shannon, Ireland, Irish University Press, 1972, pp. 195.
- The Witness of the Armenian Church (In a Diaspora Situation)* — Aram Keshishian. Problems - Perspectives - Prospects. With a Foreword by Dr. Paul Löffler. New York, Prelacy of the Armenian Apostolic Church of America, 1978, pp. 75.
- The Christian Witness at the Crossroads in the Middle East* — Aram Keshishian. With a Foreword by H. H. Karekin II Sarkissian - Coadjutor Catholicos of Cilicia. Beirut, Lebanon, 1981, pp. 74.
- Introduction to Systems Network Architecture* — Cupertino, California, 1980, pp. 42.
- What Viewers Should Know About ...* — Judith Herschcopf Banki. New York, the American Jewish Committee, Second Printing, July 1980, pp. 19.
- Annual Report* — (1979). Armenian General Benev. Union. New York, 1980, pp. 73.
- Favorite Recipes of the Armenian Memorial Church*, Watertown, Mass.
- Linda Kondakjian's Best Recipes* — Linda Kondakjian. A New Experience in Near Eastern Cookery. Edited by Rose Demerjian. Printed in U. S. A., 1981, pp. 146.
- Party Cookery* — Southfield, Michigan, Detroit Armenian General Benevolent Union Women's Metro Chapter. 4th Printing. Lenexa, Kansas, May 1980, pp. 138.
- Anoush* — Hovhannes Toumanian. An Opera by Armen Tigranian. English Version by Gerald E. Papasian. Produced for Michigan Opera. Detroit, 1981, pp. 57.
- Organizational Directory - 1982* — Sts. Sahag-Mesrob Armenian Apostolic Church, Reedley, California, 1982, pp. 20.
- Rebirth* — Elise Hagopian Taft. The Story of an Armenian Girl Who Survived the Genocide and Found Rebirth in America. New York, Plandome, 1981, pp. 142.
- Genocide* — Leo Kuper. Harmondsworth, Middlesex, England, 1981, pp. 255.
- The Mind Compelling* — Nvart Rose Baljian-Gara. Philadelphia, Pa., 1976, pp. 89.
- An Elegy: To Pace Upon a Plain* (Poetry) — Author as above. Ardmore, Pa., 1981.
- Father Fishbeye* (Poems) — Peter Balakian. New York City, 1979, pp. 89. [pp. 75,

- The Doomed Oasis* — Hammond Innes. A Novel of Arabia. London, 1960, pp. 320.
- The English Influence on West Armenian Literature in the Nineteenth Century* — Vahé Oshagan. Published with the Support of the AGBU Alex Manoogian Cultural Fund. Cleveland, Ohio, Printed at Cleveland State University, 1982, pp. 53.
- Leprechauns Never Lie* — Lorna Balian. Nashville, Tennessee, 1980. [1981, pp. 50.
- Lyrical Poetry of Sylva Gaboudigian* — Transl. by Alice Odabashian. Admore, Pa., Anthology of Armenian Poetry — Diana Der Hovannessian and Marzbed Margossian. New York, Columbia University Press, 1978, pp. 357.
- Chemistry* — John Dourgarian. Songs of Harmony & Discord and the Alchemical Vision. Aura Books. Waupaca, Wisconsin, May Apple Press, 1980, pp. 129.
- Retreat Without Song* — Shahan Shahnoor. Translated and edited by Mischa Kudian. London, Mashtots Press, 1982, pp. 155. [1979, pp. 238.
- The Road From Home* — David Kherdian. The Story of an Armenian Girl. N. York, Forbidden Days of Ramazan — Lucik Melikian. Flushing, New York, 1978, pp. 317.
- Four Years Beneath the Crescent* — Rafael de Nogales (Inspector-General of Turkish Forces in Armenia and Military Governor of Egyptian Sinai during the World War). Translated from the Spanish by Muna Lee. London, 1926, pp. 415.
- The Soviet Union in the '80s* — Boris Kroktoy. Moscow, 1981, pp. 82.
- William Saroyan Festival* — (November 2-22, 1981). Fresno, Calif., 1981, pp. 24.
- The Armenian Image in History and Literature* — Richard G. Hovannisian. Malibu, California, Undena Publications, 1981, pp. 267.
- Rest Service of the Armenian Church* (Armenian & English) — Archbishop Torkom Manoogian (Compiled & Edited by him). N. York, St. Vartan Press, 1981, pp. 62.
- On the Music of the Divine Liturgy by Makar Ekmalian* — Komitas Vartabed. Edited by Archbp. Torkom Manoogian. (Armenian & English). N. York, 1981, pp. 55.
- The Psyche and Psychism* — Torkom Saraydarian. Agoura, Calif., 1981, pp. 1214.
- The Beda Family* — Arthur G. Bedeian and Torkom Bedayan. 1981.
- Twentieth Anniversary* — St. Sarkis Armenian Apostolic Church, Bayside, L. I., New York. Flushing, New York, Printed by «Voskedar» Publishing Corp., 1981.
- Seven Songs from Vahan Tekeyan* — Schahan R. Berberian. Music by Schahan R. Berberian. (Armenian & English). New York, St. Vartan Press, 1981, pp. 40.
- Phases of the Moon* — James Magorian. Lincoln, Nebraska, 1978, pp. 38.
- The First Holocaust* — Hagop Terjimanian. The Genocide Against the Armenian Nation (1915-1923). Siran Editions - Pasadena, California. Ottawa, Ontario, Canada, Arax Publishing House, 1982, pp. 104.
- The Defense of Van* — Onnig Mukhitarian & Haig Gossoian. Part I - *An Account of the Glorious Struggle of Van-Vasbouragan*, by Onnig Mukhitarian, pp. 129. Part II - *The Epic Story of the Self Defense of Armenians in the Historic City of Van*, by Haig Gossoian, pp. 62. Translated by Samuel S. Tarpinian. Fresno, California, Published by Central Exec. General Society of Vasbouragan, 1980.
- Liedersammlung für Unsere Orientalischen Schulen* — Borromaeinnen. Herausgegeben. Deutscher, Französischer und Englischer. Jerusalem, Druckerei der Franziskaner, 1931, pp. 304.
- Zur Wiederbegründung der Deutsch-Armenischen Gessellschaft* — Friedrich Heyer. 1975.
- Orthodoxia 1982* — Mit Alt-Orientalen. Rogenburg, 1982, pp. 145.
- Kleine Schriften zum Armenischen* — Holger Pedersen. Hildeshem, New York, 1982.
- Der Verein der Freunde Israels 150 Jahre* — Schweizerische Evangelische Judemission. Stiftung für Kirche und Judentum. 1981, pp. 6.
- In de Heilige Fitchmiadzin en de Heilige Sargis* — F. G. Dubiez. Pp. 47. "

Ս Ի Ո Ն

ՅԱՆՎ ՆԻՒԹՈՅ 1982 ՏԱՐԻՈՅ

ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆ ԱԿԱՆ. —	290	ՋԳՕՆ ԵՊՍ. ՏԵՐ-ՅԱՆՈՐԱՆ. — ԱՆ-	
ՄԱՂԱԲԻԱ ԱՐՔԵՊՍ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ. —		Նման սուրբ	29
Տեսական Աստուածաբանություն	36,	Ս. Աստուածածին եւ Օրհնություն	
80, 126, 178		Խաղողի	122
ԲԱՆ ԱՍԻՐԱԿԱՆ. —		Լոյս ի լուսոյ	174
Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ. — Զաւարիա		ՌՈՒԲԵՆ ՎՐԴ. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ. —	
Նրէց Վանեցի, Աւանցի	86	Ամանորի պատգամ	33
Յակոբ Եպս. Ներսարեան	135	ԳԵՌԳ Ս. ԺԻՆԻՎԻՋԵԱՆ. — Մի՛ երկնքի	76
Մանրապատմ	189	ՍԻՓԱՆ ՎՐԴ. ՄԽՍԵԱՆ. — Հոգեգալուստ	124
ԲԱՆ ԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ. —		ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ. —	
Գ. ԶԱՐՏԱՐ. — Յիսնամեակ	40	Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ. — Եղբորուհի	
Կը սիրեմ ...	85	Ս. Յովնաննու Վանք	139
Վիտեմ եւ ճորճեմ ...	130	Հ Ի Ն Է Ջ Ե Ր. —	
Տարեփակ	188	ԾՈՎԱԿԱՆ (Հրաւ.) — Տաղ Սրբոց	
ՌՈՒԲԵՆ ՎՐԴ. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ. —		Քառասնիցն ի Սեբաստ	91
Փառք անմահներին	83	ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ. —	
Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ. — Քառասնիցն	84	Ա. Յ. ՄԱՆՈՒՆԻ (Հրաւ.) — Մեծի երկու-	
(բրգմ.) Զայն Հարոյթի ուղեւո-		տաբարին, ի բզնիքն եւ յԱղամ	41, 81
րուրիւնը (Լոռ Պայրքին)	186	Ն. ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ. — Կորին Վար-	
ՆԱԶԱՐԷԹ Պ. ԶԱՓԱՏԱՐԱՆ. — Զօն		դապետի գործերը	191
(Հ. Բ. Ը. Միութեան)	131	ՊԱՏՄԱԿԱՆ. —	
Ս. Աստուածաբան	189	ՌՈՒԲԵՆ ՎՐԴ. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ. —	
ԳՐԱԽՈՍԱԿԱՆ. —		Յովնանի Էմիլ	194
Ն. ԱՐՔԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ. — «The Ar-		ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ. —	
menian Translation of Deuteronomy»	45	ՂԵՆՈՆԴ ԵՊՍ. ԴՈՒՐԵԱՆ. — Զմիւռ-	
Գ. ԶԱՐՏԱՐ. — «Վաստատեանք»	148	նիոյ աղետին շուրջ տղեկագիր	92, 136
«Պատգովսի Մորմոններ»	148	Ս. ԳՐԱԿԱՆ. —	
«Կեանքը Դեղեցիկ է»	210	Գ. — Ծնունդ Տեսնոն	34
ԳՐԱԿԱՆ. —		Եղեկիա բազաւորը	75
ՌՈՒԲԵՆ ՎՐԴ. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ. —		ՅԻՍՈՒՆ ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ. —	
Լոռ Պայրքն Վանեցիի մէջ	133	Դոհաբանական մաղթանք	51
Կ. ՄԻՆԻՍԵԱՆ. — Ես պատեցի	134	Հովնական այցելութիւններ	51
ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ. —		«Հասկ» ամսագիր	100
Ե. — Անդրադարձումներ	21	Ոսկան Պէյ Մարտիկեանի պատա-	
Մեր հոգեւոր հուճճքը	72	խանը	100
Թ. Ե. Գ. — Հառ. Միաբ. Ժողովին	170	Զերինեան կոսակ	100
ԿՐՕՆԱԿԱՆ. —		Ման Պր. Յրեհեթի Մուրաթ	100
ՇԱՀԷ ԱՐՔԵՊՍ. ԱՃԷՄԵԱՆ. — Վար-		Վանք. Դաւուս Պէյ Կիւլպենկեանի	
դանակ	26	հրաժարականը	158

Ընտրություն Ամենայն Հայոց Հայրապետի	158
Ս. Թարգմանչաց Վարժարանի անդամիկ հունձքը	158
Ձեռնագրություն չորս արեղաներու	213
Ման՝ Լեւոն Զրիկներեանի	213
Հայրապետական ընտրութեան առթիւ	213

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ. —

Յուն. — Փետր. Ամսօրեայ լուրեր	58
Մարտ — Մայիս	104
Յունիս — Օգոստ.	162
Սեպտ. — Դեկտ.	221

Տ Խ Ր Ո Ւ Ն Ի. —

Հայկունի Մայրապետ Պետերեան	60
Փրօֆ. Լեւոն Խաչիկեան	109

Ա Յ Լ Ե Ի Ա Յ Լ Ք. —

Յովհաննէս — ՊՅՂՈՍ Բ. ՊԱՊ. —	
Կոչ՝ շնորհալուծեան Օրհնական առթիւ	12

ՀԱՅԿ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ. — Նորից եկեղեցական մի քանի հարցերի շուրջ	47, 204
	97, 144,

Գ. — Եկեղեցիներու միութեան եօթնեակը Սուսաղեմի մէջ	52
---	----

ՍԱՀԱԿ ԳԱԼԱՅԵԱՆ. — Տեղեկագիր Կիւլպենկեան Մասեմազարանի Յիսնամետի բազման Կիւլպենկեան Մասեմազարանի	61
	218

ՌՈՒԲԵՆ ՎՐԴ. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ. — Հայ ժողովուրդի Ապրիլ 24ը	78
--	----

ԵՋՈՎՊՈՍ. — Երէ	129
----------------	-----

ՆՇԱՆ ԱՐԱԳԵԱՆ (թղթ. Գ. Ճ.). — Հայ եւ Յուն Ուղղափառ Եկեղեցիներու դաւանանքը եւ անոր տարբերութիւնները	141
---	-----

ԿԻՐԻՆՂ ԵՍՍ. ԳԱՐԻԿԵԱՆ. — Տարեկան Տեղեկագիր Ս. Թարգմանչաց Եկրորդական Վարժարանի	150
--	-----

ՍԻՓԱՆ ՎՐԴ. ՄԻՍՅԱՆ. — Հայ գրականութեան զարգացումը Հայ Եկեղեցւոյ միջոցաւ	183
--	-----

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ. — Կոմիտաս Վրդ.ի անթիպ նամակներէն	198
---	-----

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Տ. Տ. Վազգէն Ա.ի Մենդեան Բարոզը	2
---	---

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Տ. Տ. Վազգէն Ա.ի Զատեան Բարոզը	66
Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր Մենդեան	
պատգամը Բերդենեմի Ս. Այրեն	4
Շնորհաւորական հեռագիրներ՝ յղուած Ս. Արքունէն	7, 71
Շնորհաւորական գիր՝ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսարանէն	8, 69
Շնորհաւորական գիր՝ Սրբ. Պապէն	9
Շնորհաւորական գիր՝ Ռուսաց Պիմէն Պատրիարքէն	9, 70
Շնորհաւորական գիր՝ Քենթրպըրիի Արքեպիսկոպոսէն	10
Շնորհաւորական գիր՝ Վսեմ. Տիար Ալէքս Մանուկեանէն	10
Շնորհաւորական գիր՝ Գ. Կիւլպենկեան Հիմնարկը. Նախագահէն	11
Շնորհաւորական գիր՝ Պոմպէյի Հայոց Թաղական Խորհուրդէն	11
Վարդանանց օտակասարութիւն	26
Ձեռնագրութիւն Արեղայի	54
Այլի վիրաբուժական գործողութիւն	
Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր	55
Նորապսակ Տ. Աղան Նպս. Պալիօզեան մեր մէջ	55
Կեանքը Ժառ. Վարժարանէն Ներս 56,	103
Ջեղիոյց	101
Ձեռնագրութիւն Սարկաւազաց	102
Ջեղիոյց Հ. Բ. Ը. Միութեան	110
Կոնդակ՝ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետէն	114
Կենսագրական գրքեր՝ Յովն. Նալբան Պատրիարքի	116
Նամակներ՝ Յովն. Նալբան Պատրիարքի	119
Ամսվերջի Հանդէս Ժառնգ. Վարժարանի եւ Ընծայարանի	159
Ամսվերջի հանդիսութիւնք Ս. Թարգմանչաց Երկր. Վարժարանի	161
Ամեն. Ս. Պատրիարքի այլը Վասիկեան	214
Աւստիոյ Կարօնային այցելութիւնը	216
Գերե. Տ. Թորգոմ Արքեպս. Մանուկեան մեր մէջ	225
Տանկ՝ Կիւլպենկեան Մասեմազարանի կողմէ ստացուած գրքերու	62, 111, 165, 226
Բարեպաշտական նուէրներ	225

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ՓՈԽԱՆ ԽՄԱԳԻՐԱԿԱՆԻ	
Ամեն Ս. Պատրիարք Հոր հառը	170
ԿՐՕՆԱԿԱՆ	
— Լոյս ի լուսոյ	ԶԳՕՆ ԵՊՍ. ՏԷՐ - ՅԱԿՈԲԱՆ 174
ԱՍՏՈՒԱԾԱՐԱՆԱԿԱՆ	
— Տեսական աստուածաբանութիւն	ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐԲԵՊՍ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ 178
Հայ գրականութեան զարգացումը Հայ եկեղեցւոյ միջոցաւ	ՍԻՓԱՆ ՎՐԴ. ՄԽՍԵԱՆ 183
ԱՆԱՍՏՆՆԱԿԱՆ	
— Զայն Հարոյթի ուղեւորութիւնը	Քրգմ. Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ 186
— Տարեփակ	Գ. ՃԱՐՏԱՐ 188
— Ս. Ասեփանոսին	ՆԱԶԱՐԷԹ Պ. ԶԱՓԱՏԱՐԵԱՆ 189
ԱՆԱՍՏԻՐԱԿԱՆ	
— Մանրապատում	Ն. ԱՐԲ. ԾՈՎԱԿԱՆ 189
ՄԱՏՆԱԳՐԱԿԱՆ	
— Կորիւն Վարդապետի գործերը	Ն. ԱՐԲ. ԾՈՎԱԿԱՆ 191
ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ	
— Յովսէփ Էմին	ՌՈՒՐԷՆ ՎՐԴ. ԾՈՎԱԿԻՄԵԱՆ 194
Պոփասա Վրդ. ի անթիպ նամակներէն	Հրատ. ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ 198
Նորից եկեղեցական մի բանի հարցերի շուրջ	ՀԱՅԿ ՄԵԼՔՈՆԵԱՆ 204
ԴՐԱՆՓՍԱԿԱՆ	
— «Կեանքը Գեղեցիկ է»	Գ. ՃԱՐՏԱՐ 210
ՇԻՍՈՒՆ ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ	
— Զեռնագրութիւն չորս աբեղաներու	213
— Ման' Լեւոն Զիլինկիւրեանի	213
— Հայապետական ընտրութեան առթիւ	213
Թիսնամեակ բացման Կիւլպենկեան Մասեմադարանի	ՍԱՀԱԿ ԳԱՂԱՏՆԱՆ 214
Հաղորդագրութիւն — Ամեն. Ս. Պատրիարք Հոր այցը Վաթիկան	215
Զեկոյց — Աւստրիոյ Կարթինային այցը Ս. Աթոռ	216
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ	
— Հեռագիր	221
— Եկեղեցական - Բնական	221
— Պատճենական	224
ԳԵՐՈ. Յ. ՔԱՐԳՈՒ ԱՐԵՎԱՍ. Մանուկեան մեր մէջ	225
Բարեպաշտական նուերներ	225
Յանկ' Կիւլպենկեան Մասեմադարանի կողմէ ասացուած զրեռու	226
Յանկ' Նիւրնբ. 1982 թ. հարց	230